

BOREC
1987

UNIVERZA EDVARDA KARDELJA
V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

D2643

LETNIK XXXIX | 1987

loorec
wrecc

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

USTANOVITELJ REVIJE

republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije

REVIJO IZDAJA

Založba Borec

Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

IZDAJATELJSKI SVET

Jože Artnak, mag. Vida Deželak, France Filipič, Martin Ivanič, Albert Jakopič, mag. Božidar Jezernik, Vladimir Kavčič (predsednik), Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Bogdan Osolnik, Mile Pavlin, dr. Miro Stiplovšek

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, mag. Božidar Jezernik, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Mile Pavlin, Božo Repe, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

LEKTORICA

Sonja Likar

GRAFIČNA PODOBA REVIJE

Cveta Stepančič

CENA

Celoletna naročnina 5.000 dinarjev, za tujino 12.500 dinarjev - posamezna številka 500 dinarjev, dvojna številka 750 dinarjev

Žiro račun 50101 603 45772 (revija Borec) - devizni račun 50100-620-107-257300-3105/4 (revija Borec)

Naklada 2.000 izvodov

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/I - poštni predal 203, telefon 320 477

Sprejemne ure ob ponedeljkih, sredah in petkih od 7. do 12. ure

Oproščeno prometnega davka po pristojnem mnenju

Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA ODLIKOVALA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982, KI JO PODELJUJE REPUBLIŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE

ROMANSIRANA ZGODOVINA – DA ALI NE?

<i>Franček Bohanec</i>	Romansirana zgodovina – da (10)	3
------------------------	---------------------------------	---

ROMANSIRANA ZGODOVINA – DA ALI NE?

<i>Jolka Milič</i>	Da ali ne? (11)	12
--------------------	-----------------	----

POEZIJA

<i>Matej Bor</i>	Napis v Dragi	19
	Spomenik padlim borcem na Bledu	19
	Na grobišču	20
	Narodnemu heroju Vojku Premrlu na spominski plošči rojstne hiše	20

SPOMINSKO PRIČEVANJE

<i>Drago Košmrlj</i>	Ostal bom pri svojih ljudeh (Pisma narodnega heroja Jožeta Kerenčiča v času njegovega ilegalnega dela v Prlekiji 1941)	23
----------------------	---	----

POEZIJA

	Iz nemške poezije po 1945	
<i>Rose Ausländer</i>	Sivi lasje	33
<i>Karl Heinz Czechowski</i>	Terezin	34
<i>Arno Reinfrank</i>	Gomile pepela	34
<i>Sarah Kirsch</i>	Legenda o Lilji	35
<i>Kurt Marti</i>	Mir	37
<i>Heinz Kahlau</i>	To tukaj je resnica	38
<i>Alfred Andersch</i>	Člen 3	39

RAZMIŠLJANJA

<i>Zoran Polič</i>	In vendar revolucija še vedno teče	44
--------------------	------------------------------------	----

PLENUM KULTURNIH DELAVCEV OSVOBODILNE FRONTE 1986

<i>Ivan Križnar</i>	Razprava	55
---------------------	----------	----

NA NAŠ NASLOV

<i>Radko Polič</i>	Spomini brez primerjave	58
--------------------	-------------------------	----

NA NAŠ NASLOV

<i>prof. dr. Božena Ravnihar</i>	Popravek	64
----------------------------------	----------	----

Iz vsebine naslednje številke

<i>S. V. McNeff</i>	POROČILO O DELOVANJU
JUGOSLOVANSKIH PARTIZANOV
NA OZEMLJU VELIKEGA REICHA
(<i>dr. Dušan Biber, dr. Tone Ferenc</i>)
<i>Emil Cesar</i>	O KLINARJEVEM MRTVEM BATALJONU,
PRVI PESNIŠKI ZBIRKI,
NASTALI NA KOROŠKEM
<i>Alenka Gerlovič</i>	MOJA PARTIZANŠČINA

FRANČEK BOHANEČ

Romansirana zgodovina – da

Milan Guček je zastavil vprašanje, ali sme pisatelj ob tematiki narodnoosvobodilnega boja (torej zgodovinski) spustiti uzde svoje domišljije. Drugače povedano, ali sme kaj svojega dodati, od snovi kaj odščipniti ali pa celo kaj prečrtati. Zanj, kar je njegov pisateljski kredo, je prava pot k tematiki narodnoosvobodilnega boja, da pisec zapiše le tisto, kar se da objektivno zaznati ali kar izhaja iz trdnih zgodovinskih dejstev. Romansirane zgodovine, v katerih za primer nastopajo tudi resnične osebe s pravim imenom, so pravo zlo. Ni mislil tako samo Milan Guček. Tudi poznejšim, literarnoteoretično bolj šolanim piscem se zdi, da morajo zgodovinske osebe, če nastopajo v beletriji, res prej postati mitski tipi, da jih potem lahko, tudi z domišljijскими prsti, malo po svoje požgečkaš. Zopet drugače rečeno, da jih smeš obleči v svoje subjektivne suk-njiče.

Kot nam potrjuje literarna praksa, je to vprašanje teoretično nadvse pomembno, saj bi sleherno poenostavljanje pisateljevega odnosa do snovi, v tem primeru do tematike narodnoosvobodilnega boja, ki je za naše okolje občutljiva, skorajda merilo slovenske istovetnosti, vsekakor pa orodje družbenih prenov, že samo po sebi razvrednotilo tematiko samo. Premisleki, ki so sledili Gučkovi polemični presoji, so potrdili, da ni lahko najti odgovora in da nobeden, tudi moj ne, ne more biti zadosten. Pa ne samo zaradi tematike narodnoosvobodilnega boja ali katerekoli snovi, pač pa predvsem zaradi tistih, ki se morajo do te tematike opredeliti ustvarjalno. A če rečemo ustvarjalno, brez česar pa ni literarnih del, potem to že vsebuje naslednje: pristop je vedno lahko le oseben (subjektiven) in vsako razčlenjevanje (poustvarjanje) je nujno povezano s kreativno domišljijo. A kako, to je vprašanje.

Dilema: romansirana zgodovina – da ali ne, je seveda umetna. Pomaga nam, da z njo nekaj odpišemo – zgodovinopisje namreč. Tako se že v osnovi opredelimo, da nam ne gre za težnjo po objektivni opisnosti (kolikor sploh lahko nekritično ravnamo z zgodovinopisnimi metodami), marveč za subjektivnost, a da pri njej, kolikor gre za tematiko narodnoosvobodilnega boja (zgodovina), ne moremo govoriti o absolutnem avtonomnem subjektivizmu. Torej gre za splete (umetniške, v našem primeru literarne, in od literarnih predvsem za pripoved-

no – dramske), v katerih se mora, hočeš nočeš, stopnjevati ali manjšati le subjektivno, pač tako, kakor to terja zvezanost med svobodno izbrano tematiko in njenim oblikovalcem.

Po vojni so se lotile tematike narodnoosvobodilnega boja tri pisateljske generacije: tista, ki je vojno v celoti doživela in se pisateljsko izoblikovala že pred njo (**Miško Kranjec, Matej Bor, Ivan Potrč, Edvard Kocbek, Karel Grabeljšek, Ciril Kosmač . . .**), tista, katere se je vojna dotaknila v mladosti ali celo v otroštvu (**Beno Zupančič, Vladimir Kavčič, Pavle Zidar, Marjan Rožanc, Peter Božič, Jože Snoj**), in tista, ki se mora informirati o narodnoosvobodilnem boju iz študija, spominskih pričevanj, dnevnikov in literarnih del (za primer **Tone Peršak**). So pa nešteti avtorji, ki so vojno doživeli, a so se šele po njej vse od začetkov do današnjih dni posvetili obravnavi tematike narodnoosvobodilnega boja (**Tone Svetina, Janez Vipotnik** in drugi).

Takšna generacijska delitev nam pomaga, da lažje ugotavljamo, kaj se je dejansko dogajalo s tematiko narodnoosvobodilnega boja v literarnozgodovinski praksi.

Od prve generacije je ilustrativen **Miško Kranjec**. Ta ima dela, ki so brez zgodovinske faktografije (**Tihožitja in pejsaži**, 1945), in dela, pri katerih je porabil veliko let za zbiranje zgodovinskega gradiva (tetralogija **Za svetlimi obzorji**, 1960–1963). Če si zastavimo vprašanje, v katerem od teh dveh del je več »zgodovine«, potem pridemo do naravnost paradoksalnega spoznanja. Več je »zgodovine« v kratkih črticah in novelah Tihožitje in pejsaži kakor pa romanah, ki naj bi bili zgodovinski ali veliki tekst. V črticah je čas prisoten v sleherni od desetine nastopajočih oseb. Pisatelj je zares epizodne drobce uredil po kronološkem redu, a to je skorajda vse, kar je »faktografsko«. Vojna je v celoti v vsakem človeku, v njegovi usodi, v obsegu razkrivanja njegove človeškosti ali obratno – v njegovem razčlovečenem propadanju. Nikjer ni nobenih ograj, niti ni nikjer nobene ideološke zamaknjenosti. Enovito čisti liki so posvojili s svojo življenjsko (literarno-umetniško) energijo vse: tudi zgodovinska dejstva. V romanah, kakor je Za svetlimi obzorji, pa so takšni liki le epizodni. Faktografske plasti se težko vklaplajo v fiktivne pasaže. Spremenilo se je veliko: tu, za razliko od Tihožitij in pejsažev, pisateljeva volja presega neposredno

doživljanje, močnejše izstopajo pripovedni in obsežni deli, ki so sad pisateljevega poživiljanja. Njegov odnos do snovi je torej različen in posledice so občutne.

Matej Bor se je na svoj način loteval tematike narodnoosvobodilnega boja. Za romanom **Daljave**, 1961, mešanico nezavednih in zavednih subjektivnih odzivov na dražljaje iz zunanjega sveta, pestrega do skrajnosti, je uporabil raznorodna pripovedna sredstva: značajevko, potopis, spominkarstvo, refleksivni aforistični razmislek . . . Svoj vrh – seve, kar se tiče pripovedništva s tematiko narodnoosvobodilnega boja – pa je dosegel z novelo **Jonko**, 1984. Za naše razmišljanje je pomembno spoznanje, kako pisatelj s spremenjeno lastno pisateljsko strukturo spreminja tudi strukturo literarnega dela, bolj ali manj vezanega na isto tematiko. Jonko je enkratni primer fantastičnega simbolizma. Mlada junaka, Jonko je prvi, deklica Luna pa druga (oba iz krvi in mesa in hkrati simbola težnje človečnosti po vednem iskanju svobode), sta se z vozom, naloženim s kletkami kanarčkov (glej aluzije na njegovo pesnitev Šel je popotnik skozi atomski vek), prebivala skozi vojne meteže na otok sonca. Objektivni realizem (vojna) je le ovira na romarski poti k življenju, ki naj bo »pravo« (humanistična fantastika).

Če samo skiciramo razliko med Kranjčevimi črticami in Jonkom, je ta: pri Kranjcu je vsa zgodba v resničnem svetu, a iz njega ljudje le »sanjajo« o drugačnem, pri Boru pa je drugačen svet (fantastika) ogrodje celotne novele, realni drobci so le antipodične epizode. Oba pa sta v svoji pripovedi slikovita. Pri Boru so poudarjene intelektualne iskrice, pri Kranjcu pa dobrodušen humor (celo humoreska, za primer: **Tihožitja z jajci**). Kranjec lahko gradi pripoved hkrati na dveh tirih: »resničnem« in »izmišljenem«, a je drugi del le vzporedna literarna podoba vesti (na primer v črtici **Žena**), Bor pa oba svetova uporablja kot dramski kontrast.

Tematika narodnoosvobodilnega boja, kadar je neposredno doživeta, pa povzroči velike spremembe v delih, ki se nadaljujejo, a je med nastankom posameznih del istega avtorja občutna časovna razlika. Ali celo več – vmes je vojna. Tako opazamo velike spremembe, ne samo vsebinske, ampak tudi konstrukcijske, pri **Potrčevi** dramski trilogiji o Kreflih. V prvi drami, **Kreflova kmetija**, 1937, se osebe zapletejo zaradi

grunta. Zgodb je veliko, preveč. V drugi drami, **Lacko in Krefli**, 1949, je grunt še tu, a gruntarstvo je praktično brez teže za zaplet (zgolj pri hčerki in zetu je občuten, četudi je za njiju bolj gibalbo špekulantska narava kakor gruntarski pohlep). Iz zgoščene dogajanja je sedaj odpadlo vse, kar se ne veže na osrednjo napetost med ljudmi; tistimi, ki so se razvezali od grunta, in tistimi, ki ostajajo znotraj starega, njihove moralne usedline pa so iz nižin. Torej je gruntarstvo podleglo odporniški bojevitosti. V vsej drami pa je zelo narastel akcijski del. Akcija se je tako pri Potrču, ki se je pozneje tega izogibal, pač pa je vrtal v problem zaupanja v človeka, pokazala kot posledica vojnega izkustva. Mnogi pisci so pozneje to lastnost tematike narodnoosvobodilnega boja izkoristili do skrajnih meja ali pa celo čeznje.

Včasih se nam dozdeva, da se mora avtor krepko spoprijemati z notranjo vsebinsko močjo partizanske tematike, da ji je literarno-umetniško dorasel. Tak vtis zlasti zbujajo tista literarna dela, ki so napisana z verističnim prijemom. Ko prebiramo eno od uspešnih kratkih pripovedi **Karla Grabeljške** z naslovom **Balada o starem Korenu in njegovem sinu**, 1947, kar tipamo »snov«: Oče pelje sina partizana na vozu iz gozda domov. Ranjen sin podleže. Oče ga naskrivaj zakoplje. Belogardisti se maščujejo nad očetom. Sam sebi koplje svoj grob. Realistični elementi so živo in dejavno prisotni. Pisatelj ima v rokah le kompozicijo, ki je skrajno strogo odmerjena. Posamezni deli so skorajda drobcji iz resničnega življenja, vrženi v okvir zgradbe. Zdi se, da je celo pisateljevo podoživljanje snovi popolnoma odsotno. A vendar – balada deluje umetniško. V njej je dovolj »avtorja«.

Opazili smo že, da se pri pisateljih (Mišku Kranjcu), ki si prizadevajo napisati veliki tekst, prepletajo »zgodovinske« pasaže s fiktivnimi. Tudi osebe so dvojne: s praviimi imeni in z izmišljenimi. »Zgodovinske« pasaže in zgodovinska imena so predvsem nosilna za ideje, nacionalne in socialno-moralne, fiktivne osebe pa so zapletene v situacije, ki so »problemske«, to je večplastne, s širšim značjskim in moralnim okvirom. Karel Grabeljšek je šel dlje: znotraj tematike (roman **Med strahom in dolžnostjo**, 1967) je razpostavil ljudi na treh položajih: nacionalno in socialno ozaveščene (učiteljica, zdravnik, komandni partizanski kader), nezadostno ozaveščene (kmetija) ali

sovražne (belogardistični). Taka delitev ima svojo zgodovino: »idealnost« (ozaveščenost) je v delih, ki so brez »problemskosti« povzdigovala partizansko upornost. Pisatelj zdvomi o lastni tezi, da je prispeval k osvobodilnemu boju zgolj ozaveščeni del, ki je aktivno posegel v boj. Zato v svojem romanu **Med strahom in dolžnostjo**, polemizira – s to tezo. Tudi nezadostno ozaveščeni kmet je dal svoj delež k zmagi. Pozneje se pri Grabeljšku širi značjski obseg »junakov« (v romanu **Bolečina** se partizan sprevrže v birokrata ali v dvomljivega špekulanta), še bolj človeško diferencirano je razmerje ljudi do vojne v njegovem romanu **Nioba**, 1977. V njem, četudi je osrednja tema narodnoosvobodilni boj, je vedno prisotnejši zdjašnji avtor.

Za vse te pisatelje velja, da so snov, vsaj najboljši del s tematiko narodnoosvobodilnega boja, doživeli. Miško Kranjec je z njo dal antologijske novele in črtice kot pesnik človeških usod, Matej Bor, zlasti z nepovnljivim Jonkom, je dal snovi občestvenost s fantastično simboliko. Ivan Potrč je z njo prerasel gruntarstvo. Karel Grabeljšek je »družbenemu« junaku dodajal nove variacije. Pri vseh je subjektivna resničnost (umetniška, »romansirana zgodovina«) kazalec njihovega celostnega življenjskega nazora. V individualnih kreacijah je vse subjektivno; tudi osebe, četudi imajo »modele« ali so v celoti le plod domišljije. Dogaaja se, da so prepričljive, četudi pri Mišku Kranjcu presežejo mejo med življenjem in smrtjo. Vojna grozljivost je skorajda pri vseh baladična.

Kot smo že videli, so najbolj doživljajske kratke impresije. V daljših pripovedih pa se sčasoma vriva vedno več širših segmentov. A ne samo pri povesti in romanih, marveč tudi v dramskih delih. Kot zgled naj navedem Borove **Zvezde so večne**, 1971. Tu je že diferenciacija med različnimi nazori in načini življenja rodov. Ne gre zgolj za tiste, ki so v osvobodilnem boju ali proti njemu, marveč se znotraj teh dveh polov ljudje individualno razlikujejo. Tako je starejši rod, župnik, patriarhalno umirjen, njegov kaplan pa del borbenega katolicizma. Nad diferenciranost pa stopa nov lik: bohem. Ta sanjavi družbeni razvezanec se poljublja z drugo življenjsko stalnico – vrednoto ljubezni. Zgodovinske plasti (tipična slovenska družbena shema) se torej kažejo znotraj likov, v njihovem spopadanju, a izhod ni

več zgolj v nacionalni, temveč predvsem v človekovi osvoboditvi. Bohem je simbol naravne podobe osebnosti, ki ni izgubila »otroške« duše. Po tem se veže na Jonka. A Jonko v primeri z njim postane človeško polnokrvnejši. Izgublja zunanjo, bolj deklarirano zgodovinsko – družbeno perspektivo, z njo ideološko tendenčnost, v občestvenosti pa ostaja enkratno celovit.

Dolgo časa je bila na Slovenskem tematika narodnoosvobodilnega boja med vodilnimi. Njena javna podpora je bila takšna (celo politična), da je pomagala njenim oblikovalcem do najvišjih beletrističnih dosežkov. Nedvomno je odločilno delovala pri **Cirilju Kosmaču**, ki je s psihološko introspekcijo v duševne pretrse partizanskih likov dal med drugimi tudi Temnikarja v **Baladi o trobenti in oblaku**, 1968. Tu je veliko »starega«: nosilci dejanj so mali ljudje. Niso pa več le znanilci socialnega protesta, temveč se »uresničujejo« v sebi. Tako je opazno »novo«. Novo pa je pri Kosmaču tudi v sami konstrukciji. Ta je vseskozi moderna, vanjo se vpleta pisatelj (realna oseba) in komentira »fiktivne« osebe. Pisatelj je nosilec časa (prepletanje časovnih ploskev) in povezovalac kraja (Dolenjska, Tolminsko). Nastopajo »fiktivne« osebe kot spominske, torej imajo dvojno dimenzijo: tisto, ki je bila med vojno, in tisto, ki ostaja trajen pomnik. Moderno obliko (zgolj kot ekspozicijo) je Kosmač pokazal že v **Pomladnem dnevu**, 1953, v katerem avtobiografske prvine povezujejo analitične zgodbe. V Baladi pa nad moderno kompozicijo izstopa veličastno baladna figura – kmet Temnikar s psiho, ki s svojim obstojem niha med biti ali ne biti, pri tem pa je ideološkost (smisel boja) podvržena njegovi subjektivni moči.

Nesmiselna je delitev literarnih oseb na »pozitivne« in »negativne«. Za vse dosedanje pisatelje velja, da so, četudi je v ospredju »pozitivni« junak, izbrskali iz zgodovinske tematike etično-moralne silnice, ki so ga delale takšnega. V tematiki narodnoosvobodilnega boja so našli (iz lastnega doživljanja) like, ki so pokazali klen in brezkompromisen značaj do toka resnične zgodovine. Nič ni mistificiranih postav. Liki so v naravnem ravnesju s težo časa. Četudi se dvignejo nad okolico, ostajajo le znotraj kolektiva. Tako jemlje pisatelj tudi tematiko narodnoosvobodilnega boja kot kolektivno lastnino. Moralna moč likov je zgodovinsko

pogojena. Pisatelj ne izstopa iz kolektivne problematike.

(Malo za razmislek: pisatelj, ki bi iztrgal iz kolektivne lastnine nekaj posameznikov in jim dal prava imena, ima le eno pravico in eno obveznost – ne smejo biti neliterarni: individui, ki bi štrleli iz te kolektivne navedbe! Tudi Tolstoj, ki v znanem romanu Vojna in mir vpleta v pripoved Napoleona, carja, Kutuzova in druge, jih ne opisuje take, kakor so bili po svojih življenjskih biografijah, marveč jemlje od njih le tisto, kar se zliva v romaneskno tkivo.)

Samo po sebi se razume, da je ta pisateljska generacija jemala tematiko narodnoosvobodilnega boja s svojimi poetičnimi merili. Motiv tveganja na življenje in smrt je najpogostejši. Ena Kranjčevih ženskih junakinj, ki so ji pred ustrelitvijo čez prsi obesili napis, da je banditka, si je želela za brezkončnost (za spomin nase) le to, da bi njena hčerka prebrala, da so jo ustrelili kot junakinjo. Potrčev Franček (v **Lacku in Kreflih**) v svojem borbenem zanosu ne pozna ne strahu pred osebno končnostjo in ne problema smrti. Ti kategoriji sta pri njem brez realnih meja. Kazen z ustrelitvijo za izdajo je zanj zgolj brezdvomna akcija. Jonkove »pustolovščine« so nabite s trepetom: ali naj otroci plačujejo krvava nasilna početja razčlovečenih odraslih. Temnikar potrebuje za svoje odločitve že kolektivno etično zaledje. Znotraj tega sveta dobiva posameznik (»pozitivni« junak) vedno več prostora za lastne meditacije. Pri Cirilju Kosmaču celo monolog.

Ob nastopu nove pisateljske generacije (**Beno Zupančič** in **Vladimir Kavčič**) se je dogodilo, kar ugotavlja tudi France Bernik (Borec 1986, stran 484). Pisatelj je moral prešturirati veliko zgodovinskega gradiva. Pisatelju (zdaj Vladimirju Kavčiču) je bilo veliko do tega, da bralec (jemlje ga že kot kritičnega, ki se more več kot prejšnji z lahkoto, zaradi lastnega doživljanja vojne, identificirati z ljudmi iz narodnoosvobodilnega boja) ne bi dobil vtisa, da si je ob pisanju (romana **Žrtve**, 1968–1970), »izmišljal« stvari. Pisatelj že čuti, da naj poudarja, da je zanj vojna samo formalen okvir za tisto, kar želi sporočiti bralcu in ni zgolj »zgodovina« in da pisatelj poleg gradiva, ki ga študira, povzema tudi lastna doživljanja. V Žrtvah so mnoga mesta zgodovinsko reportažna in mnoga subtilno doživeta.

Manj neposredne skrbi za »neizmišljene« stvari je pri Benju Zupančiču (roman

Noč in dan, 1977). V njem je v središču romansirana avtobiografija. Ves splet dogodkov, predvsem v Ljubljani in na Dolenjskem (Turjak), se vrti okrog zorenja mladostnika Jošta. Pri takšnem pristopu k tematiki narodnoosvobodilnega boja pa je izbira motivov jasna: odbrati vse, kar vznemirja in oblikuje mladega moža – erotika (več Joštovih ljubezni) in obsodba starejših (zlasti moralni razkroj kvislinške inteligence). Pri obeh je osebna pisateljska ambicija očitna: ustvariti sebe kot središčno osebo in svojo okolico za veliki tekst. Pri Benu Zupančiču to narekuje, da širi mesta z idejnimi poudarki (Človek mora živeti scela, če se hoče ohraniti kot »pozitiven« junak).

Pri nekaterih pisateljih, ki so začeli z aktivistično držo (**Vitomil Zupan** z dramo **Rojstvo v nevihti**, 1945), se je kasneje odnos do tematike temeljito spreminjal. Vanj so vdiral elementi časa (dekadenca, strindbergovstvo, eksistencializem, senzualizem). Izmed vseh je bil po vojni najbolj dovozen za »novo« prav Vitomil Zupan. Z avtobiografsko distanco do »uradne« ideologije partizanstva je napisal svoj **Menuet za kitaro (napetindvajset strelov)**, 1975. Roman je napisal z moderno tehnično roko, življenjsko slikovito, sicer pa z izzivalno gesto. Napadel je tiste, ki so po njegovi sodbi bili drugačni od glavnega junaka pripovedi (pisatelja). Hočeš nočeš je vsem, ki so ga odklanjali, prilepil vsakršne oblike licismstva, najbolj pa tisto, ki jim je branila, da bi videli takšno resničnost med vojno, kakršna je bila: mnogoobrazno partizanstvo. S tem je zopet postavil nove zarodke aktivistični funkciji umetnosti, s katero je začel.

Med najbolj trdožive so se uvrstile tiste literarne kreacije s partizansko tematiko, ki so ohranjale »ideološko« čistost (neproblemskost), tradicionalno povestičarstvo in voljo, da se za vsako ceno prikupijo okusu širokega kroga bralcev (tako so avtorji pojmovali demokratičnost v snovi). Razpredale so napete zgodbe s primesmi kriminalke ali detektivke. Namesto novih individualnih likov so do neskončnosti ponavljale celo tipe itd. . . Vsi takšni pisci so se radi sklicevali na »nedotakljivost« tematike narodnoosvobodilnega boja, na to, da jim gre za celostno zgodovinsko podobo in za silnice, ki so v tej razporeditvi privedle do zmage. Če so hoteli ohraniti svojo povprečnost, so morali tudi kričati, da jim gre za zgodovin-

sko verodostojnost.

Navadno še dandanes velja mnenje, da se s stilnimi sredstvi socrealizma ne da ustvariti pomembnejših literarnih stvaritev. V socrealizmu, ki stvarnost posladka z romantiko in z njo pojmuje zavezan jezik za odkrivanje resničnosti, tudi zgodovinske, se resda ne da napraviti kaj več kot agitko. V slovenski literaturi je precej del, ki to počeno s tematiko narodnoosvobodilnega boja. A med njimi so tudi dela, ki imajo trajnejšo vrednost (**Tone Svetina**: trilogija **Ukana**). Četudi tu, v tem silno socrealističnem konceptu, ni globinskih pogledov v notranje splete človeške etične psihe, pa je res, da so v tej trilogiji nekateri deli, ki jih doslej še ni prekosil nihče, ki jemlje pero za partizanske boje (opis konca partizanskega bataljona na Pokljuki in še in še). Tudi v detajlih so epski dragulji (kot v podobni tehniki Laličeve Hajke). Vendar, kot kaže Svetinova **Ukana 4**, je pisatelj s tehniko socialističnega realizma zašel v globoko pisateljsko krizo. Trilogijo konča, skladno z zahtevami socialističnega realizma, s svetlim slikanjem osvobojene domovine (celo z dvema mavričnima prizoroma), v četrti Ukani pa se »svoboda« izmalči v avtobiografsko subjektivno idealizacijo (v beg pred vsem, kar bi ga kritično tudi do sebe moralo notranje osvestiti). V svetlem zgodovinskem spominu pa še ostajajo s to metodo napisane krajše pripovedi, po katerih se je zgledovalo veliko poznejših pisateljev, med njimi tudi Tone Svetina, in ki jih lahko preberemo v po vojni izdani knjigi **Bataljon**, 1958 (avtor je partizanski oficir **Bogo Flander-Kljusov Joža**).

Janez Vipotnik, ki je ostal do danes zvest tematiki narodnoosvobodilnega boja, se dviga iz socialističnega realizma do kreacij z enoosebno pripovedjo. Od starega mu je ostala izhodiščna družbenopolitična situacija, znotraj nje pa raziskuje človeško globlje odzive posameznikov v usodnih odločitvah. Mestoma so dramatične scene boja človeka, tudi znotraj lastnega političnega tabora (**Enainštirideseto**, 1977, **Doktor**, 1984), z nadmočnimi silami, ki ga običajno uničijo.

Dotik vojnih in neposredno povojnih dogodkov je tudi zamejskim pisateljem narokoval življenjsko pristna literarna dela: **Aloju Rebuli** (**Senčni ples**, 1960) in **Borisu Pahorju** (**Onkraj pekla so ljudje**, 1958). V njih živi življenjska volja, da se rešijo vojne pozabe in da zažive polno: Rebula intelek-

tualno, Pahor v čustvenem zanosu ljubezni. Na Koroškem je **Karel Prušnik-Gašper** (**Gamsi na plazu**, 1958) v povesti samosvoje prikazal koroški borbeni obraz. To daje tematiki narodnoosvobodilnega boja vseslovensko razsežnost in je posledica zgodovinskega narodnoosvobodilnega boja, ki se je vnel na vseh koncih slovenske domačije.

Odnos nove pisateljske generacije do tematike narodnoosvobodilnega boja se je poslej vedno bolj vezal na mladostna doživetja pisateljev (vse do odličnega ljubljanskega razgledničarja **Lojzeta Kovačiča, Prišleki**, 1985). Spremenjen odnos pa je imel vedno bolj izrazite črte. Ni vidnejšega pisatelja ali dramatika, ki bi se ognil tej snovi. Tako med njimi lahko izbiramo, kot do slej, le nekaj pisateljskih imen, ki imajo izrazite osebne lastnosti, hkrati pa so črta ločnica v spreminjanju tematike narodnoosvobodilnega boja. To so: **Pavle Zidar, Marjan Rožanc, Peter Božič, Jože Snoj**. Za našo rabo so značilne letnice njihovega rojstva (Zidar, rojen 1932, Rožanc, rojen 1930, Božič, rojen 1932, in Snoj, rojen 1934).

Pavle Zidar se loteva v romanu **Dim**, 1970, svoje jeseniške mladosti. V romanu je vse, kar sodi zraven: opis odpora proti nemški zasedbi in njihovim postopkom in opis ljudi, ki so vpleteni v akcijsko dogajanje na obeh straneh. Vendar to ni akcijski roman. Pisatelj vseskozi raziskuje v vojni izgubljeni smoter posameznikov, ki so sedaj pod pezo krivde. Krizni krči so gibalo pripovedi. »Reševanje« je lahko celo patološko (ena izmed oseb se reši krivde s tem, da se obesi). Vse pri Zidarju živi čustveno polno in nabit, a za tem ni vedno zdrave življenjske sile. Vse se odvija na sipinah človeške vprašljivosti. Voja je človeka pognala v biološke skrajnosti, zato jim sledi kot posledica tudi duhovno ali celo telesno žrtvovanje. Po tem »lomljenju« je Zidarjev Dim močno umetniško dejanje in se, čeprav v drugačnih razpletih, vključuje v vrh slovenske katarzične pripovedi s tematiko narodnoosvobodilnega boja.

V **Rožančevem** romanu **Ljubezen**, 1979, je nekaj nepozabnih scen, ki prizadeto odpirajo srečanje otroka z vojno. Ko pa se loteva zelenojamske problematike, je očitno, da ostaja le pri sebi. Ni mu pa bilo do tega, da bi »problematiziral« okolico. Tu se pozna, da mu je bolj do umetniško polnokrvne ilustracije vnaprejšnjega gesla: otroštvo je isto kot ljubezen in ljubezen je isto

kot odprtost in odprtost je isto kot odpuščanje. Ta teza pa je le vrinek.

Peter Božič (**Očeta Vincenca smrt**, 1979) se je poglobljeno in konkretizirano lotil doživljajev, ki oplazijo otroka in odrasle. Vse je postavil pred isto – na rob življenja. Ničesar vnaprejšnjega ni. V absurdnih in nasilnih položajih se lahko vse le vrača na izhodiščno točko: človek k sebi v kroženju ali vsi skupaj zopet v kroženju na isti kraj – domov na Bizeljsko, od koder so jih nasilno izselili v Nemčijo. Tudi novi doživljaji se vežejo po istih zakonitostih s spominskimi. Tako ni več starega pripovednega stereotipa (proza 19. stoletja), pač pa epska jedra znotraj človekovih in človeških značajev tvorijo roman ep. S tem je Božič prešel k romanom 20. stoletja.

Jože Snoj je stilni in kompozicijski novator. V **Gavženhribu**, 1983, je vse eksplozivno, kakor je eksplozivna tematika. Edino eno obstaja trdno: avtorjevo otroštvo. Dom (najprej hišni, nato nacionalni, najprej sočasni, nato zgodovinski) je oklep za otrokovo varstvo, za družinsko sožitje, za toplino teles in srca. In pisatelj, ki ostaja v domu, za vse, kar je zunaj, gleda s preplašenimi očmi otroka. Vse dogajanje podreja predstavi šibkih otroških upov, želja in strahu. Vse svet zunaj doma je popačen. Dlje ko je od doma, bolj je grotesken, bolj viharen, »hudičevski«, volčji, uničujoč, tuj, sovražen, nečloveški, brezobziren, celo zločinski. Kaj se je zgodilo? Avtorjevo gledišče se je ogradilo. A vse, kar je bilo zunaj te subjektivne ograje, je dobilo vrednostno oceno pretežno skozi očala tega otroškega sveta. Bolj ko se je ta svet širil, krajevno ali zgodovinsko, bolj je vnašal nove idejnopripovedne prvine, podrejene le Snojevi subjektivni predstavnosti, pri čemer se je skrivinčila resnica, ne zgolj zgodovinska, temveč tudi človeška. Šel je do – skrajne meje možne subjektivnosti.

Pri starejši pisateljski generaciji je bilo očitno, da ustvarja iz lastnega doživetja, življenjsko in pisateljsko zrelega. Novejša generacija je s tematiko narodnoosvobodilnega boja jemala iz sebe le drobce (mladost, otroštvo) in tem drobcem dodajala, bolj ali manj umetniško prekvašeno, tisto, kar je podoživela po »študiju« gradiva (zgodovinskih oblikah: kronikah, monografijah, dnevnikih, spominskih pričevanjih...). In od tistega je zopet izbirala in izbrano prilagajala svoji sporočilni ideji iz

drobcev lastnega doživetja vojne. Tako imamo poudarjene didaktične elemente (Beno Zupančič), tako spremljamo biološki samoohranitveni strah (Vladimir Kavčič), tako premagujemo krizne situacije kot posledice vojnega nasilja (Pavle Zidar), tako se iz prefinjenega občutenja življenja kaže želja po človeškem odprtem sožitju (Marjan Rožanc), tako se zagledamo v baladno grozo vračanja (Peter Božič), tako spremljamo zgodovinske fantazmagorije otroških travm (Jože Snoj) itd. . .

Lahko bi se poigrali z »mimesis« in s »poesis«. Obe generaciji sta doslej ustvarili ob tematiki narodnoosvobodilnega boja mimetično beletrijo, takšno, ki je težila k »posnemanju« objektivne resničnosti. Skupno jima je lastno doživetje. Doživetje (individualna subjektivnost) je dalo generacijama in posameznikom svoj pečat. Starejša pisateljska generacija je zaradi večjega obsega doživljajskega tkiva manj težila k avtonomni subjektivnosti »poesis«, a nekateri izmed mlajše pisateljske generacije (zlasti Jože Snoj) so subjektivnost vzeli kot absolutno avtonomnost in stvarnost je zanje postala bolj ali manj njen ilustrativni »model«. Nekateri pisatelji so z veliko mero osebne zadržanosti ali celo odsotnosti vzeli za osnovo trde kose zgodovine (**Karel Grablješek, Balada o starem Korenu in njegovem sinu**), nekateri pa so si dovolili celo svojevolijske igrice z zgodovinsko resničnostjo (**Jože Snoj, Gavženhrab**).

In domišljija?

Brez nje ni ničesar. Ni pisatelja, ki ne bi poznal te magične moči. Ta igra tudi pri tistih, ki iščejo v resničnem življenju teme, motive in človeške »modele«, odločilno vlogo. Še dveh predstav ne moreš brez nje povezati, kaj šele dveh ali več podob. Ni pisatelja, ki se ne čuti najgloblje prizadetega, če mu kritik napiše, da nima »fantazijek«. V domišljiji je neodvisna kreativna svoboda. Ta izbrska celo iz pisateljevih nevidnih nezavednih kotičkov nove in nove podobe, ki se kar same od sebe vključujejo v pripovedni tok, ga osvetljujejo, barvajo, mu dajo besedni in čustveni zven . . . Kreativna domišljija je celo merilo pisateljevega umetniškega talenta, njegove inovativne in imaginacijske moči.

In kako naprej s tematiko narodnoosvobodilnega boja?

Treba je ugotoviti, da danes prevladujejo tudi druge tematike in teme. Pisatelji

(dramatiki) »uporabljajo« pristope k tematiki, ki lahko celo ovirajo ali povsem zavrnejo možnosti novih percepcij tega sklenjenega zgodovinskega dejanja. Vsekakor pa se da najti tudi iz najsodobnejših pripovednih formacij načela, ki jih je moči preizkusiti na tematiki narodnoosvobodilnega boja. Nastajajo pa vedno bolj razmere, ki naravnost izzivajo vojni motivni svet (nasilje).

Kakšen je najnovejši odnos pisateljv do te tematike?

Izbral sem dva primera: novo **Ingoličevo** povest **Podoba njenega življenja**, 1985, in **Ljubljanske novele Toneta Peršaka**, 1986. Prvi je predstavnik generacije socialnega realizma, ki se je že uveljavil pred vojno, drugi pa je »otrok« naših dni.

Anton Ingolič se je tokrat, kar kot realista le redko stori, s prvoosebno pripovedjo približal duševnim stiskam središčne osebe šestdesetletne dninarice Ele. Ta obnavlja svoje življenje s trpkimi meditacijami ob ogledovanju vaškega križevega pota. Opazuje samo sebe, kako je premagovala ovire: pred vojno socialne, med vojno nasilne, po vojni značajske. Njeno življenjsko poslanstvo je bilo v tem, da po stopinjah krušnega očeta uresniči njegov in svoj sen – hišo (gnezdo) na sončni pohorski rebri oziroma sredi vaškega naselja. Najbolj se njeno »vgnezdovanje« podira med vojno. Izgnali so jo na Hrvaško. Stari socialni red se je podrl, z njim pa stare eksistencialne in moralne vrednote (gruntarstvo in revščina z družbenega dna). Iz podrtij pa so se razrasli skrajnostni položaji nasilja ali človeške veličine. Ela je doživela oboje. Pri Ingoliču, v odporu proti nasilju, postane ljubezen moč, ki vrača človeku dostojanstvo in ga žene, da v svobodi zopet pričinja z nečloveškim zagonom »gnezditi«. A rezultat je zopet ničen.

Tone Peršak (med najlepšimi je novela **Krvava trava**) sodi med mlajše pisatelje, ki sami posvečajo precej časa tudi literarnoteoretičnemu študiju. Njegove novele so mnogokje pripravljene iz študijskih pobud. Prizadeva si, da s pisanjem dopolni »zgodovinski vidik« in da prispeva »k oblikovanju naše zgodovinske zavesti«. Funkcije pisateljevanja iz teh gledišč so pri njem pestre: moralne (večati osebno in skupnostno samozavest), družbene (nič ne nastaja v nekakšnem gluhem prostoru zunaj družbe) in predvsem estetske (ki pa niso sama sebi namen). Pisatelj si je pridobil tudi trdne pogle-

de na relacije med posameznikom in skupnostjo. »V trenutkih zanosa je seveda mogoče in razumljivo«, piše, »da se težnja posameznika v celoti poisti s težnjo skupnosti, (govorimo na primer o ljudeh, ki so se žrtvovali za svobodo, za narod, za družino itd.).« Pri tem poudari, da se more to zlitje zgoditi v vsakem posamezniku posebej. S takšnimi pogledi je izoblikoval pripoved o ljubljanskem ilegalcu Janezu Kiklju, ki so ga Italijani ustrelili pod Rožnikom. Za podlago je vzel resnično pripoved o tem dogodku, sam pa ga je mestoma povzemal ali vsaj parafraziral. Po tej njegovi izjavi smo zopet priča podoživljajškega odnosa do tematike narodnoosvobodilnega boja, a to na zavesten študijski način, ko poskuša pisatelj s svojo domišljijo vnesti v zgodbeno resničnost svoja že prej utrjena spoznanja.

Oba, **Anton Ingolič** in **Tone Peršak**, sta pisatelja, ki jima je snov njiva, resnična, a ko brskata po njej, morajo iz nje vzklicati nova življenja. V tem procesu preobrazbe nastaja nova stvarnost, umetniška, ki pa se ne more odtrgati od zemeljske skorje. S tem vsak na svoj način nadaljujeta tam, kjer je začela prva pisateljska generacija, kakor smo jo opredelili v tem razmišljanju, kar pa se tiče druge generacije, velja predvsem za Peršaka, da jemlje zgodovino kot študijski predmet, a ga toliko »dopolni«, da mu doda svoj pisateljski monolog. Pri njem je več kot samo znak novega – grob vdor dokumentirane stvarnosti.

Doslej skiciran pristop pisateljev (dramatikov) nam mnogo pove, kaj se je v beletriji dogajalo in kaj je sedaj s tematiko narodnoosvobodilnega boja. Izginilo je, kar je povsem naravno kot posledica zoba časa, osebno doživetje. Pisatelj si izbira iz gradiva, lahko tudi še iz ustnega izročila, »hrano« za lastna podoživetja. Z odklikom postaja tematika narodnoosvobodilnega boja šele zdaj zgodovinska. Proces skrčevanja oziroma odmiranja osebne prisotnosti v snovi je opazen tudi pri sedanjih delih pisateljev, ki sodijo k prvi skupini in so še danes (osemdesetletniki) med kreativci. Zadnja povest **Antona Ingoliča (Podobe njenega življenja, 1986)** je takšna: vsa osebna izkustva, vključno z narodnoosvobodilnim bojem, so sintetizirana v kratke epske – refleksivne aluzije na polpreteklo dobo. Možnosti pisatelja realističnega koncepta, kakršen je Anton Ingolič, so s tem potisnjene na skrajne izrazne možnosti. Pri Tonetu Perša-

ku pa je pristop k tematiki hladen, poln skrbi za zgodovinsko avtentičnost, drobnjarski ob detajlih, ki so bili nekoč znamenja dogajanj, a mehak postaja, kadar na vse dogajanje (ustrelitev) gleda skozi materino bolečino. Torej se preseli čustveni (osebni, subjektivni) del k tretji pripovedovani osebi.

Razčlemba le nekaterih dovolj reprezentativnih literarnih del s tematiko narodnoosvobodilnega boja nam je, vsaj upam, dovolj jasno pokazala razvojno linijo. In če se sedaj vprašamo, kaj naj bi odgovorili na dilemo romansirana zgodovina da ali ne, potem smo že bliže pri spoznanju, da brez romansiranja zgodovine ne more nastati nobena literarno pomembna stvaritev. V umetniškem delu se mora vse podrediti avtorjevi ustvarjalni moči. Nič kaj mnogo novega se ne da odkriti ob tematiki narodnoosvobodilnega boja (tabu teme so zgolj zunanji plašč, a ne notranja resničnost), pač pa se da edino s kreativno močjo stvari (zgodovinska dejstva) obnoviti na novo in po novem. Tematika je tu, kakršna je, okvirjena z ljudmi določenega prostora in časa, a spreminjajo se gledišča individualnih kreatorjev. Za njih so značilne tudi skupne lastnosti. Pri prvi povojni pisateljski generaciji je to doživeto vojno izkustvo, pri drugi le delno doživeto osebno izkustvo, a pri tretji gre že za skoraj popolni študij zgodovinske dokumentarnosti. S tem spreminjanjem so povezani tudi idejno-estetski vidiki: pri prvi generaciji je objektivna podoba časa in prostora hkrati tudi njihova subjektivna last, pri drugi generaciji pa se že mnogokje neobjektivno, ostro in celo kontradiktorno spoprijema kot osebno ali celo zasebno (s špekulacijami, pogosto politične narave) z obćim itd. ...

Na dilemo, kaj je med zgodovino in beletrijo, da potem gresta »skupaj« ali se podaljšujeta ali pa se celo razhajata, pa vseeno ni moč dovolj zadovoljivo odgovoriti, če si ob doslej povedanem ne zastavimo vsaj nekaj vprašanj.

Prvo: kaj je z esejistično prozo?

Zanimivo je, da ta zvrst prodre v literarno – zgodovinska berila, če so njihovi avtorji znane literarne osebnosti, sicer običajno ne. Prvo velja enako za **Edvarda Kocbeka (Tovarišija, 1949, ali Listina, 1967)** kot za **Josipa Vidmarja (Obrazi, 1983)**, čeprav je pri poslednjem marsikomu težko priznati, da gre v Obrazih v večini primerov za ese-

jistično prozo in ne za strokovno – znanstvene tekste. Opaža pa se, da esej kot tak, tudi tedaj, kadar je najbližje esejistični prozi, izgublja stalnejše zanimanje, če se predmet eseja ne tiče literarnega. Mnogi s tematiko narodnoosvobodilnega boja se celo pozabljajo, čeprav je v njih ogromno osebnega izkustva (na primer domovinski zapisi **Ferda Kozaka**) in so izpod peresa uglednega literata.

Drugo: kaj sodi k literarni zgodovini?

Kadar listamo po njej, opažamo, da le počasi iz njih izginjajo dela, ki so jih ugledni pisatelji sami že bolj ali manj pisali iz utilitarističnih vidikov: **Valentin Vodnik (Kuharske bukve)**, **Anton Martin Slomšek (Blazeta in Nečico v nedeljski šoli)** itd. . . Trdno pa so se v literarni zgodovini zasedrali kulturno pomembna pisna dela: **Bržijski spomeniki**, **protestantska in protireformacijska literatura** celo brez poudarkov na epske zarodke v njih (pri **Trubarju** ali **Janezu Svetokriškem**) itd. . . Tudi dela s strokovno ambicijo najdemo med njimi, tako **Linhartov** Poskus kranjske zgodovine in drugih dežel z Južnimi Slovani v Avstriji, ki sodijo v zgodovinopisje. Ne najdemo pa v njih del, pomembnih za filozofsko misel, četudi so napisana z globlje doživetimi literarnimi stilizacijami, razen če se ne tičejo literarnih ved. Takšna enostranska in delna dokumentacija se opravičuje s tem, da se z oznako neliterarnih del poglubi biografska stran pisatelja. Ali so takšni kriteriji literarne zgodovine zadostni, to ostaja odprto vprašanje.

Tretje: kam sodijo dnevniki, avtobiografije, kronike, memoari in podobno?

V naši literaturi imamo mnogo tovrstnih del, pri katerih ostajamo nebolgli pri določanju, kaj sodi v literarno zgodovino in kaj ne. Za svojo osebno rabo sem vse te zvrsti razmestil pod zasilno oznako – didaktično pesništvo. Kam drugam bi naj uvrstili mnogo takšnih del? Za primer sem si izbral odlične in čiste pripovedne drobce **Hacetovih Komisarjevih zapisikov**, 1957–1959. To ni zgodovina in to ni beletrija. Za prvo jim manjka znanstvena metodologija in strogost, za drugo pa notranja napetost, brez katere ni literarno-umetniškega organizma. A vendar je to delo izjemne vrednosti. K njemu bi lahko prišli še na desetine del z enobejevske tematiko, ki niso ne znanost in ne umetnost. Med takšna dela sodijo vsebinsko kleno organizirane in

jezikovno sveže monografije (tudi izpod peresa **Milana Gučka**).

Podobna vprašanja si zastavljajo tudi druge po svetu. Pri tem sem pomislil na duhovitost francoskega pisatelja, ki je o teh oblikah in zvrsteh izjavil, da so toliko boljše, kolikor je v njih več subjektivnega. In temu je res tako: v slovenski memoaristiki opažamo, da dnevniki, kronike, avtobiografije in biografije . . . povozijo pisca, če ni izjemna osebnost. Izjemno močne osebnosti pa so kritične do sebe in do dogajanj okoli sebe, kadar se osebno (subjektivno) razprejo. Pisci pa, ki se ne opredeljujejo do kritičnih lastnih situacij ali drugih ob njih, so šibki, njihova dela pa, četudi jim dajejo naličje objektivnosti in koristnosti, ostajajo le popisani papirji. Da so vse te oblike zares subjektivnosti in koristnosti, ostajajo le popi-beletrijo, nas prepričuje tudi dejstvo, o čemer sem prebral pri nemškem avtorju, da si danes ne moremo več niti zamišljati, kako bi kdo izmed velikih zgodovinskih osebnosti opisal svoje podvige, če bi sebe prenesel v tretjo osebo, kar si je nekoč lahko privoščil **Julij Cezar (Komentarji)**. Tudi še dandanes se dogaja, da avtobiografije postanejo predmet poroga, četudi jih je dala natisniti močna zgodovinska osebnost, a so jo lizuni čezmerno proglasili za velik in neresničen osebni podvig (ocene Brežnjevih spominov nekoč in danes z ozirom na avtorjevo udeležbo v drugi svetovni vojni!).

Zaključki:

Romansirana zgodovina – da. Besedna umetnina, ki si jemlje tematiko narodnoosvobodilnega boja, ne uspe, če iz nje ne izbrska zgodovinske resničnosti. Boju za narodno in socialno osvoboditev vsekakor nihče ne more zadostiti s skrajno avtonomno subjektivnostjo. Tematika sama tega ne dovoljuje, kot tudi zavrača izničenja njene notranje moralno-etnične moči. Nihilizem je za tematiko narodnoosvobodilnega boja več kot slana, celo smrt. Izguba vere v smiselnost življenja, boja in žrtve, je brezčutna, zato je bil v odporu do vseh oblik nasilja resnično brezkompromisno herojski. Najsi se menjavajo gledišča oblikovalcev tematike narodnoosvobodilnega boja, vedno bodo ti podpisali sebi pogubo, če se pri njih ne bo zgodovinska resničnost do popolnosti spreminjala v umetniško resničnost. A ta, kadar se loteva najvišjih podvigov posameznikov in skupnosti, lahko zajema svojo moč le iz človeških globin.

JOLKA MILIČ

Da ali ne?

Tu pred mano na mizi, pretipkano na kvadratast kos oranžnega papirja, me že nekaj mesecev izzivata vaši anketni vprašanji: Romansirana zgodovina – da ali ne? Kdaj in kako se sme romansirati zgodovinske teme?

Nanju sem sama pri sebi že vsaj tisočkrat pritrdilno odgovorila. Da. Sme se. Vedno. Saj nam tega ne more živ krst povedati, kvečjemu lahko za določen čas prepreči objavo pri tem časopisu ali v oni reviji oziroma onemogoči izid v knjižni obliki pri kakšni založbi, najhujše, kar lahko stori, je, da ukrade ali policijsko zapleni rokopis. Skratka, da z vsemi močmi ovira pot do bralstva. A to je tudi vse, kar more zoper.

Kako romansirati, pa je drugo in veliko bolj zapleteno vprašanje, tudi veliko težje, saj med hoteti in moči zija neštetokrat globok prepad. Tu pridejo zlasti v poštev pisateljska sposobnost, širina, znanje, njegova ustvarjalna potencia itd., itd., kaj bi naštevala stvari, ki jih vemo že od pamtiveka na pamet. Veliki pisci bi radi bili čisto vsi, na koncu pa jih lahko preštujemo na prste.

Iz »dlakocepstva« (človek prav ne more iz svoje kože!) sem ta hip pogledala v četrti zvezek Slovarja slovenskega knjižnega jezika za uradno razlago termina **romansirati**: dov. in nedov. (i) opisati v obliki romana: romansirati kroniko /romansirati upor v Judenburgu. **Romansiran-a-o**: romansiran življenjepis. Pod geslom **romanizirati** (drugi pomen) pa piše podobno: dov. in nedov. (i) opisati v obliki romana: romanizirati pesnikov življenjepis / romanizirati dogodek iz narodnoosvobodilnega boja. **Romaniziran-a-o**: romanizirana biografija.

V Splošnem slovarju italijanskega jezika P. Petrocchija (Milano, 1917) glagola **romanzare** ni, medtem ko ga je dobiti v vseh drugih slovarjih, ki jih imam na razpolago, v Melziju, Palazziju, Zingarelliju itd., s podobno razlago, tu in tam celo malce bolj izčrpno. V bistvu je govor o preoblikovanju zgodovinskega dela ali dejanja v roman, ga pač opisati kot roman in s tem doseči, da je bolj slikovito, živo, privlačno in bolj osebno oziroma polno osebnih podrobnosti, lahko tudi s popolnoma izmišljenimi dodatki in pristavki. V novem Zingarelliju, ki je izšel pred dvema letoma v Bologni, se eden od pomenov glasi: Raccontare un fatto aggiungendo al vero elementi romanzeschi (dogodek povedati tako, da resničnosti dodamo fantastične in pustolovske prvine).

Sodeč po nanizanih prepisih in navedbah iz različnih slovarjev, se zdi, da si njihovi sestavljenci sploh niso belili glave, ali se sme romansirati zgodovinske dogodke oziroma romanizirati dogodke iz narodnoosvobodilnega boja ali ne. Po njihovih kratkih in jedrnatih in nedvoumni razlagah celo vse tako kaže, da se vsekakor sme, saj to počenjamo navsezadnje, odkar tlačimo zemljo z nalepko na medvedjem kožuho Homo sapiens, odkar smo za kakšnim jamskim zapečkom začeli preoblačiti prazgodovinske resnice in zgodovinske dogodke v bajke in legende. Herodotove »zgodovinske« knjige z dokaj zgovornim naslovom Zgodbe, kaj so drugega kot »romansirana« zgodovina? Pa Hesiodova Teogonija? In Sveto pismo stare zaveze?

V **Občni povestnici** (spisal Matija Verovec, natisnil in založil Jožef Blaznik v Ljubljani 1853) na strani 426 beremo o Jugoslovanih tole: »Južni narodi slovanski – Serbi, Bolgari, Bosnjaki, Dalmatini, Hervati in Slovenci vseh skup čez šest milijonov – so vredni bratje severnih Slovanov – živa ljubezen do lastnih okrajin, do jezika in narodnih šeg je temeljit in tuden značaj vseh. Sploh so vsi lepe rasti, bistre glave in čvrste duha. Gledé izobraženja in omike narodne bi pa vendar utegnili Serbi prvi biti...« Ta kratki preludij v zgodovini naše književnosti je zgodovinski podatek, primeren za občno povestnico, ali le ljubka povestica, zgodnica in štorijca, torej romansirana zgodovina?

Če samo pomislim na šolske klopi in na pravljice (ganljivo poenostavljene in garnirane po potrebi trenutka, da ne rečem po diktatu), s katerimi so nas šopali in pitali pri urah zgodovine, se mi kar inako stori po vseh tistih mitoloških bitjih, po Garibaldijevi Aniti, ki ji je manjkal samo obstret, da bi bila svetnica, pa o Mussoliniju in o karieri tega italijanskega učiteljskega iz Predappia, ki je postal l'uomo della Provvidenza (človek, ki ga je Božja Previdnost postavila na pravo mesto) itd., itd. Same patentirano pogrošne prigode po šolskem metru, ki je vedno za nekaj centimetrov nižji od učenecv in ki sploh ne računa z možnostjo, da so učenci bistre, odprte glave!

No, po vsem tem, kar sem povedala, je očitno, da ne vidim čisto nobene ovire za romansiranje zgodovine. Še več: je lahko tudi **stripizirana**. Pravzaprav lahko romansiramo, **karkoli** si zaželimo, katerokoli zna-

nost in vedo in religijo, vse. Mar ni Maeterlinck romaniziral življenja mravelj in čebel? Pred leti sem prebrala čudovit strip o atomu. In za mlada gledala najbolj očarljivo zgodbo o Jezusovem rojstvu, ki jo je narisal in animiral, kajpak duhovito in mojstrsko, Disney. Za mojo šolsko katehetinjo in učiteljico, gospodično Turšič-Tursi, kar bogokletno dejanje in do kraja neokusna... amerikaniada! Kam plovemo, kam plovemo, je zmajevala z glavo vsa zgrožena!

No, medtem ko se vi hamletovsko sprašujete: »Romansirana zgodovina – da ali ne?« je – citiram – »iz seznama dobrih verskih knjig, ki jih lahko kupite«, »za versko izobrazbo in poglobitev« (Družina št. 45; izrezala sem si ga, ker si mislim nabaviti Biblični leksikon pa Svetopisemski vodnik) razvidno, da imajo med drugim verskim in vzgojno podučnim čtivom naprodaj ne samo Sveto pismo (celotno, ekumensko) pa jubilejni prevod, ne samo Zgodbe iz Svetega pisma, ampak tudi Sveto pismo v stripu (24 zvezkov, vsak po 150 din), pa pobarvaniko Pogovor z Jezusom (Dvanajst dogodkov iz Jezusovega življenja) in življenjepis Janca Boska (Don Bosco), tudi v stripu. Po mojem skromnem mnenju, bolj romansirano kot tako NON SI PUO (ni mogoče). Bravi! Bravissimi!

Romansiranje, v malce drugačni obliki, je bilo in je v modi že od nekdaj. Preberimo skupaj samo kakšno stran iz **Življenja svetnikov** (natisnil Jožef Sassenberg v Ljubljani, 1828; pisavo bom malce poenostavila). Recimo na strani 570–3 »Sveti Ciril Jeruzalemski Škof: Sveti Ciril je bil od svetega Maksima Jeruzalemskega škofa zavolj njegoviga svetiga življenja žegnan v mašnika; on mu je izročil oznanovanje besede božje, in podučenje novincev v veri. Sveti Ciril je s posebno učenostjo, skerbjo in gorečnostjo to težko službo opravljal. Kadar je bil sveti Maksim umerl, je bil sveti Ciril zvoljen v letu 350 za škofa pglavitne Jeruzalemske cerkve. V začetku njegoviga škofstva je bil velik čudež v Jeruzalemu. Sedmi dan velikega travna ob osmi uri zjutraj v letu 351 se je perkazal velik križ svetliši od solnca, ktiri je segel od hriba (Kalvarja) do oljske gore: dolg je bil namreč tri tretinke ure. Vsi Jeruzaleščani so ta prečudni križ več ur vidili; v velikim strahu so bili vsi, mladenči in stari, možé, žené in divice so hiteli v cerkev in še ajdje z njim, in vsigamogočniga Boga in Jezusa hvalili. Ta čudež je bil razoznanjen

po vsim svetu, in sveti Ciril je pisal od njega cesarju Konstancu v Konstantinopol. Morebiti je ta čudež pomenil hudo preganjanje pravovernih, katero so po tem od krivovercov začeli terpeti. – Ene lete potlej, namreč v letu 352 so bili drugi posebni čudeži v Jeruzalemu. Cesar Julijan je zapustil katoliško vero, in je malikovavic postal. On je zvičajno preganjal cerkev; tudi je hotel besedo božjo lažnjivo skazati, ktira se je natanko dopolnila nad Jeruzalemam. Daniel je prerokoval, da bo zavolj smerti Jezusove Jeruzalem in tempelj razdjan, in da to razdjanje bo ostalo. Dan. 9, 26. Jezus je tudi pravil: »Tukaj ne bo kamena na kamenu pušeni-ga.« Mat. 24, 2. Vse to se je resnično zgodilo. Rimljanje so mesto in tempelj razdjali; sami judje so to razdjanje dokončali. Cesar Julijan je dal perpušenje judam zopet sezidati razdžano mesto in tempelj, da bi božjo besedo lažnjivo kazal. Judje so iz vsih dežel hiteli v Jeruzalem; s premoženjem in z rokami so se goreče lotili tiga veliciga dela, stari, mladi, moški, ženske, vse je delalo, kar so menili za božjo čast delati. Judje so bili polni napuha in žuganja čez Kristjane prebiva-joče v Judeji, ker so menili poprejšno čast, in oblast doseči. Sveti Ciril se je njim smejal, ker je bil mož žive vere, in je govoril, da vse njih del je zastonj, de Jezusov prerokovan-je bo že le zdaj poterjeno, ker ne bodo zmogli temeljna sezidati. Judje so nar prej podirali stare zidove, in kadar so vse poderli, in novo zidanje začeli, je ogenj iz zemlje švigal, in delavce požgal, hotli so bežati v bližna cerkev, pa kar iz mesta niso mogli, in požgani so bili; pa ker še niso berž od svojiga sklepa odstopili, je zopet ogenj veliko judov požgal, tako velikokrat, da so obupali in očitno spoznali, de zoper božje razodenje nič ne zamorejo, in so od dela nehali. V tistih dneh je tudi bil velik potres, da je vse padalo na kup, in je bilo veliko mertvih. Tisti čas se je tudi nad mestam velik križ perka-zel svetliši od uniga zgoraj popisanega, ktiri je pomenil zmago Jezusove vere zoper ju-de, nevernike in krivoverce. Cesar Julijan ako ravno mogočen, je bil permoran od svojiga sklepa odstopiti, in vsi so spoznali, de človeška moč je slaba zoper besedo bož-jo. Veliko judov je spoznalo svojo zmoto; to so šli pred svetiga škofa Cirila, in ga prosili v Jezusovi veri podučeni biti, de bi bili ker-šeni. Sveti Ciril je bil priča vsih tih čudežov; tudi neverni pisarji pričajo od njih. On je veliko terpel za zveličanje svojih ovčic, za

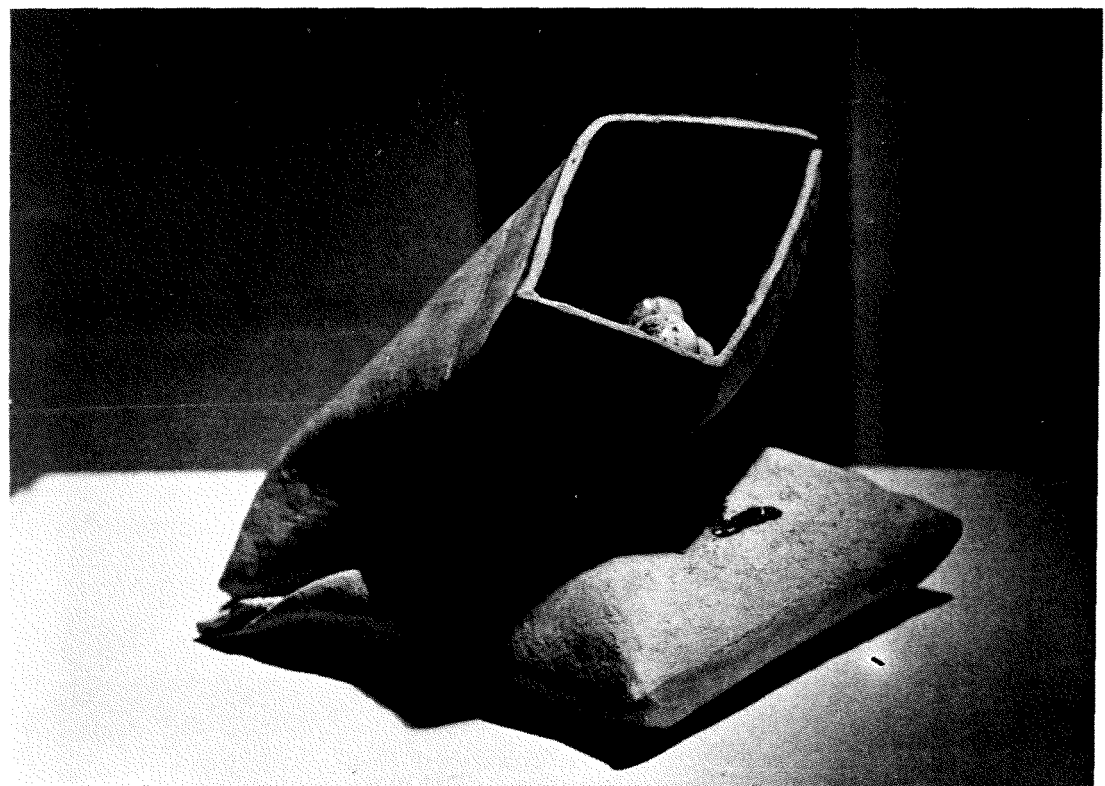
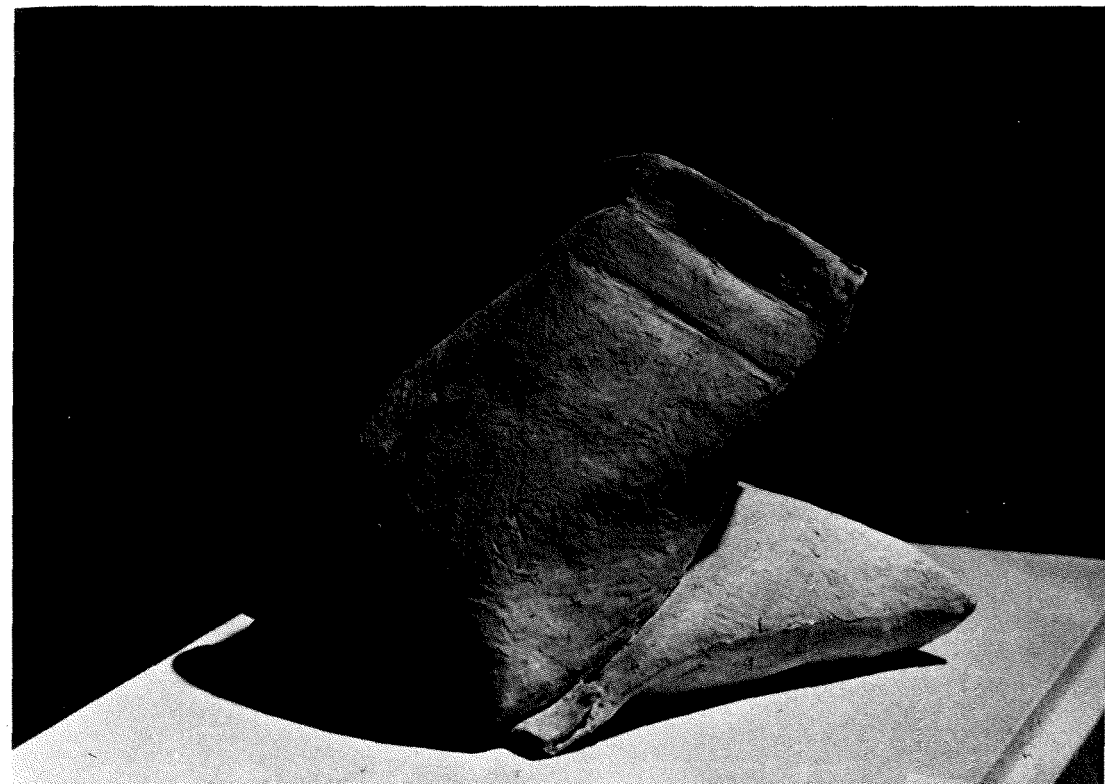
spreobrnjenje judov in nevernikov; veliko huji je prestal od krivovercov, ktiri so ga neusmiljeno sovražili in preganjali. On je v velikih britkostih višal svojo škofijo; pet in trideset let je bil škof, in je sveto umerl v le-tu 385.«

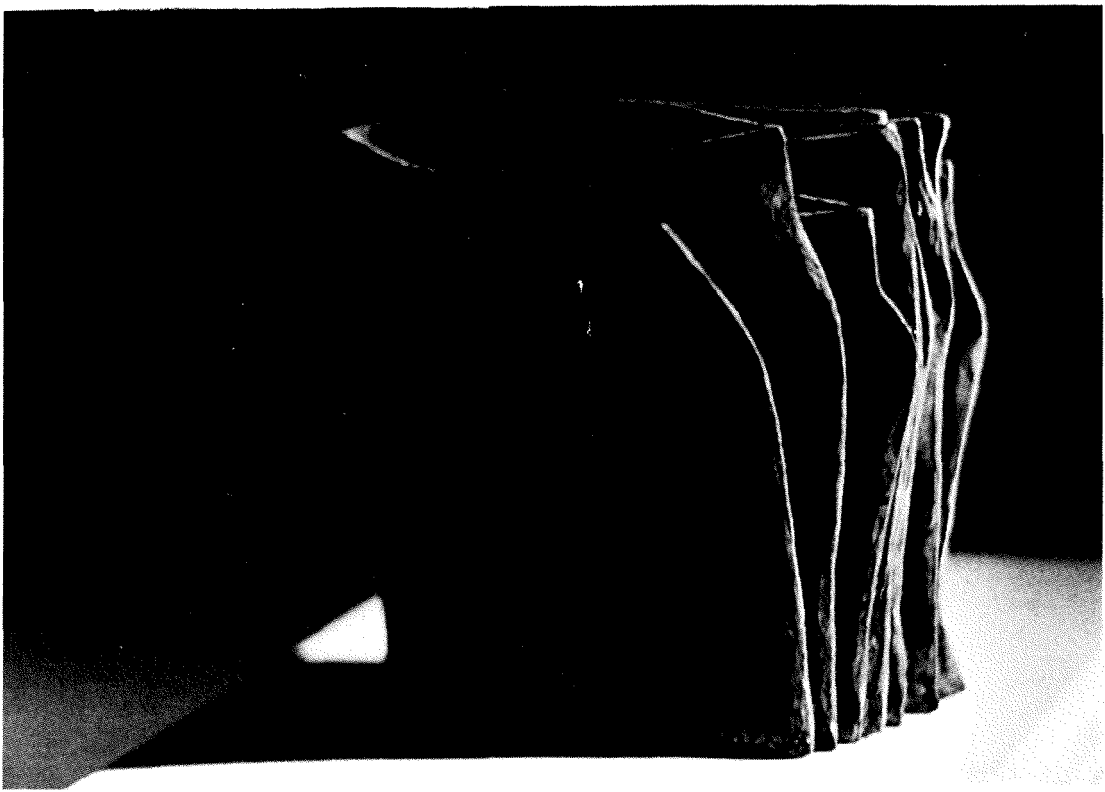
Kajne? Zgodbica je zelo sugestivno na-pisana, še več, prav impresivna je. A naj nihče od mene ne zahteva, da vse to – ta košček romansirane zgodovine – verjamem in . . . gor vzamem kot čisto in edino resni-co. Isto velja za katerokoli . . . romansirano zgodovino, pa naj gre za Napoleonovo živ-ljenje, za Stalinovo biografijo ali Trubarjev življenjepis. Ali za veliki tekst o tej ali oni epopeji.

Torej . . . zgodovino lahko na drobno ali na debelo romansiramo, seveda če znamo sukati pero. Pisatelj se sme lotiti teme, ka-dar hoče in kakor hoče oziroma kakor ve in zna. Od nobenega bralca pa ne more in ne sme zahtevati, že a priori, samo zato ker ob-ravnava narodnoosvobodilni boj ali kakšno drugo sveto temo, da mu bo knjiga brezpo-gojno všeč, kaj še od kritikov. Računati mo-ra, nasprotno, da ga bo kritika primerno raztrgala, če ne bo spoštoval »pravic«, in si-cer, če se ne bo držal njenih literarnih kri-terijev. Tudi kakšna zveza borcev bo morda dvignila vik in krik ob romanizaciji dogod-kov iz osvobodilnega boja (ali pa cerkev ob kakšnem ne preveč ortodoksnem romansi-ranju vskih in cerkvenih zgodovinskih pripetljajev ali kdo drug), najbrž čisto po nepotrebnem, če ne bo napisano dovolj pravoverni in pobožno, češ, kaj pa se piscu šajna, ne bomo se šli uravnalovke med na-padalci in napadenimi, med agresorji in žr-tvami, stvari so bile prekleto drugačne, take pa take in še take, papeža in škofov že ne bomo pustili žaliti itd. Na eni strani tisti z minus predznakom, na drugi pa mi z rde-čim plusom (ali s križem in **zlato** monštran-co). Tako se piše!

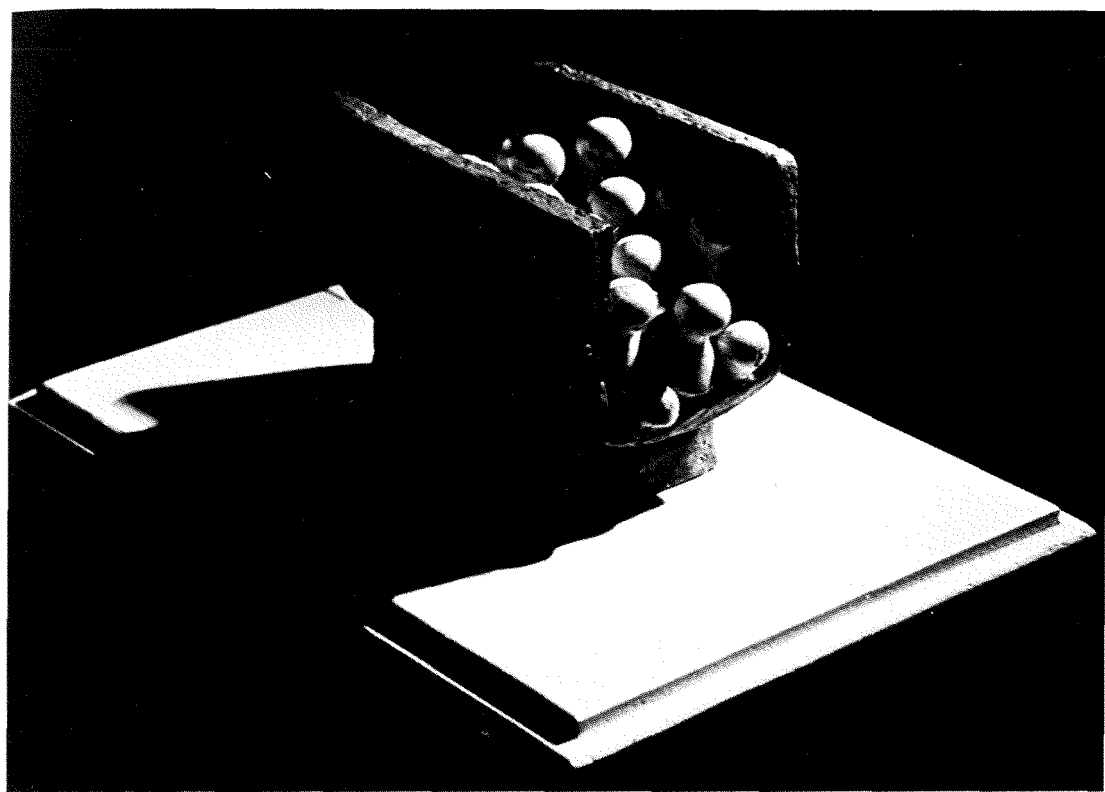
No, ja, smemo se iti tudi tako romansi-ranje, v črno-beli tehniki. V slogu ameriš-kih in vsakršnih vesternov, kjer vemo že na vsem začetku, kdo je dober in kdo pokvar-jen in kdo bo na koncu zmagal, **vsaj moral-no**. Sveti Ciril, jasno, in propadel bo mali-kovalski cesar Julijan.

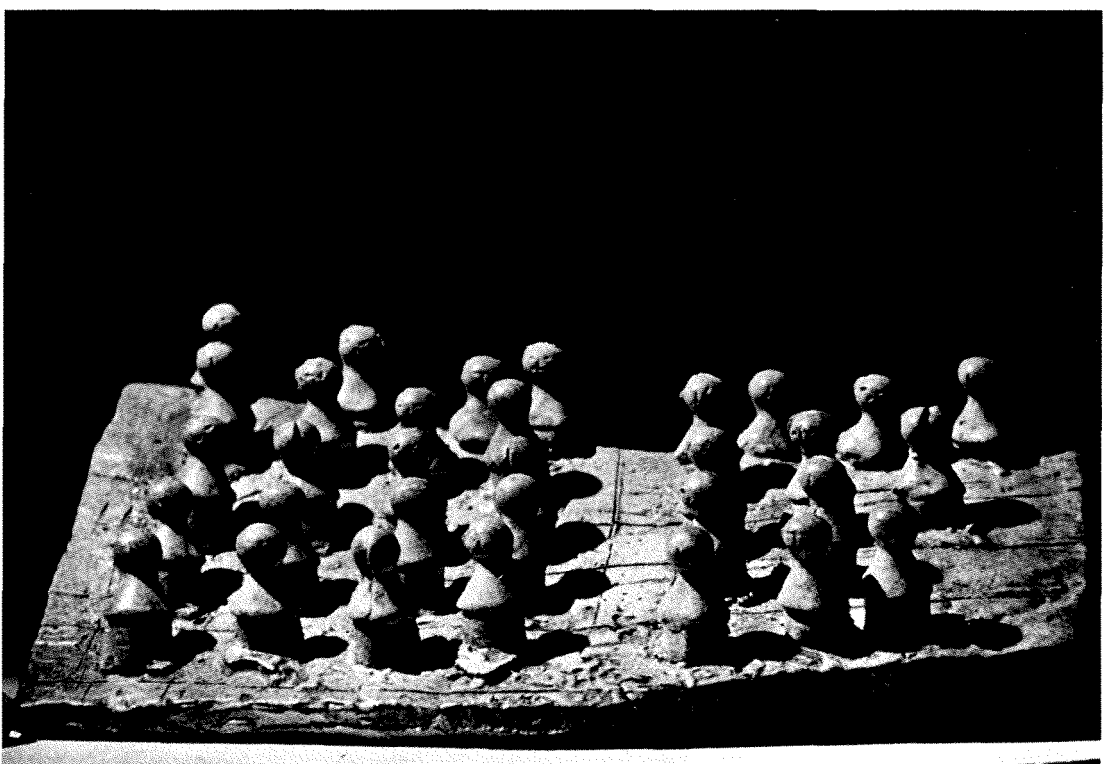
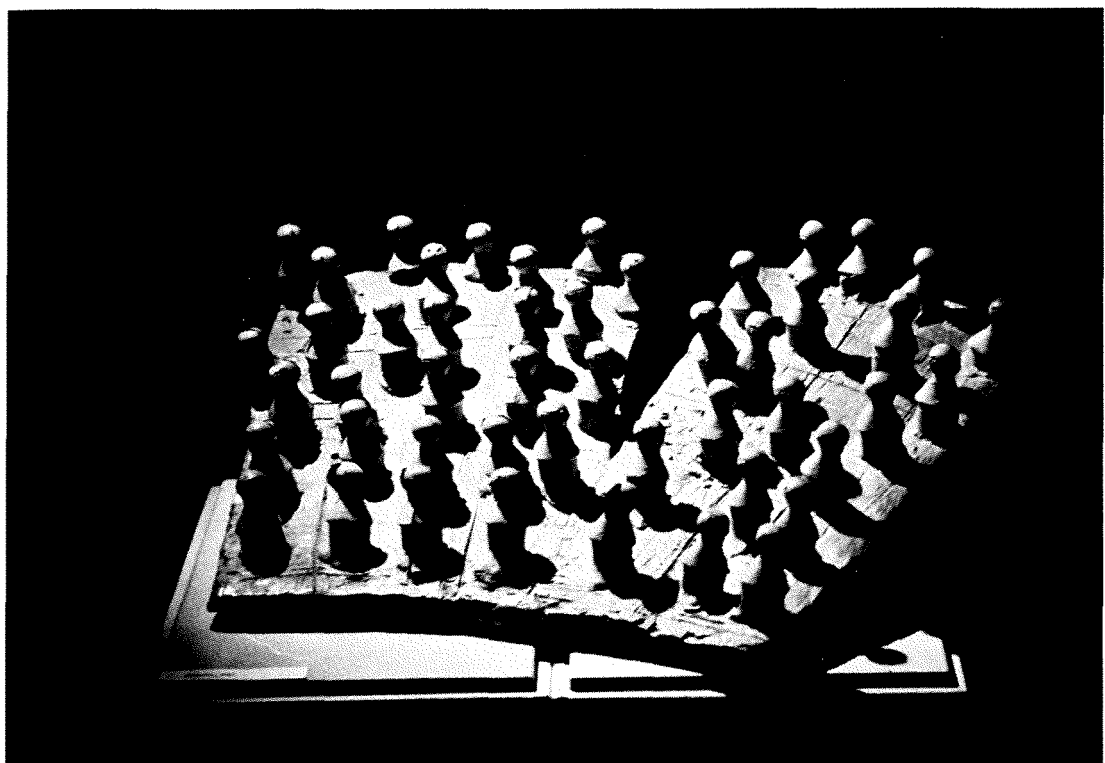
Smemo, sem rekla: pisati in brati. Ne smemo pa pozabiti, da beremo in pišemo vesterne, pa naj bodo še tako napeti, berlji-vi in polni vražje dinamike.

VLADIMIRA BRATUŽ-LAKA: Z RAZSTAVE MALE PLASTIKE V GALERIJ
ŠIVČEVA HIŠA V RADOVLJICI (MIŠKO KRANJEC, NOVEMBER 1986)

MATEJ BOR

Verzi na spomenikih NOB

NAPIS V DRAGI

V

tem gorskem svetu, kjer so v letih zlih
pobijali može, otroke, žene,
je znova mir, a dasi je ves tih,
morilce toži in slavi umorjene.

SPOMENIK
PADLIM BORCEM
NA BLEDU

B

ranili ste to zêmljo med gorami,
da ne bila bi plen zavojevalcev
in jo ubranili, dasi ste vi sami
njen plen postali, mrtvi zmagovalci.

NA GROBIŠČU
PADLIH PARTIZANOV
NA POKLJUKI

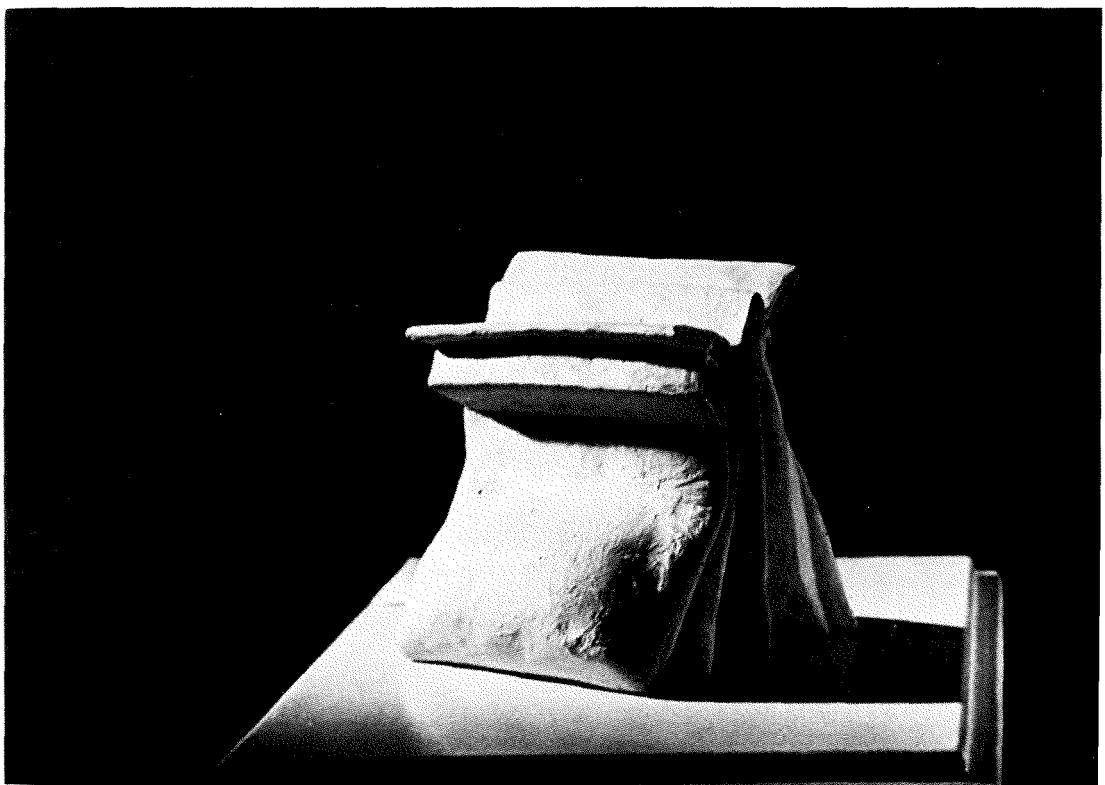
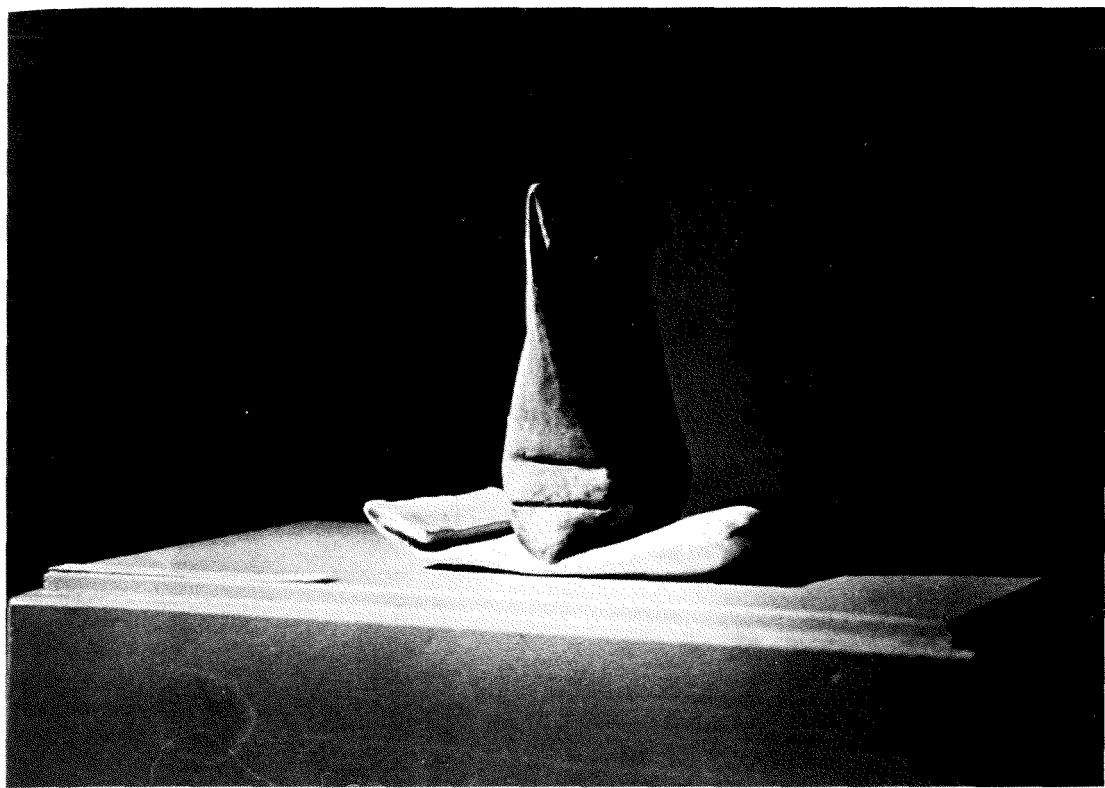
*T*od so se bili,
zroč v bodoče dni,
da mir imel bi ti, ki hodiš tod.
Zdaj ga imaš – tu gori ti,
oni tam spod.

NARODNEMU HEROJU
VOJKU PREMRLU
NA SPOMINSKI
PLOŠČI ROJSTNE HIŠE

*Z*apisan s svojo srčno si krvjo
v slovensko zgodovino, sin te hiše.
Nemara ta napis kdaj čas izbriše,
tega, kar ti zapisal si, ne bo.

Pripis:

Na raznih pomnikih in spomenikih po Sloveniji, posvečenih padlim za svobodo, so vklesani tudi moji stih. Največ takih, ki so jih iz mojih pesmi izbrali drugi, nekaj pa je tudi stihov, ki sem jih napisal izrecno za posamezne priložnosti. Pod temi verzi ni nikjer mojega imena. Sam sem želel tako, prepričan, da ime avtorja na takem spomeniku, ki naj bo darilo vsega naroda, ni pomembno oziroma utegne celo motiti. Poznavalci moje poezije se strinjajo z mano, menijo pa, da ne bi bilo prav, če bi ostal avtor neidentificiran, zato sem sklenil, da vsaj nekatere teh napisov objavim. **(Matej Bor)**

DRAGO KOŠMRLJ

Ostal bom pri svojih ljudeh

*Pisma narodnega heroja
Jožeta Kerenčiča
v času njegovega
ilegalnega dela v Prlekiji 1941*

Na dan 27. decembra 1986 je minilo že polnih petinštirideset let, odkar so gestapovci v Mariboru ustrelili kot talca Jožeta Kerenčiča, profesorja tedanje meščanske šole v Gornji Radgoni. Na listi ustreljenih talcev sta bili med štiridesetimi imeni tudi imeni dveh Kerenčičev, Jožeta in njegovega brata Slavka. Ime Jožeta Kerenčiča je bilo na prvem mestu.

Spomin na Jožeta Kerenčiča, ki je po vojni dobil priznanje narodnega heroja Jugoslavije, je še danes, po več kot štirih desetletjih, živ in svetel med ljudstvom njegove rojstne Prlekije. Sredi Ormoža stoji njegov spomenik, ki so mu ga postavili domačini, po njem nosi ime ormoška tovarna očal. Tudi šolo v njegovem Kogu so poimenovali po njem, v veži pa postavili njegov doprni kip. Na dan borca, 4. julija 1986, so domačini odkrili na Kerenčičevi domačiji v Jastrebcih spominsko ploščo. Posvečena je štirim članom Kerenčičeve družine: Jožetu in Slaveku, ki sta bila ustreljena kot talca, ter materi Urši in njenemu tretjemu sinu Francu – oba sta končala v nemških taboriščih.

Nič ne more bolj jasno osvetliti lika Jožeta Kerenčiča, ljudskega revolucionarja, kot tale podatek: nemška okupacija ga je zatekla v njegovem domačem kraju, kamor se je vrnil iz jugoslovanske vojske po njenem razsulu. Ko so gestapovci kmalu po okupaciji Slovenije začeli množično zapirati in izseljevati narodno zavedne ljudi s Stajerske, so mu njegovi prijatelji prigovarjali, celo iz Ljubljane so mu pisali, naj se tudi on – potem ko je v Ljubljano poslal ženo in nekaj mesecev staro hčerko – umakne v Ljubljano. Toda na vsa prigovarjanja je Kerenčič odgovarjal: Ne, tu bom ostal! Ali mislite, da bom pustil ljudi same?

Odločitev Jožeta Kerenčiča, da kljub nevarnosti ostane med svojimi ljudmi, kaže eno izmed poglavitnih potez njegovega značaja kot revolucionarja. Po eni strani je izraz njegove jasne politične in idejne usmerjenosti, po drugi pa spoznanja, da je prišel čas odločilnega spopada z okupatorjem. V tem boju je hotel biti skupaj s svojim ljudstvom. To življenjsko smer in pot si je izbral in jo utrjeval vse od časov, ko se je šolal na mariborskem učiteljskišču, še posebej pa med študijem na ljubljanski univerzi.

Trije dogodki iz predvojnega življenja Jožeta Kerenčiča so bili odločilni za oblikovanje njegovega lika ljudskega revolucio-

narja. Prvi je bila usmeritev k boju za pravice zatiranega in izkoriščenega slovenskega kmečkega ljudstva in vseh delovnih ljudi sploh. Temu cilju je služilo njegovo delo v akademskem klubu Njivi in obsežno preučevanje kmečke problematike. Na podlagi svojih teoretičnih in praktičnih spoznanj je trdno verjel, da »se bo tudi slovensko kmečko in sploh delovno ljudstvo prebilo do pogojev dostojnega boljšega življenja«, verjel je v prihajajoči čas, ko bo ljudstvo »v lastno korist sprostito vse tvorne sile, ko bo, skratka, ljudstvo oblikovalec lastnega življenja«.

Svojim spoznanjem in stališčem je skupaj z mnogimi somišljeniki iz kluba Njive ostal zvest tudi, ko so njihovi pogledi na kmečko politiko prišli navzkriž s takratnim univerzitetnim partijskim vodstvom. Posledica je bila, da so nekaj najvidnejših njivašev, med njimi tudi Jožeta Kerenčiča, izključili iz partije in jih razglasili za trockiste. Pečat trockizma so njivaši nosili dolgo časa, nekateri ves vojni in še povojni čas.

Jože Kerenčič je bil prvi med borci za »pravdo in svobodo slovenskega naroda«, ki so to svoje prepričanje pokazali tudi v praksi. O tem priča njegov javni nastop na čelu množic in s slovensko zastavo v roki na demonstracijah v Ljutomeru 15. avgusta 1935.

Izključitev iz partije Kerenčiča ni niti malo omajala v njegovi privrženosti boju za enotnost in pravice delovnih ljudi. Kot brezposeln profesor, pa tudi kot profesor na meščanski šoli v Gornji Radgoni, je vse do leta 1940, ostal političen aktivist v najbolj zlahtnem pomenu te besede. V domačem kraju je bil pobudnik za ustanavljanje Društva prijateljev Sovjetske zveze in propagator ciljev ljudske fronte. Še posebno pomembno je bilo njegovo delo z najbolj napredno in zavzeto skupino učencev na meščanski šoli. Razlagal jim je domači in svetovni položaj, jih opozarjal na fašistično nevarnost in utemeljeval nujnost boja za svobodo, če bo ogrožena. Skupina njegovih učencev je kmalu po okupaciji postala jedro skojevske organizacije in bila med najbolj agilnimi v Osvobodilni fronti v domačem kraju.

V Prlekiji je bilo težko organizirati upor, vendar priprave nanj niso prav nič zaostajale za Prekmurjem ali ptujskim območjem. Nosilci upora v Prlekiji so bili – ker ni bilo partijske organizacije – člani Društva kmetijskih fantov in deklet, nekateri sokoli,

člani Fantovskih odsekov in učenci Jožeta Kerenčiča.¹ Ta se je sprva zadrževal v svojem rojstnem kraju Jastrebcu in tam začel z vso vneto zbirati pristaše uporniškega gibanja. Četudi nisem član partije, bom delal za boj proti okupatorju, je rekel svoji ženi. Kmalu je imel zbrano dokajšnjo skupino domačinov, ki je kaj kmalu postala nosilka osvobodilnega gibanja v tistem delu Prlekije. Njeni člani – Nemci so jih precej zaprlili ali izselili – so bili med drugimi trije bratje Zabavnik, Franc Munda, Mirko Pokrivač, Ignac Vičar, Janko Risman, Janko Grubič, Kerenčičev brat Slavek, Ivan Stampar, Ignac Borko, Marko Podgorelec. Vsi, tako je po vojni povedal Drago Zabavnik, so bili prepričani, da je Jože Kerenčič komunist, se pravi član partije.

Večje ali manjše uporniške skupine so se snovale po raznih krajih Prlekije in Jože Kerenčič je poiskal stike z njimi oziroma z nekaterimi njihovimi voditelji. Kmalu po okupaciji se je povezal s svojim starim tovarišem iz akademskega kluba Njive Poldetom Bercetom in njegovo ženo Mileno. Vezala jih je tudi skupna usoda – vsi so bili z Marjanom Vesenjacom vred v začetku leta 1938 izključeni iz partije. Vendar jih to ni oviralo, da se ne bi z vso vneto posvetili pripravam na oborožen upor proti okupatorju. Jože Kerenčič je v Gornji Radgoni našel stik s svojimi nekdanjimi učenci, zdaj že aktivisti uporniškega gibanja. V tej skupini so bili Franc Pintarič, Ivan Jaušovec, Milan Klemenčič, Alojz Horvat in Alojz Senger. Večina jih je šla že istega leta v partizane. V Gornji Radgoni je Kerenčič navezal stike s skojevcema Jožetom Holcem in Ivanom Hojsom. Svoje delovanje je razširil tudi na Ljutomer. Tam je vzdrževal zvezo z Jakobom Babičem. Na Cvenu je bila njegova redna zveza Nada Rajh iz Mote, poznejša sekretarka skojevske organizacije. Že maja in junija je bilo po Prlekiji več sabotažnih akcij. Organiziranju takih akcij in propagandnega delovanja med ljudmi je bil namenjen poseben sestanek v Ivanjkovcih, ki so se ga udeležili Jože Kerenčič, Leopold Berce, Štefan Kuhar-Bojan in Jože Babič. Kerenčič in Berce sta sprejela nalogo, da bodo požagali telefonske drogeve med Ormožem in Čakovcem.

Jože Kerenčič je pogosto zahajal tudi na območje Gornje Radgone in v Ljutomer.

Kljub Kerenčičevi vsestranski dejavnosti pri organiziranju uporniškega gibanja

pa ga niso povabili na enega najbolj pomembnih sestankov, ki je bil v Moravcih 29. julija 1941. V imenu pokrajinskega komiteja se je sestanka udeležil njegov član in hkrati član centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije Slavko Šlander. Na sestanku so bili navzoči Štefan Kovač, sekretar okrožnega komiteja za Prekmurje, inž. Josip Hedžet, Vinko Megla, eden najbolj dejavnih partijskih aktivistov v Prlekiji, in Dana Ročnik.

Na sestanku so med drugim govorili o pospešenem ustanavljanju odborov Osvobodilne fronte in ustanovitvi organizacije komunistične partije in Osvobodilne fronte za ljutomersko-radgonsko okrožje. Zamisel so uresnili šele sredi septembra. Za sekretarja okrožnega komiteja je bil imenovan Štefan Kuhar-Bojan, ki ga je prav za organizacijo partije v ljutomersko-radgonskem okrožju odstopilo prekmursko okrožje Komunistične partije Slovenije. Ko je šlo za vprašanje, kdo naj bi bil okrožni sekretar Osvobodilne fronte, so potem, ko se je temu odrekel Jakob Babič in iz Maribora ni bilo Martina Koresa², na to mesto imenovali Jožeta Kerenčiča.

Pisec knjige Prlekija v NOB Drago Novak ugotavlja, da se Jože Kerenčič in Štefan Kuhar nista srečala na terenu vse do srede avgusta, četudi sta oba delovala na območju Prlekije. Prvič sta se sešla 10. avgusta, in to pri Poldetu Bercetju v Središču ob Dravi.³ Berce je bil ves čas okupacije eden izmed najbolj dejavnih aktivistov v svojem kraju.

Na podlagi takih odnosov predstavnikov partije (in to je Štefan Kuhar nedvomno bil) do Jožeta Kerenčiča, ne glede na njegovo delo, ki je zajemalo veliko območje severovzhodne Štajerske, bi kazalo sklepati, da je bila še vedno v veljavi njegova kazenska izključitev iz partije leta 1938. V tej zvezi je značilen podatek iz arhiva centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije o sestavi odbora Osvobodilne fronte v Bolfenku, Kerenčičevem domačem kraju, (danes Kog): »Bolfenk 1 kand. Zabavnik, odbor OF 3 člani, 2 + 1 kler«.⁴

Prvič je bilo zaznati nov odnos partijškega vodstva do Jožeta Kerenčiča v začet-

ku oktobra, ko je prišel na ljutomersko-radgonsko območje član pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za Štajersko Rado Iršič-Gregl. Na sestanku, ki ga je Iršič slical v Kapeli, je bil navzoč tudi Jože Kerenčič, tedaj že v funkciji sekretarja okrožnega odbora Osvobodilne fronte. Navzočih je bilo več aktivistov iz raznih krajev.

Kerenčič je pozneje sodeloval tudi na vseh drugih sestankih, ki jih je v raznih krajih skliceval Rado Iršič, na primer v Žihlavi in drugod.

Oktobra se je začel okrepljen in množičen pregon aktivistov in simpatizerjev Osvobodilne fronte na celotnem območju severovzhodne Štajerske. Gestapo je organiziral mrežo vohunov, ki so se vrinjali v posamezne odbore Osvobodilne fronte. Povečana gestapovska gonja proti pripadnikom osvobodilnega gibanja je bila posledica dejstva, da se je osvobodilno gibanje v avgustu in septembru močno zakoreninilo na celotnem območju in da se je vidno povečalo število odborov Osvobodilne fronte ter aktivistov osvobodilnega gibanja. Hkrati je bilo vse več sabotažnih akcij.

Gestapovci so na podlagi izdaj začeli obsežen lov na najbolj pomembne člane partije in Osvobodilne fronte, še posebej na vodilne kadre. Tako so po zaslugi izdajalca v Mariboru zajeli in 15. novembra ustrelili Štefana Kuharja-Bojana. Ker se dolgo ni vrnil iz Maribora, sta šla poizvedovat o njegovi usodi Jože Kerenčič in kurirka Milena Bokša. S plakatov na hišnih zidovih sta zvedela o Kuharjevi smrti. Zaradi vse pogostejših aretacij sta vodstvu komunistične partije in Osvobodilne fronte sklenili, da se morajo vsi aktivisti umakniti v ilegalo. Toda izdaje in aretacije so se vrstile vse do pomladi 1942. Mnoga jedra osvobodilnega gibanja so bila postopno uničena skoraj na vsem območju Prlekije.

Kerenčič je po vrnitvi iz Maribora kljub težavnim in nevarnim razmeram nadaljeval aktivno delo. Nujno je bilo treba vnoveč okrepiti odbore Osvobodilne fronte in spodbuditi delo članov fronte. Temu namenju je služila pokrajinska konferenca Osvobodilne fronte, ki je bila 1. novembra na

¹ Drago Novak: Prlekija v NOB, Pomurska založba 1965, stran 66.

² Prav tam.

³ Prav tam, stran 88.

⁴ Prav tam.

Kerenčičevemu domu v Jastrebcih. Konference so se udeležili Rado Iršič kot predstavnik mariborskega okrožja, Mima Kováč in Vinko Megla sta zastopala Prekmurje, Jože Kerenčič Prlekijo, Slavka Zemljčič Ptuj in Polde Berce Medžmurje.

Bercetova sestra Lojzka Panič je takole opisala zadnji obisk Jožeta Kerenčiča v njihovi hiši: »Dne 30. oktobra je prišel zadnjič k nam Jože Kerenčič. Zunaj je snežilo. Kerenčič je bil prehlajen, upadel, utrujen. Mama mu je ponudila čaj in prigrizek, a ni mogel jesti. Sredi noči sta s Poldetom odšla na Kog. Ko se je od mame poslavljala, ga je posvarila, naj varuje zdravje in se čuva pred nevarnostjo. Odgovoril ji je: 'Mati, lepo bo tistim, ki bodo ostali.' 'Ali vi ne mislite ostati?' ga je vprašala mama. Nasmehnil se je in odšel – za vedno.«⁵

Jože Kerenčič je poleg vsega drugega političnega dela organiziral tudi odhode posameznih aktivistov, ki jim je grozila aretacija, v partizane. Med prvimi partizani iz Prlekije je bil Branko Bokša. Kerenčič ga je po zvezah poslal v Ljubljano s pismom za Toneta Tomšiča. Bokša je kmalu potem odšel iz Ljubljane v partizane in sicer v Ribniško četo. V partizane v Savinjsko dolino sta odšla Jakob Vreča in Franček Pintarič.

Gestapovski teror se je stopnjeval ves oktober in tudi v novembru. Po krivdi izdajalca je kmalu za Štefanom Kuharjem padel v roke gestapa tudi Jože Kerenčič. Kot že dostikrat prej se je zatekel k svojemu stricu v Pesnico pri Mariboru. Dne 19. novembra so ga gestapovci zajeli in ga odpeljali v mariborsko jetnišnico, 27. decembra 1941 pa so ga skupaj z bratom Slavekom in še osemintridesetimi drugimi aktivisti ustrelili.

Od številnih pisem, ki jih je poslal po zvezi svoji ženi v Ljubljano, se jih je ohranilo pet. Zajemajo kratko obdobje dveh mesecev, od konca julija do konca avgusta. Da jih je utegnilo biti več, pa so se zgubila, priča dejstvo, da so gestapovci Kerenčičevo ženo takoj po zasedbi Ljubljane odpeljali v Ravensbrück.

Vsebinska pisem in način pisanja kažeta, da se je Jože Kerenčič zavedal nevarnosti, ki bi jo utegnila povzročiti pisma prinašalcu, če bi jih gestapovci odkrili, zato so pisana v zaviti obliki in v ezopovskem jeziku, polna prispodob in namigov.

PRVO PISMO

Draga Marija!

Tvoje pismo Marici⁶ smo prejeli. Bili smo ga zelo veseli pa tudi žalostni zavoljo stvari, ki jih spominjaš. Posebej mama Slavkova⁷ je zelo jokala. Računajo, da boš mogoče prišla sem nas pogledat.

Tudi jaz računam. Po drugi strani pa zopet mislim, da bi morda bilo napačno, ker z Dolfekom (Hitler, opomba D. K.) smo tu hudo skregani. In tudi Tebe nima najrajši, kakor vse take kot si Ti, ne mara jih videti, ker nočete poslušati njegovih sladkih besed in pa gostoljubnosti, ki jo je nudil.

... Stričevi⁸ so drugače vsi zdravi, tudi mamini, kolikor vem izza 10 dni. Te dni bom šel mamu pogledat, da ji ne bo tako dolgčas. Največ sem tu pri stričevih, večsih se oglasim pri Slaveku⁹, pa tudi za nekaj dni pri mami. Večkrat sem že tudi pogledal na Jelkino začetno domovanje. Zdaj, ko je tam – se zdi – bolj vroče, ne hodim prerad.

Jaz bi Ti imel prav mnogo pisati, pa se skoro ne morem spraviti zraven, ker je tega toliko, da ne bi spravil vse na papir. Mogoče ti je že drugi omenjal kaj. (Verjetno je imel v mislih razgibano aktivistično delo, opomba D. K.)

Bojim se, da Ti želoдец večkrat naga-ja. Jaz sem hvala bogu zdrav, svež zrak, ki ga še uživam s prav velikim veseljem, mi zelo dobro dene. (Misli na prostost, ki jo uživa, opomba D. K.) Marsikdo bi mi lahko zavidal, mnogo ljudi nima svežega zraka (so po zaporih, opomba D. K.), o mnogih žal moramo priznati, da zraka sploh ne vdihavajo (so ustreljeni, opomba D. K.).

... [izpuščen stavek]

Pri nas bi se dalo zdaj zaslužiti lepe denarje, razpisane so visoke nagrade proti puntarjem, pa saj veš, da jaz nimam sreče, nikoli nisem imel pravega smisla za zasledovanje in javljanje uradom. Sem preneroden za take reči. Ampak da ne boš mislila, da sem čisto zanič! Veš, kopriva ne pozebe.

Hudo mi je, da sem se skregal z Jelko in njeno mamo (s tem je mislil ločil, opomba D. K.) in da ne morem iti tja na obisk. Nešteto krat se spomnim tistih lepih časov, ki smo jih preživeli skupaj. Nešteto krat po-

šiljam v duhu vroče poljube in hrepenim vsaj za trenutkom tistega lepega zadovoljstva. Ampak v tem trmastem (uporniškem, opomba D. K.) vzdušju pač ne more biti drugače. Jaz bi rad tudi Jelko in njeno mamo, pa smo v trmi pregrajeni s hudo ograjo, ki nas je ločila (mišljena je meja, opomba D. K.). A trdno sem prepričan, da se zopet pobotamo in da bo takrat zopet res lepo! Če pa se ta želja ne bi spolnila, pa vsaj lahko živim v upanju, da bo sta vidve ostali srečni, če že jaz ne bom. Raje naj bo eden nesrečen kot vsi trije. (Tu Kerenčič prvič nakazuje možnost, da bi utegnil biti ob življenje, opomba D. K.)

Drugače sem jaz priden v popolnem pomenu besede. Tudi Tebi priporočam, da boš zvesta svojemu srcu. Sicer pa kolikor Te poznam, upam, da se ne varam v Tebi. Ali imaš kaj mnogo dela?¹⁰

... [izpuščen stavek]

Danes bom šel k materi. Če bodo imeli mnogo dela, bom ostal nekaj dni pri njih, drugače ne.

... [izpuščeno nekaj stavkov]

P.[esnica] 2. [v torek] avg. 1941

ni preveč prijetno, vsak hip mora človek računati z dežjem in blatom (z akcijami sovražnika, opomba D. K.). Pri mami je bila toča, v vinogradu se pozna, drugače tam ni nič novega. Mire in Jožeta nihče še ni pogrešal ali rabil. Mami je za Jelko zelo dolgčas, da se večkrat spominjajo nanjo.

Slišal sem, da je pri vas zelo toplo (kar je razumeti krepitev gibanja, opomba D. K.). Prišel bi kaj pogledat, na Savi bi se rad kopal, pa menda za zdaj ne bo nič. Ako bom prišel, bom Ti že javil, za zdaj najbrž ne, ker zame ni prijetno tako daleč potovati tja doli. Od časa do časa Ti bom že pisal. Ne bodi v skrbeh, ako ne boš dobila preveč pisem. Izneveril se Ti ne bom, saj veš, kopriva ne pozebe. (Daje razumeti, da se ne bo pustil ujeti Nemcem, opomba D. K.).

Stric me prosi, da bi obiskala Slavka. Menda veš, kje je.

... [nekaj stavkov izpuščeno]

Pri nas kaže gorica lepo, splošno se upa, da bo bratev še lepša kot do zdaj. Upajmo! (Bratev naj bi pomenila uporniško gibanje, opomba D. K.).

... [nekaj stavkov izpuščeno]

DRUGO PISMO

Pößnitz, 7. 8. 41

Draga Marija!

Pismo sem prejel. Zelo sem se razveselil, da si doma, ker sem bil v skrbeh za Te in Jelko.¹¹ Cirila mi je povedala, kako je bilo. Zdaj si torej za silo zdrava. Čuvaj se in ne vdačaj se hudim skrbem, ker Ti to škoduje.

Jaz se počutim dobro, najčeseje uživam stričeva gostoljubnost. Kolesarim prilično dobro, zdaj se že spuščam na daljše ture (obide veliko območje pri svojem aktivističnem delu, opomba D. K.). Le vreme

TRETJE PISMO

Draga Marija!

Ko sem se danes vrnil z nekajdnevne ture, me je pričakovalo Tvoje dolgo zaželeno pismo. To je ono od 8. t. m., ono pa ki ga omenjaš od 5. t. m., ni prišlo, morda se je zakasnilo, ali pa izgubilo. Odkrito povedano, me je že skrbelo, ko ni bilo nič glasu od Tebe; bal sem se, da se je morda zgodila kaka nesreča, vem pa, da je pot naporna, da bi mogla vse opraviti, kadar bi se Ti zahotelo. Kako kaj živimo? Hvala,

⁵ Skozi viharje v lepšo bodočnost, Ptuj 1981, stran 237.

⁶ Kerenčičeva sestra.

⁷ Slavko, sin Kerenčičevega strica, ki so ga v Ljubljani zaprli Italijani.

⁸ Misli na strica v Pesnici, kjer se je pogosto zadrževal.

⁹ Jožetov brat. Kot mehanik je bil zaposlen v Ptuj.

¹⁰ Po izjavi žene Marije ji je Kerenčič naročil, naj se v Ljubljani poveže z uporniškimi gibanjem in aktivno dela v organizaciji. Dejansko je ves čas, kar je bila v Zeleni jami, bila vključena v rajonski odbor Osvobodilne fronte.

¹¹ Najbrž gre za ženino sporočilo, da sta se s hčerko iz Kleč na nemški strani preselili v Ljubljano k njenim.

prav lepo, bi na kratko povedal. Pišeš, da Te skrbi, če sem zdrav. Sem! Seveda je zdravje relatiiven pojem, sedaj ga imaš, sedaj ga izgubiš. (svoboda oziroma prostost, opomba D. K.). Toda v strogo fiziološkem smislu mišljeno, mi verjemi, da se počutim zelo dobro. No, zredil se nisem, slab bolj menda tudi nisem postal. Hranimo se dobro, do sedaj vsaj, to mi le verjemi. Pomanjkanja ne čutim. Bolje bi bilo, da si ne bi gnala preveč k srcu, čeprav meni Tvoja skrb laska. Vendar pa mislim, da skrbi ne hasnejo tudi ne morejo ničesar spremeniti, kvečjemu ti lahko naškodijo. Veš, moja mama si Te predstavlja, da boš čisto oslabila od samih skrbi. Nate se mnogo spomni in na Jelko. Sploh so mi naročili, naj Ti pišem tudi v njihovem imenu, da si ne boš mislila, da so na Te pozabili. Sami bi pisali, pa že ne vidijo. Za zdaj tako mimogrede malo včasih pogledam k njim, če bo vreme zelo grdo (če bo nevarnost, opomba D. K.) bo s stiki kajpak konec. Tudi Pepekove¹² sem zadnjič pogledal, tam so mi omenili, da bi bili radi, če bi Ferenc¹³ prišel doli, kot je pisal Pepek. No, jaz bi povdaril prav narobe, tu bi bili veseli, če bi razni Pepeki prišli sem gori, ker veš vsak si svoje otroke le želi bolj domov, kjer bi bili zelo potrebni mesto tega, da se potepajo po svetu. To le povej Pepeku!

Kolikor vem je Zarča na Ptuj, tudi njegov oče in brat. Imata prilično številno družčino, podrobnosti ne vem. Hudega ni menda nič preveč. Pa bo, kar bo. – Še te novice od Bolfenka (Kog): Meškova, Petrova in Krajčarjeva so pustile deco pri raznih sorodnikih in odšle v Rajhenburg k možem, z njimi skupno pa na potovanja.

... [nekaj stavkov izpuščeno]

Za lefošnjo bratev se obeta mnogo dela, zdi se, da bo rekrutko petje po naših gričih. (Verjetno je mislil že na snovanje oboroženih enot, opomba D. K.) Takrat bo dela na pretek, če bomo hoteli mnogi pridelek spraviti na varno, odnosno koristno uporabiti, mesto da bi ga pustili da nagnije kje v staji. Naše podjetje (organizacija Osvobodilne fronte, opomba D. K.) na splošno dobro uspeva. Še bolj bi, če bi imeli nekoliko več specialistov (aktivistov, opomba D. K.). Ker pa se je mnogo njih umaknilo v sigurnejše obrate (v Ljubljano in na Dolenjsko, kjer so bile leta 1941 razmere ugodnejše od tistih na

Štajerskem, opomba D. K.), bi bilo zelo dobro, če bi jim malo črni potipali obisti, to povej Pepeku. Velja zanj, mnogo bolj pa še za druge. Tako gledamo mi tu gori na to.¹⁴

Kar se mene tiče, moram odkrito povedati, da si vseeno ne delaj nobenih skrbi in tudi ne iluzij. Vendar se me ni niti malo lotila slutnja, da bom deležen najhujšega. Kadar berem plakate in zasledim znana imena, me zgrabi, vendar sem osebno brez skrbi, prilično veder in sproščen. Tako k duši Ti povedano, kakor me poznaš, veš mi taka misel dobro dene. Sem že tak po naturi.

Marica je pismo že prej prebrala. O skrbi Ti ne bom posebej pisal. Je pač kakor v vsakem podobnem primeru. Jaz osebno si želim, da bi Slavek ozdravel (prišel iz taborišča, opomba D. K.), vendar ne na škodo drugega. Želim, da bi pri nadaljevanju se dobro držal. Cagavi ljudje so največje ničle na svetu. Za njega se bo že nekaj ukrenilo.

Pepek v svojem pripisu dodaja, da so tam nekateri zelo pridni. Že prav! Za mnovega bi pa bilo mnogo bolje, da bi tu pokazali svojo pridnost, kjer so zakoreninjeni, ne pa tam v tisti megli, ki jo s perspektive ... [nečitljivi besedi] in često tudi kolnemo te meglene meglence.

Zelo sem vesel, da dedek vsaj nekoliko nadomesti ateka pri Jelkici. Pa si kar mislim, kako bo zrasla, ko bom jo zopet videl, morda se bo že skušala kobacati, ko bo ugledala ateka. Ali pa ga niti spoznala več ne bo, ta moj mali lump. ... [nekaj stavkov izpuščenih]. Veš zadnjič so jo v Radgoni pozvali, naj pride na zdravniški pregled, če ni rahitična – da bi bila rahitična, se nisem nikoli bal. Zdaj mi je ta možnost mnogo bolj pred očmi. Kajti na moje vprašanje, ki sem ga stavil menda v vsakem pismu glede prehrane, ni nobenega pojasnila. Prosim in zahtevam od Tebe pojasnila ... [dve besedi nejasni].

Tole pisemce bom zaključil s tiho mislijo, ki je lahko v človeku ponoči ob pol dvanajsti uri pri električni svetilki, ko je sam, čeprav v mislih ve, da ni sam. Lepo pozdravljam ateka, mamo, Lojzetovo družino, Pepeka, Tebe, Jelko in prav vroče vso eno in drugo poljubljam. Vajin Jožek.

P.[esnica] 27. 8. 41.

ČETRTO PISMO

Draga moja Marija!

Gotovo se čudiš, da od mene prejemaš tako redko pošto. Pa je tako: Do zdaj sem Ti pisal trikrat. Drugo pismo, ki je bilo najobširnejše, in najjasnejše, je bilo oddano g. Pavličiču, naj ga vzame s sabo na pot. Žal pa si je gospod premislil in sploh ni nikamor šel in pismo je končalo pri njemu čez 10 dni, za kar pa nisem vedel. Medtem sem Ti pisal minuli teden, kar si menda prejela. Jaz sam se zavedam, da bi Ti moral večkrat pisati kot dozda. Moti me to, da ni mnogo kaj pisati in tako se težko spravim k temu, pa tudi ne vem za... [nečitljiva beseda] tam doli, kdaj boš kako pismo dobila in če ga sploh boš, ker vem, da mačeha (cenzura, opomba D. K.) v veliki radovednosti rada prestreže pošto. Odločil sem se, da Ti bom vsak teden vsaj dvakrat pisal, če drugo ne vsaj kako razglednico, da boš vedela da še mislim stalno na Te zakaj ob okoliščinah, ki o njih tudi Ti gotovo ujaameš kako vest od tu, gotovo skrbiš stalno in se bojiš zame, češ morda je zdaj z njim tako ali tako (da so ga zaprli, opomba D. K.). Bodi torej brez skrbi. Ena sličica, če Te bo zanimala: Do zdaj sem pisal to pisemce v pisarni stričevi. Pa se odpro vrata, nekdo pozdravi s tu običajnim pozdravom, za njim pride stric, po pogledih spoznam, da je boljše, da izginem iz pisarne, potem pride tudi stric, oni gospod namreč ima s Pepek-om neke razgovore, vprašanja in odgovore, kakor jih je imel prejšnji teden s stricem, čisto v duhu časa: kaj je bilo nekoč pred leti z nekimi letaki itd. Trenutno mora Pepek z gospodom v avto za Maribor, ker so že nekateri drugi radovedni na to reč. Ni sicer nič posebnega ampak vendarle.

Midva sva včasih rada vandrala okoli po vaseh. Jaz še zdaj včasih, ampak zdaj pač ni tako lušno, ker veš pri nas ljudje

so sprejeli nalog, da vsakega, ki je neznan in čudaški, malo potipajo in priporočijo v zdravniški pregled ljudem, kakršni so bili svoj čas mnogokrat pri meni na obisku, pa jih Ti nisi marala, no tudi jaz ne, četudi sem se z njimi vedel dobro zmeniti. Pepek,¹⁵ Marica¹⁶ in še eni drugi... [nečitljiva beseda] povedal, naj čim prej izginem, več mi ni vedel povedati, ali ni hotel. Jaz imam mirno vest.

Rad bi te obiskal, kaj bi Ti posebej pravil o tem. Vem, da bi tudi Ti mene rada. Pa ni z dopustom nič, pa tudi druge okoliščine ne dovolijo ne meni, menda tudi Tebi ne. Potrpeti je pač treba. Menda bo lažje, ko midva tako svobodno premisli-va, drugi pa proti svoji volji doživljajo še hujše. Morda bom prišel o priliki v Vižmarje, dalje menda ne bo časa in prilike, bom Ti že glas poslal. Zelo rad bi, pa zdaj ni mogoče. Mislim, da me boš razumela. Organizem mi nagaja in vožnje si ne morem tja dol zdaj priporočati. ... [izpuščenih nekaj stavkov].

Dolfekova sifilada se je zelo razbohotila, zdravniki si prizadevajo, da jo lokalizirajo in ozdravijo. Sem velik optimist, da jo bo kmalu lahko toliko uničiti, da bo lahko vstal iz postelje. Saj veš kako hudo je biti beteznik. Ta bolezen je ena najhujših. Zahrbtno napada, pa jo je seveda po isti metodi treba lečiti. Če se ponesreči, je pač joj. Obupati pri sodobnih zdravilnih metodah ne smemo.

Najbolj me vedno skrbi, če Ti dovolj zaslužiš, da lahko živiš. Skoraj se bojim, da boš kar hudo shujšana, ko se bova videla. Jaz imam dobro hrano, si privoščim, seveda je za to zasluga tudi drugih, ne samo mene. Vendar Ti ne morem pritrčiti, da sem se kaj zredil. Saj veš, da zajci v tem letnem času nikakor niso in ne morejo biti rejeni. Pa tudi človek se poleti navadno ne redi. Mislim pa, da bo pozimi vse boljše!

¹² Filipčičeve.

¹³ Nekaj časa Kerenčičevo ilegalno ime.

¹⁴ Nekaj študentov in dijakov, ki so se tik pred vojno vrnili na domove, je po okupaciji odšlo v Ljubljano. Tam so se pozneje vključili v narodnoosvobodilno gibanje. Delno gre ta odhod pripisati dejstvu, da na desni strani Mure po vojni ni bilo partijske organizacije, ki bi mobilizirala v Osvobodilno fronto. Delovali so le posamezni komunisti in taki, kot je bil Jože Kerenčič, ki niso hoteli zapustiti svojih ljudi.

¹⁵ Jožko Pavličič

¹⁶ Kerenčičeva sestra.

Vreme tu je zelo nagajalo, pač pa se boljša, četudi moramo pričakovati še hudih neviht.

Ne vem, kaj bi rekel na gotove govorice o Katri.¹⁷ Sliši se, da se bo njena družina še bolj razkropila; saj veš, otroci so šli na vse vetrove. Baje se bodo še ti, ki se nahajajo doma, vsi razkropili. Zdaj je splošna težnja na sever, v Reich, tam je lažji, primernejši zaslužek za take tiče. Pa so res neprevidljivi, bodo najbrž goli in bosí pa peš prišli nazaj, kakor tudi gredo tja. Za Ferenco še ne vemo, kako bo.

Kaj pa Jelkica? Vem, čeprav še ne zna govoriti, da je mnogi njen a ta ta namenjen meni. Pišeš, da lump noče več ležati, nego stremi kvišku. Ko jo bom zopet učkal, bo krasno. Da je ne bi, na to ne morem misliti. Ne in ne, četudi sem skregan s sosedomi. Kako bi jo jaz rad poučkal. Že zadnjič sem Ti pisal, naj bi mi poslala kako slikco, tako rad bi jo imel. Mamico in Jelkico.

Milena in Polde¹⁸ sta mi naročila lepe pozdrave, Zarča¹⁹ tudi, so vsi zdravi, no, pridni tudi.

Veš, mnogokrat mi prihajajo misli, ali je tako prav, kot delam, jaz in da nočem bliže Tebi, čeprav je hudo hrepenenje, mi vendar pred oči pride dejstvo, da drugi še tega nimajo, mnogi drugi ne. In jim mora biti še mnogo hujše pa se ne da pomagati. Takole globoko vzdihnem nad to usodo in vem, da boš tudi Ti, ko to prebereš in se zamisliš nad vsem. Česar Ti niti pisal nisem. Vendar živim s trdo vero, da bomo nekoč skupaj, nekaj drugega, kakor prerojena se boš počutila, kakor si za nekaj... [nečitljiva beseda] morda za nekaj let mlajša.

Stričevi bi Slavku radi kaj poslali pa ne vedo načina. Mislili so, da bi Tebi dali, če boš prišla kaj gori... [nečitljivo], mislili so, da bom jaz moral do Vižmarij, tudi to mi ni... [nečitljiva beseda] Marice, ki bi pa rada šla, ne upajo same pustiti.

Mnogo, mnogo bi imel Tvojemu srčku povedati, pa veš, da na papir ne gre. Občuti, ko to bereš, da Te v duhu vso vroče objamem, pritiskam k sebi in bi tako rad bil ves Tvoj in Ti moja in da vroče poljubljam Jelkico ves Vajin Jožek.

Poessnitz, 1. 9. 41.

Pozdravi ateka, mamó in Lojzetove, Pepeka tudi!

PETO PISMO²⁰

Draga Marija!

Zaskrbljen sem, ko ni nič pošte od Tebe od takrat, ko sva z Marico dobila ono pismo. Jaz sem Ti po tistem pisal dvakrat, ali si prejela?

Včeraj me je obiskal Slavek.²¹ Prinesel je nekaj novic. Zarča, Dušan in atek so odpotovali na Borl, tudi Jožeka so hoteli vzeti s seboj pa ga za to niso mogli dobiti, kar jim je najbrž bilo žal, Jožeku pa ne.²² Mama so nekoliko cagasti, saj jih poznaš drugače pa ni nič posebnega. (Pod cagasti bi kazalo razumeti zaskrbljeni za sina, opomba D. K.)

Žaradi službe se dozda nisem pritoževal, kot vse zgleda, bo zdaj malo hujše in naporenejše. Pa si ne smemo preveč gnati k srcu, saj vidim in čutim, da je drugim še hujše. Znova so nam odtrgali pri plači, razglašeno je za 10 Mark, ali poleg tega še drugo. Je pač vojna. (Kerenčič je dal v zakriti obliki vedeti, da so se razmere poslabšale. Da so jim odtrgali pri plači 10 Mark, po vsemu sodeč pomeni, da so Nemci ustrelili deset talcev, opomba D. K.)

Zvedeli smo nekaj, da je striček Slavko odpotoval v Kalabrijo (v taborišče v Italijo, opomba D. K.). Prosim, pozvedi in sporoči, pa tako, da strina ne bo za to vedela, ker veš, da bi ga rada imela pri sebi.

Pojdi v Zagrad (v ulico Za gradom 1, opomba D. K.) in se oglasi pri gospej Rutarjevi in piši, kako je z zagrajci, zlasti z Marjanom. Nobenih vesti ni od njega in od drugih. Lumpi bi se morali kaj oglasiti. (Zagrajci so bili študentje, ki so stanovali skupaj s Kerenčičem: Polde Berce, Milena Petovar, Draga Nemec, Drago Hartner, Drago Košmrlj in Marjan Vesenjaj, opomba D. K.)

... [izpuščen stavek]

Bom se pač moral navaditi in paziti, te službe (aktivističnega dela, opomba D. K.) pa nikakor ne morem pustiti in iti bliže Tebi, veš so stroge določbe, če nekdo gre v drugi obrat potem v prvega sploh ne sme nazaj. Tvegal bi v skrajni sili, če bi se mi zdravje res občutno pokvarilo. (Ta stavek je možno razumeti, da ne sme čez mejo, ker ne bi mogel nazaj, le v skrajni nevarnosti bi to storil, opomba D. K.) Mislim pa da pametno življenje (skrb za varnost, opomba D. K.) in pa Tvoja skrb ki

lebdí nad mano, čuvata pred to nevarnostjo.

Če Ti naj odkrito govorim, Ti moram priznati da sem resne zavesti v skladu z duhom časa (se zavedam nevarnosti, opomba D. K.). Pa saj poznaš mojo naravo. Vem, da se Ti je v duhu mnogokrat pojavil občutek, da bi moral imeti v skrbi družino, ki ji pripadam. Tudi v meni so hude stiske, toda zdi se mi, da lažje spim, če mislim, da sta dva preskrbljena zagotovo, tretji pa bo tudi lahko; če bi kako drugače ravnali, pa ne bi bil nobeden.

... [izpuščeno nekaj stavkov]

Jelkica je imela te dni šestmesečni jubilej.²³ Zelo rad bi ji osebno čestital in jo obsul z vročimi poljubi. Stori Ti to namesto mene, imej jo na skrbi za oba.

Kot zgleda se bom moral seliti, saj veš kako je, sem ter tje; kjer sem zdaj, pridejo najbrž neke uradne reči. Bo že nekako, čeprav s stanovanji ni lahko.

... [izpuščeno nekaj stavkov]

tudi umreti se ne bojim. Vzgaaj Jelko, da bo vredna spomina svojega očeta in vseh, ki jih je povezala usoda.

In za Jelko, ko bo znala brati: Mamica Ti bo namesto ateka! Bodi mi vredna hčerka!

Z vročimi poljubi se poslavljam od vseh

Vaš Jožek

Mbr. 27. decembra 1941

Zadnji pozdrav Slavko

Kerenčičeva pisma ženi v Ljubljano ga razkrivajo kot revolucionarja in hkrati tenko čutečega in nadvse ljubečega tovariša žene in očeta hčerke. Pisma pričajo o njegovi čuteči človeški naravi, ko se je izpovedoval o svojih doživetjih, ko se je v notranjosti lomil med dolžnostjo do družine in dolžnostjo do gibanja, ki mu je bil predan z vsemi nitmi svojega bitja. Nikoli ni niti za hip omahoval, zavedal se je, da mora delati tisto, kar dela. Spodbujal je ženo in sebe, četudi je čutil temne slutnje spričo dogajanj okrog sebe.

Kerenčičev človeški in revolucionarni portret je s preprostimi potezami morda najbolj živo orisala njegova kurirka Milena Bokša-Boža.²⁵

Zapisala, da je na predlog partijskega aktivista Vinka Megla postala ob koncu septembra 1941 kurirka Jožeta Kerenčiča-Janka. Z njim je okrog prvega oktobra odšla kot kurirka ilegalka od doma in je opravljala kurirske posle po njegovem naročilu in po naročilu Štefana Kuharja-Bojana vse do Kerenčičeve aretacije 17. novembra 1941.

»S Kerenčičem sva mnoge dni hodila skupaj po terenu,« je zapisala Milena Bokša. V spominu imam hladno in deževno jesen 1941, ko sva večino poti opravljala s kolesi. Veliko pa sva tudi prepeščila po blat-

POSLOVILNO PISMO²⁴

Dragi stric!

To je moje in Slavekovo slovo. Težko je o tem misliti. Danes popoldne končamo in vendar sem ta trenutek mnogo mirnejši kot včasih prej. Ničesar posebnega Vam ta trenutek ne vem povedati. Vse kar ni bilo povedano, bo šlo z menoj. Za mojo ženo, ki ji ne morem poslati sporočila neposredno, naj velja vse, kar sem ji kdaj povedal, posebno v zadnjih sporočilih.

Moje žene naj to ne zloži. Kadar bo obupana preveč, naj pogleda Jelko in v njej bo videla svojega Jožeka. V Jelki živim za Piko, za vso družino in narod. To imej pred očmi, draga moja tovarišica – žena! Jaz bi raje zate in za druge živel, pa

¹⁷ Verjetno kakšna vaščanka.

¹⁸ Berce.

¹⁹ Breznik.

²⁰ Brez datuma in navedbe kraja. Po vsebini sodeč je bilo napisano prve dni septembra 1941, kmalu za prvim pismom.

²¹ Slavek, Kerenčičev brat.

²² Gre za družino Breznik iz Koga, ki so jo Nemci zaprli na Borl.

²³ Rojena je bila 3. marca 1941.

²⁴ Naslovljeno na strica iz Pesnice.

²⁵ Milena Bokša-Boža, pisna izjava, 14. aprila 1986.

nih klancih Prlekije in se oglašala pri zaupnikih Osvobodilne fronte. Med potjo sva se mnogo pogovarjala: o mojih kurirskih nalogah, o najinih družinah, o Kerenčičevem revolucionarnem delu pred vojno, o zaporih, ki so mnoge doleteli zaradi takega dela.

Zame je bilo v tistih dneh najbolj dragoceno spoznanje Kerenčičev odnos do mene. Čeprav sem bila zelo mlada, bilo mi je komaj 15 let, se je z menoj vedno pogovarjal kot z odraslo soborko. Povedal mi je, da je po poklicu profesor, in skušal z menoj vzpostaviti čimbolj enakopravne odnose, ki so temeljili na spoštovanju človekove osebnosti, brez tiste znane profesorske avtoritete in brez vzbujanja strahospoštovanja, ki sem ju spoznala v gimnaziji.

Dnevi najinih potovanj po tem delu Slovenskih goric so bili izpolnjeni s pogovori o partiji, njenem programu, o novi šoli po osvoboditvi, o boju komunistov za socialne pravice zatiranih, pa o njegovi družini in komaj šest mesecev stari hčerki... Upor, skupna borba in neomahljivo zaupanje v našo zmago (čeprav so bili Nemci tedaj pred Moskvo), deževna in hladna jesen, večno gaženje blata in mokrih travnikov, vse to naju je zbližalo. Spoznala sem njegov dom, mater, brate in sestro, videla sem sliko njegove žene in hčerke. To so bili dnevi, ko smo se uporniki spoznavali ne le na sestankih in pri opravljanju ilegalnih nalog, ampak tudi kot ljudje, ki zaradi časov, kakršni so, trpijo, toda trpijo z izrednim pogumom in predanostjo ideji, v katero verujejo in s katero bodo izbojevali boj, ki so ga začeli.

Po moji presoji je bil Jože Kerenčič izreden komunist in poštenjak, na domačem terenu pa zelo spoštovan in uspešen aktivist.«

Da je Jože Kerenčič še vedno nosil globoko v sebi trpkost zavesti o nezasluženi izključitvi iz partije in da ga je grenak spomin spremljal še sredi njegovega najbolj požrtvovalnega aktivističnega dela, ko je bil okrožni tajnik Osvobodilne fronte za ljubotomsko-radgonsko okrožje, priča izpoved njegove kurirke Milene Bokša-Bože. Tako je obnovila svoje spomine na pogovor z

njim o njegovi izključitvi iz partije v Ljubljani.

»Ko sva v razpredanju nešteti misli nekega dne zopet hodila skupaj v dolgi kapeški klanec, mi je Kerenčič začel pripovedovati z veliko resnostjo na obrazu o tem, da je bil pred vojno od svojih tovarišev izključen iz članstva Komunistične partije Jugoslavije. Izključen je bil zato – je rekel – ker so njegova gledanja na socializacijo vasi bila drugačna, kakor so jih zastopali tovariši, ki so bili v večini. Zato so ga obsodili, da je trockist in ga izključili. (Z njim so bili izključeni tudi Polde Berce, Milena Petrovar-Berce in Marjan Vesenjāk, opomba D. K.) Seveda mi je moral pojasniti, kaj je to trockist, toda niti za trenutek nisem podvomila o njem kot o iskrenem komunistu. Čeprav sem bila zelo mlada, sem videla, kako zelo je bil prizadet zaradi te izključitve in kako globoko je bil prepričan, da se mu je zgodila krivica.

Takole je zaključil svojo bolečo izpoved: »Seveda si zelo mlada in najbrž sedaj tega ne moreš docela razumeti... Pripovedujem pa ti to zato, ker morda v tem boju padem, ti pa boš verjetno ostala živa. Nekega dne lahko slišiš veliko slabega o mojem delu in o moji nezvestobi partiji... Tedaj se spomni, kaj sem ti povedal: nič slabega in nič protipartijskega ni bilo v mojem delu! Iskreno sem pripadal tej partiji in se iskreno boril. To je bila krivična izključitev!«

Medtem sva prišla na vrh klanca na Kapelo. Vozila sva s kolesi po vrhu hriba in prišla do ovinka, kjer zavije cesta v dolino proti Okoslavcem. Obrnila sem kolo in zapeljala navzdol. Nisem slišala, da bi mi Kerenčič sledil, zato sem ustavila kolo in se ozrla nazaj. Kerenčič je sedel na kolesu, noge so se mu dotikale tal. Njegov pogled je objemal Ščavniško dolino, slovenjegoriške griče, blatne klance in siromašne viničarske koče. Dolgo je skoraj zamaknjeno strmel po pokrajini. Nato se je ozrl name, ki sem ga molče čakala, se mi rahlo nasmehnil in zdirjal mimo mene v grapo... To je bila najina zadnja pot po Prlekiji, hkrati pa Kerenčičovo slovo od te pokrajine in njenih socialnih problemov.«

Iz nemške poezije po 1945

ROSE AUSLÄNDER

SIVI LASJE

*N*a begu
iz Dežele ognja
sta zašla in prišla v nebesa

Tam sedita oče in mati
ŠIVE
pepel v laseh

Ne sprašujem ju –
ona odgovarjata:

Kdo ju je pokopal
kdo KADIŠ govoril
kje stoji nagrobnik z napisom
TU POČIVAJO BREZIMNI

Ne odgovarjam
Ona sprašujeta
trosita mi
pepel na lase

Iz: Gesammelte Gedichte, Köln 1977

Opomba:

šive (šivah, hebrejsko »sedem«), sedem žalnih dni po pogrebu [D. L.].
kadiš (aramejsko »sveti«), hvalnica židovske liturgije za različne priložnosti; kot kadiš inšadata
(kadiš pomladitve) govorjena na pogrebih [D. L.].

KARL HEINZ CZECHOWSKI

TEREZÍN

*D*ežela krasna, razprostrta med reko in gorami:
nič hudega sluteč popotovati tod okoli –
le kdo bi mogel, če je Nemec? Kamorkoli
zdaj stopi – Nemčija plodila je gorje s solzami.
Kjer Nemci so bili, njih znak bile mrtvaške so lobanje:
in svet je prebledel, ko čul ime je Terezín
– čeprav zdaj mrtvim rože nosimo za odpuščanje
in vrtnice cveto na kazematah vzdolž zidin.

Iz: Welch Wort in die Kälte gerufen, izdal H. Seydel, 1968

Opomba:

Terezín, mesto pri Litoměřicah v severni Češki s trdnjavo iz leta 1780. V njej je bilo med drugo svetovno vojno zloglasno nemško koncentracijsko taborišče (Theresienstadt) [D. L.]

ARNO REINFRANK

GOMILE PEPELA

*N*ad gomilami človeškega pepela,
ki je izpraskan iz logorskih črnogobčastih peči,
od koder brezglasno pošastno krik se razlega,
igrivo se spreletava metulj.

Nad gomilami človeškega pepela,
pokritega z divjino trave, z divjino rož,
brezglasno pošastno razlega se krik
USMILJENJE in seže do srca zemlje.

Nad gomilami človeškega pepela,
ki tlači ga skala spominov, od krvi črna skala,
in kjer se brezglasno pošastno krik razlega,
majniško ledeni veter veje – našo prisego.

Iz: Mein Gedicht ist die Welt II, antologija, 1982

SARAH KIRSCH

LEGENDA O LILJI

1

*N*e moremo zagotovo reči ali je bila lepa
zakaj izpovedi preživelih logorašev
si nasprotujejo saj vsakdo drugače navaja
celó barvo njenih las in v kartoteki
ni ohranjena njena slika pravijo
najbrž so jo poslali s Poljskega

2

Lilja je hodila bosa poleti in pozimi
napisala je sedem pisem

3

Šest zvitkov tankih kot žica potuje
skozi obleke logorašev čez zborni prostor
lepijo se na utrujeno kožo trgajo spanec
dosežejo tistega ki ga ne poznamo (ne more
pričati na procesu)

4

Sedmo pismo je nekdo izdal za kruh

5

Lilja v pisarni Lilja med potjo Lilja v bunkerju
udarci z bičem ime zakaj ga ne izda kdo pa bo zvedel
zakaj molči v avgustu ko ptiči
pojo v dimu

6

Nekdo v uniformi z mrtvaško lobanjo na ovratniku
ljubitelj starih gledaliških iger (njegov pes ima klasično ime)
se domisli naj spregovorijo njene oči

7

Skozi gruče logorašev napravijo prehod
odpre se nenavaden drevored oropanih dreves
tu skozi naj pojde in enega izda

8

Zdaj rabi oči Lilja ukaži mišicam in krvi
naj bodo brezskrbni tod si večkrat hodila
poznaš sleherni kamen sleherni
kamen

9

*Njen obraz je šel mimo taboriščnikov
so povedali ki so še ostali živi
trepetali so Lilja pa je šla in šla kot mrtva
dokler ni bistri lastnik psa z imenom Hamlet
zatulil in dal povelje dovolj*

10

Od tistega dne je ni videl nihče več

11

*Druge priče pripovedujejo ko so jo odvlekli
se je vsakomur nasmehnila si s prsti česala lase
pri priči so jo strpali v plinsko celico – od tega
je že več kot dvajset let –*

12

O Lilji so se še dolgo pogovarjali

13

*Sodniki iz Frankfurta so leta 65 dali na zapisnik
Očitno
govorijo lažne reči ta legenda
naj se črta iz obtožbe*

14

*V pismu pa da je pisalo Mi
ne bomo prišli ven od tod mi
smo videli preveč*

Iz: Landaufenthalt, 1969/1977

KURT MARTI

MIR

*N*e more vladati mir
 na svetu
 kjer zviška
 označujejo
 dve tretjini človeštva
 z »revni« z »nerazviti« s »tretji svet«
 danes bi rekli
 »novo prebujeni narodi«

Ne more vladati mir
 na svetu
 kjer določa
 prihodnost 75 držav
 gola sebičnost
 evrope in amerike

Ne more vladati mir
 dokler si
 sovjetska zveza in zda
 lastita pravico
 usmerjati
 prihodnost drugih narodov

Ne more vladati mir
 dokler bo na svetu
 le še ena sama kolonija

Iz: Republikanische Gedichte, 1971

Opomba:

To so stavki iz referata anglikanskega Nigerijca Bola Igeja na svetovni konferenci za Cerkev in družbo v Ženevi 1966 [D. L.]

HEINZ KAHLAU
TO TUKAJ JE RESNICA

*J*lišal sem:
Od vseh atomskih eksplozij
so ostali oblaki nad narodi.
Spustili se bodo na nas.

Bral sem:
Viharji so se vzdignili
nad Pacifikom,
ki nosijo prah s seboj.
Vejejo čez zemljo.

Videl sem:
Ujeli so ribe
v morju ob Bikiniju,
imele so tri glave.
Plavajo že v vseh morjih.

In vem:
otroci so rojeni
v Nagasakiju
iz človeških mater.
Pa niso ljudje.

Karkoli so lagali
po časnikih, po radiu
in v kinu,
to tukaj je resnica.

Kdaj kruh, ki ga jem,
ni več kruh?
Kdaj vino, ki ga pijem,
ni več vino?
Kdaj otrok, ki ga spočnem,
ni več otrok?

Kadar je riba iz Pacifika
del naše gostije.
Kadar nam vihar z Bikinija
skozi lase brije.
Kadar se oblak z Bikinija
utrga in nas pokrije.

Iz: Mein Gedicht ist die Welt II, antologija, 1982

ALFRED ANDERSCH

ČLEN 3

1

*Z*avoljo svojega spola
 svojega rodu
 svoje rase
 svojega jezika
 svoje domovine in porekla
 svoje vere
 svojih verskih ali
 političnih
 nazorov
 ne sme biti nihče
 zapostavljen ali
 protežiran

2

narod
 bivših nacistov
 in njihovih
 sopotnikov
 se že spet vdaja
 svojemu priljubljenemu športu
 pogonu na
 komuniste
 socialiste
 humaniste
 disidente
 levičarje

3

kdor je na desnici
 se reži

4

na primer dovolijo
 ustanoviti novo stranko
 da lahko
 uničijo
 obstanek
 njihovih članov

pravzaprav so bili
 nacisti
 bolj pošteni

priznajmo pa
 da je ta nova metoda
 spretnjša

5
trideset let pozneje
je spet
recimo
trideset tisoč tistih,
ki zaslišujejo
novi gestapo

branite se
mogoče bodo časniki
zopet uvedli dnevno rubriko
v posebnem okencu
nov obraz
fotografijo gobca
ki zaslišuje
z njegovim imenom
poklicem naslovom
in tudi v večini primerov
s člansko številko
nsdap

v tem primeru seveda
nobenega nasilja
pojdita tja
pa zaznamujte
vhodna vrata
in hišo
mučilca
s kljukastimi križi

zagotavljam vam
ta si bo premislil
preden vas bo ponovno
zasliševal

zasliševalec pa teče
k svojemu bossu
in mu potoži
sorry boss
ti me bodo zašili
zame je to
prenevarno
ta se je
v hlače podelal

nehajte torej cviliti
branite se
najboljša obramba
je napad
(clausewitz)

6

ko so nacisti
med vojno
hoteli na danskem
uvesti židovsko zvezdo
je kralj danske
na svoji naslednji ježi
imel na uniformi
rumeno zvezdo

zakaj si scheel
schmidt
willibrandt
genscher
maihofer
ne nataknejo
židovske zvezde
ko berejo
pri zajtrku
da so že spet
neko učiteljico
mučili

ah pozabljam
da morajo
takšno poročilo
iskati
s povečevalnim steklom

kako neki bi bilo
če bi vi
zveznorepubliški časniki
rezervirali
nemškimi disidentom
vsaj eno desetino prostora
ki ga
posvečate
ruskim

vendar pa rajši
iz cvetličnjaka
ciljate s kamni
da vidite iver
v tujih ne pa bruna
v svojih lastnih očeh

7
nov ka-cet
je že postavljen

radikalci so izločeni
iz javnih služb
torej vključeni
v taborišče
ki stoji
po zamisli
o spremembi
javnih služb

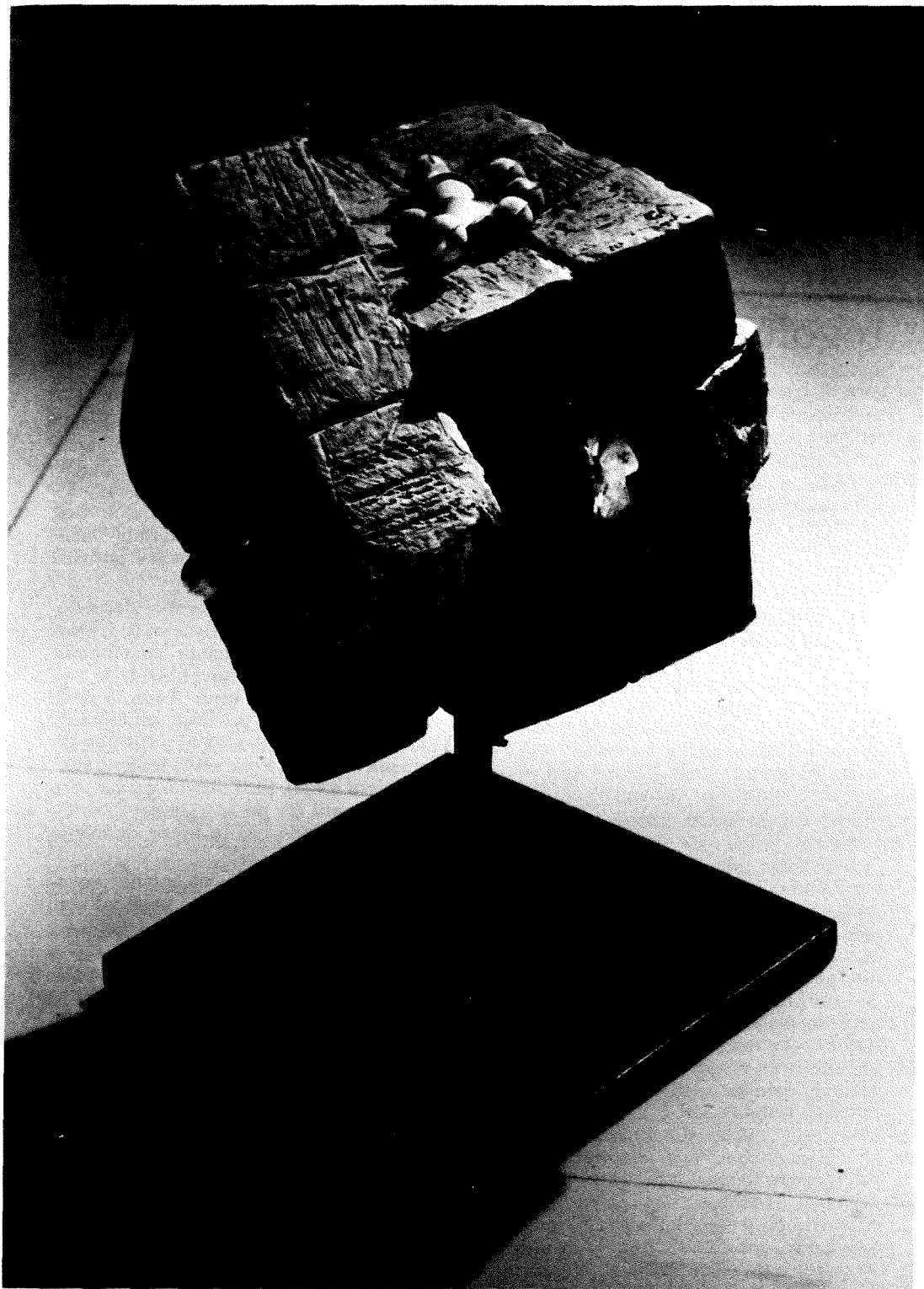
družba
je spet razdeljena
na čuvarje
in na čuvane

kot nekoč

širi se smrad
smrad naprave
ki proizvaja plin

Iz Tintenfisch, antologija. 1976

Izbral in prevedel dr. Dušan Ludvik

VLADIMIRA BRATUŽ-LAKA: OBSEDENOST 1983 (JANEZ KALIŠNIK,
NOVEMBER 1986)

In vendar revolucija še vedno teče!

Morda sem se s tem, ko želim opozoriti na nekatera dejstva, ki naj bi opredeljevala tako naša sedanja prizadevanja pri usmerjanju našega družbenega in še posebej političnega razvoja, kakor tudi naše razumevanje vsega tistega, kar nam nekateri samozvani tolmači pripovedujejo o naši preteklosti, lotil nevhvaležne naloge. Morda bom slišal tudi očitek, da je to stvar zgodovinarjev, politologov, sociologov in drugih strokovnjakov, ne pa pravica aktivista, čigar spoznanja izhajajo neposredno iz dogajanja od dne, ko je v Sloveniji zaživela Osvobodilna fronta, ki je do temeljev spremenila vse, kar je odločilno vplivalo na bodočnost slovenskega naroda. V nekoliko drugačni obliki in z drugimi metodami so se enake spremembe dogajale tudi pri drugih jugoslovanskih narodih, vse dokler jih narodnoosvobodilni boj ni zlil v en sam tok. Boj, ki je že takrat vse bolj dobival tudi značilnosti revolucije, ki je do temeljev porušila stare družbenopolitične odnose.

Zato že med narodnoosvobodilnim bojem nismo govorili le o osvoboditvi, marveč tudi o revolucionarni spremembi družbenih odnosov in novi oblasti po vojni – oblasti delovnih ljudi. Toda ta naša revolucija je imela posebne značilnosti, ki jih dotlej svet v praksi ni poznal in jih ne pozna niti zdaj. Prav zato moramo stalno govoriti o njej, tudi dandanes. Le tako bomo ohranili živ ne le njen prvi korak, marveč tudi njen cilj in njene današnje potrebe.

Veliko se jih vprašuje, ali še lahko govorimo o revoluciji, ki traja, ko pa je v teoriji znano, da je revolucija enkratno dejanje. Če je uspešna, prevzame oblast novi razred, stranka, sloj ali klika in ureja notranja razmerja v deželi po svojih pravilih. Resda nam učbeniki govorijo, da je revolucija enkratno dejanje, skokovit prehod iz enega stanja v drugo, nasilen političen prevrat, v katerem se stari družbeni red umakne novemu, višjemu, boljšemu ali pa ostane enak, le da druga skupina (klika) ali razred prevzame oblast, ureditev pa ostane enaka ali podobna. Naša praksa, točneje, naši nameni oziroma cilji pa govorijo drugače. **V naši revoluciji ni šlo in ne gre le za to, da bi novi razred ali stranka prevzela oblast in vladala. Da delavski razred in v njegovem imenu komunistična partija prevzame oblast, je bila zavestna opredelitev za prehodno obdobje, ki naj ustvari pod-**

lago za uresničevanje dolgoročnejših in povsem drugačnih ciljev, kot je zgolj ohranjanje oblasti. Če v naših teoretično zamišljenih družbenih odnosih stvari ne bi tako zastavili, bi ti ne bili taki, kot smo želeli, ampak bi nas praksa vse bolj oddaljevala od velikih (idealnih) ciljev, ki smo jih, morda ne dovolj dodelane, popisali v našo prvo »ustavo«, ko smo leta 1941 začeli največji in odločilen boj v zgodovini slovenskega naroda in vseh naših narodov.

Zato naša revolucija ni revolucija iz učnih knjig, marveč povsem samosvoj pojav, kakor je samosvoje vse, kar spremlja naša sedanja prizadevanja v političnem sistemu, samoupravljanju, delegatskem mehanizmu, družbeni lastnini ali osnovah našega gospodarstva. Cilj naše revolucije je bil že od začetka teoretično povsem jasen, kako ga doseči, to pa je bilo in je še zdaj pomembno vprašanje. Zato prenekateri, ki niso bili pripravljeni na nenehno iskanje najboljših poti, niso mogli ostati zvesti revoluciji, marveč so se kljub večkrat pomembnemu deležu, ki so ga na njenem začetku prispevali, pozneje obrnili zoper njo. Tako ostajajo glasniki časov pred štiridesetimi leti, zahtevajo ali ohranjanje in utrjevanje oblasti komunistične partije ali pa celo politični pluralizem. Slovenski zagovorniki takih zahtev se sklicujejo na koalicijsko v Osvobodilni fronti, ki je baje bila likvidirana z dolomitsko izjavo. **Osvobodilna fronta se je v resnici še pred svojim nastankom rojevala iz koalicijske vrhove naprednih gibanj, toda kmalu po ustanovitvi je vse bolj preraščala v enotno gibanje slovenskih množic, katero je bilo ne le sposobno sprejeti idejo o temeljitih družbenih spremembah, marveč se je odločno opredelilo zanje.** Kmalu, še posebej po letu 1942, je bilo med slovenskimi množicami čedalje pogostejše slišati besedo revolucija, nova oblast, vse manj pa, po letu 1942 pa tudi v vodstvu ne več, besedo koalicijska. Da je bila dolomitska izjava pomembna in za vodstvo Osvobodilne fronte odločilna, je za zgodovino in tudi za razumevanje političnega stanja morda res važno vprašanje, ki ga bo treba še raziskovati in mu odkrivati pravi smisel, toda za množice je bila predvsem nova spodbuda za še pristnejše sprejemanje idej, ki jih je uveljavljala čedalje pogostejša in vse česče ponavljana misel na revolucionarne cilje v novih družbenih odnosih; te so nakazovali ljudski odbori, usta-

novljeni v letu 1942 in prej odbori Osvobodilne fronte kot novi nosilci ljudske oblasti. Morda revolucija takrat, ko je nastala Osvobodilna fronta in se je začel osvobodilni boj v Jugoslaviji, še ni bila neizogibna, toda razmere so bile zrele za njen začetek. Kazale so se v razpoloženju množic, ki so terjale drugačne odnose, kot so bili v stari Jugoslaviji. Huda napaka bi bila, če se politično vodstvo ne bi odločilo, da ji je treba ne le odpreti pot, temveč začrtati tudi njene splošne obrise in približati možne cilje.

Razpoloženje množic v stari Jugoslaviji in izkoriščevalska politika vladajočih krogov do delavskega razreda so to pot narekovali. To so zlasti čutili glavni nosilci politične bitke zoper vladajočo buržoazijo, člani partije, ki so prav zato tudi bili nosilci ideje o povezanosti narodnoosvobodilnega boja z revolucijo, ki naj do temeljev spremeni družbene odnose v Jugoslaviji. Razumljivo je torej, da so na primer v Sloveniji člani komunistične partije in njihovi sodelavci svoje namene povsem jasno predočili vsem, ki so jih vabili k sodelovanju, prav tako je tudi razumljivo, da so jih vsi vodilni ljudje, predstavniki naprednih gibanj v Sloveniji, tudi sprejeli. To je prišlo do polnega izraza v temeljnih točkah Osvobodilne fronte, ki dolgoročno opredeljujejo nove družbene odnose v Sloveniji in so pravzaprav že zametek naše prve ustave.

Temeljne točke Osvobodilne fronte slovenskega naroda niso le povsem jasna izpoved ciljev boja zoper okupatorja, temveč napovedujejo tudi neobhodnost dolgoročnih prizadevanj za spremembe, ki jih zahteva uspešno vključevanje slovenskega naroda v jugoslovansko in svetovno skupnost narodov. Še posebej sta za naše razmišljanje pomembni tisti točki, ki napovedujeta povezanost osvobodilnega boja z globljimi revolucionarnimi spremembami v družbenih odnosih. Sta idejni začetek revolucije slovenskih množic, ki ne more biti le enkratno dejanje, temveč zaradi svojih zahtev predvsem dolgoročni proces. V prvi od teh točk, to je v četrti temeljni točki, je govor o preoblikovanju slovenskega narodnega značaja, predvsem pa, da »slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva«. Za uveljavljanje revolucionarnih prizadevanj je pomembna tudi šesta temeljna točka, ki pravi, da »po narodni osvo-

boditvi prevzame na slovenskem ozemlju oblast OF kot celota».

Za obe obveznosti je očitno, da ju ni mogoče uveljaviti z dekreti in da nista in ne bosta enkratno dejanje, temveč da gre za globoke, temeljite spremembe v vseh odnosih. Te so in še bodo zahtevale ostre spopade tako z miselnostjo neposredno prizadetih, ki ni bila in še vedno ni povsem prilagojena potrebam, ki jih narekujejo novi odnosi, kot tudi z nasprotovanjem sicer maloštevilnih predstavnikov starih odnosov, ki jim ni všeč vse tisto, kar bi moralo biti življenje v duhu teh novih zahtev.

Mnogi so se in se tudi zdaj sprenevedajo, češ, borili smo se ali boj se je bil za osvoboditev izpod okupatorja, ne pa za socialne in politične spremembe. V isti sapi pa prisegajo na vse temeljne točke Osvobodilne fronte kot edinstveno napotilo za takratne in bodoče akcije. Ali pri tem hote spregledujejo prav tiste, za današnji čas najpomembnejše točke, ki so že v prvem letu vojne nujno zahtevale revolucionarne spremembe tako za takrat, še posebno pa za povojni čas? To sta predvsem zahtevi po spremembi značaja slovenskega človeka in po demokratični povojni ureditvi. Brez korenitih pretresov to ni bilo mogoče in končnega cilja tudi ne bo mogoče doseči.

Če tega ne bi sprejeli in si ne bi odločno prizadevali za uveljavljanje samoupravnega socialističnega sistema, ta pa temelji, kot vemo, na polni odgovornosti vseh in na delegatskem mehanizmu kot obliki političnega in stvarnega odločanja delovnih ljudi o vseh pomembnejših zadevah od krajevne skupnosti, delovne organizacije pa do federacije, in če tem potrebam ne bomo prilagodili tako gospodarskih možnosti za delo in razvoj, kakor tudi dejavnosti na vseh drugih področjih družbenega življenja, se bomo odpovedali žrtvam in prispevku generacij v skoraj polstoletnem boju za nove družbene in še posebej politične odnose v naši – upravičeno imenovani – socialistični skupnosti. Treba pa je poudariti, da ob vključevanju v Osvobodilno fronto ni bilo pomembno, ali se je kdo opredelil za to pot iz nazorskih razlogov, iz želje po resnični svobodi, iz občutka, da je to tisto pravo, katero njemu ali njegovim potomcem prinaša več sreče in zadovoljstva, ali pa ga je k temu navedel le moralni občutek pravičnosti. Resnica je, da je bila večina za to pot, četudi večini ni bilo

jasno, kako se bo vijugala in kam bo peljala. Pomembno je bilo, da ne nazaj v staro, predobro znano življenje izpred vojne.

Morda je v prvih časih večina članov partije res mislila le na oblast; k temu jih je nedvomno navajala njena vodilna vloga v boju, obenem pa niti sami niso povsem dojeli, kam pelje oziroma mora peljati nova pot revolucije. Toda vse je bilo zastavljeno tako – z Osvobodilno fronto in z Ljudsko fronto, ko jo je formalno sprejela vsa Jugoslavija, pa s trdom najnaprednejših duhov in mislecev v komunistični partiji – da se ni bilo mogoče zaustaviti, temveč je bilo treba nenehno iskati najboljše rešitve za politične poteze in za ukrepe, ki so vodili naprej k zastavljenim ciljem in jih v praksi tudi preizkušati (nosilci teh iskanj so bili predvsem Tito, Kardelj, Kidrič, Pijade, Vlahović, Milentije Popović in drugi).

Zato so tudi člani Komunistične partije Slovenije zavestno sprejeli Ljudsko fronto kot obliko množičnega povezovanja interesov vseh delovnih ljudi različnih nazorskih opredelitev, samoupravljanje kot pot v nove družbene odnose in so se uprli Stalinu ter sprejeli neuvrščeno zunanjo politiko kot enkratno obliko mednarodnega povezovanja suverenih narodov.

Prevzem oblasti je bilo resda enkratno revolucionarno dejanje, pomenilo je odpravo stare oblasti in nastop nosilcev nove, vendar je bilo šele začetek nečesa novega, kar je bilo šele treba uresničiti in na kar smo prisegali na pričetku boja. Nismo vselej vedeli, kako naprej. Bili smo brez podrobnih načrtov, zgledi, o katerih smo mislili, da so idealni, so se kmalu pokazali za povsem nesprejemljive. Imeli smo izkušnje v tem, kako obračunati s sovražniki in izdajalci, z nasprotniki, ki so nas želeli podrediti svojim ciljem, ne pa nam pomagati, pa tudi z malodušneži, ki niso verjeli, da smo sposobni sami nadaljevati ustvarjanje novih oblik življenja, o katerih nihče ni vedel, ne katere so, in ki jim nihče ne pozna prave vsebine in ne katere metode jim bodo ustrezale. Iskali smo, grešili in se vračali. Nekateri so odhajali s skupne poti, številni pa so se zanjo vendarle žrtvovali: svoj trud, svoje znanje, zdravje in prizadevanje so usmerili v njeno nadaljevanje. In obnovili smo porušeno deželo, podružbili sredstva za proizvodnjo, formalno uvedli samoupravljanje in delegatski sistem, trasirali neuvrščeno politiko v svetu in s tem sebi in

številnim drugim pomagali iz pretesnih objemov velikih sil. **Preživljali smo težke trenutke, ko nas svet ni razumel, ko smo imeli malo prijateljev in so tudi doma mnogi predani kadri izgubljali zaupanje v možnost uresničevanja tiste velike ideje, o kateri smo najpreprosteje govorili, da gre za polno svobodo človeka, za njegovo srečo in za skupno odločanje vseh občanov in državljanov o vseh najpomembnejših zadevah skupnega življenja.**

Vse to je seveda težko doseči naenkrat, saj zahteva, kot smo dejali, temeljna točka Osvobodilne fronte spremembo človeka samega. V to še vedno ne verjamejo, tudi danes ne, mnogi pisoči predstavniki iz krogov inteligence, ki zato veliko bolj kot o tej viziji naše bodočnosti, pišejo in govorijo o napakah preteklosti, branijo tiste, ki vnašajo nevero med delovne množice, računajoč, da si bodo s tem pridobili možnost za sodelovanje na oblasti, ki da mora slediti že opravljeni revoluciji. V želji, da se uveljavijo, se obračajo na vse, tudi na tiste, ki iskreno, ne sicer na temelju znanstvenih dognanj, temveč z občutkom, sprejemajo vse tisto, kar pomeni revolucijo, ki teče. **Množice ji večkrat ne morejo dati pravega imena, vedo pa, da je včeraj bilo bolje kot pred vojno, da je danes navkljub vsem težavam bolje, kot je bilo včeraj, in da bo jutri še bolje, če nam bo uspelo zaustaviti neželene tokove v našem gospodarstvu, v političnem življenju in medsebojnih odnosih.** Zato so z odobravanjem sprejemale spremembe ustave, verjele besedam Tita, Kardelja, Kidriča, Bakarića in drugih aktivistov, ki so z zgledom in pojasnjevanjem spodbujali in kazali, kako je treba pripravljati pot za prave samoupravne socialistične odnose.

Ko Edvard Kardelj v svoji razpravi Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja govori o koreninah revolucionarnih sprememb v naši družbi, ki so se razrasle v dejanjih in ukrepih narodnoosvobodilnega boja, med drugim pravi: »... samoupravni družbenoekonomski odnosno proizvodni odnosi in politični sistem samoupravne demokracije v Jugoslaviji imajo svojo globoko revolucionarno demokratsko tradicijo, svojo neprekinjeno smer razvoja...« (stran 16).

To je tudi najbolj značilen element naše preteklosti, ne pa procesi, obračuni z belogardisti in drugi, v različnih zapisih, člankih

in knjigah opisani izgredi v naši preteklosti. Nekatere pri tem moti vloga zveze komunistov, ki jo je med vojno in še dolgo po njej imela pri urejanju družbenih odnosov in v političnem življenju nasploh. **Brez vodilne vloge komunistične partije, brez njenega propagandnega delovanja in njenih organiziranih tehničnih dejavnosti slovenski narod prav gotovo ne bi doživel zmago-slavnega konca vojne, ko je lahko slovenski človek s ponosom ugotovil, da je prispeval pomemben delež k lastni osvoboditvi in s tem k skupni zmagi zaveznikov.** Prav tako je bilo nujno, da je bila vodilna sila nove oblasti takoj po vojni komunistična partija, drugače bi težko ohranili tisto, kar je izšlo iz prvih zasnov r. ovih revolucionarnih odnosov v jugoslovanski skupnosti narodov in narodnosti. Res pa je tudi, da je bil poudarek na oblasti premočan in da je trajal predolgo, premalo pa ga je bilo na odločnem nadaljevanju revolucionarnih sprememb. To je le škodovalo ugledu komunistične partije, ki si ga je pridobila pred vojno in med njo kot edinstvena politična predstavica teženj delovnih ljudi. In vendar je tudi v povojnem času opravičilo zanjo: vedno je namreč našla v sebi dovolj moči, da je začela trgati vezi, ki so jo stapljale z državno oblastjo, in nadaljevala po svobodnejši poti. Pri iskanju novih poti za nadaljnji potek revolucionarnih sprememb in ustvarjanju možnosti za nove odnose se povezanosti z državno oblastjo še vedno ni povsem osvobodila in vselej tudi ni našla najboljših rešitev. Bilo je precej napak in stranpoti, vendar te ob pravočasnih spoznanjih in dobrih analizah lahko le prispevajo k hitrejšemu približevanju davno zastavljenemu cilju.

Dandanes prenekateri, predvsem intelektualci, ravnaajo, kot da se je razvoj ustavil, kot da se nič ne dogaja, ne spreminja, kot da naš družbeni sistem dovoljuje vse ali pa le tisto, kar je mogoče v vsakem drugem sistemu, predvsem na Zahodu, in pri tem niti za hip ne pomislijo, da s tem ovirajo nastanek tistega, kar naj bi bilo samo naš, samoupravno socialistični razvoj, ki nima ne zgleda in ne primere po svetu. Toda morali bodo razmišljati tudi o tem in prilagoditi svoja prizadevanja pričakovanjem, ki jih še vedno vežemo na začetne korake revolucionarnih sprememb pri nas. Tako se bomo izognili tudi zaostajanju, napakam in večkrat tudi prepričanju, da lahko namesto z utrjeva-

njem zavesti ljudi preprosto s predpisi rešujemo pereče probleme in nedorečenosti v praksi.

K takemu razmišljanju nas sili stanje, v katerem se je znašlo naše politično življenje. Če bi naše življenje presojali po tem stanju in sedanjih dogajanjih, po kriznih razmerjih, nedorečnost in počasnost pri ukrepanju, bi morda kdo celo ugotovil, da so naloge izpolnjene, delo opravljeno, da smo torej dosegli v življenju tisto, kar smo si zastavili za cilj na začetku revolucije. In vendar ni tako. **Revolucionarna dejavnost med narodnoosvobodilnim bojem ni prenesla številnih predpisov, zahtevala je predvsem prepričanje in akcijo. Zato jo tisoči predpisov, od zveznih zakonov do »samoupravnih« sporazumov, hromijo.** Njeno temeljno gibalno bi morala biti aktivnost, delavnost, predvsem pa hitrejša sprejemanje novih dognanj na podlagi podrobnih raziskav, analiz in prepričanja, da je stalno iskanje novega nujen pogoj za uspeh revolucionarnih prizadevanj, ki se morajo nadaljevati, dokler ne bodo doseženi vsaj tisti cilji, ki so dovolj jasno zapisani v naših ustavah.

Četudi je nekaterim to odveč, vendarle moramo pri odpravljanju sedanjih težav in v iskanju novih, sedanjemu življenju ustreznih rešitev, večkrat nenehno opozarjati na preteklost, zlasti na čase, ko je naša revolucija stopila na svojo zmagovito pot. Osvobodilna fronta je ustrezala potrebam slovenskih množic, tako kot narodnoosvobodilni boj množicam vseh narodov Jugoslavije. Pa vendar je pripadla predvsem dokaj širokemu krogu predstavnikov inteligence naloga, da pravilno ovrednotijo politične in borbene naloge tistega časa, jih pisno in ustno posredujejo množicam in te množice mobilizirajo za akcijo. Prav kulturniki so znali s pesmijo, novelo, kulturno-propagandno prireditvijo, pa tudi drugače, dvigniti moralo v vrstah borcev in aktivistov. Že med vojno, posebno pa takoj po njej, se je obseg nalog, ki so jih morali opravljati predstavniki inteligence, zelo razširil. Niso bili dovolj le zdravniki, prosvetni delavci, kulturniki in drugi, temveč se je ta krog razširil tudi na pravnike, ekonomiste, inženirje in druge, ki so morali teoretično in praktično uveljavljati in s pomočjo delovnih množic graditi nove odnose, obnavljati gospodarstvo, graditi nove objekte in uveljavljati novo državno oblast. Pomembna je vloga

inteligence tudi dandanes, saj govorimo o odločilnem pomenu znanosti, raziskovalnih dejavnosti in informatike. Za nadaljnji boj v revoluciji, ki teče oziroma predvsem zaradi nje so odločilne prav te in take dejavnosti. Seveda s tem ne mislim, da bi morali teoretiki iskati nova tolmačenja za pojem »revolucije« in pisati nove, drugačne učbenike. Naj ti ostanejo, kakršni so, nam pa življenje in praksa narekujejo poseben odnos in pričakovanje, da se bo prav inteligenca, predvsem znanstveniki in teoretiki, vključila v iskanje najboljših rešitev za bodočnost, ne pa se spuščala v jalovo kritiziranje sedanosti in preteklosti.

Daleč smo še od zastavljenega cilja, veliko bo treba še spremeniti pri metodah političnega sistema in v ljudeh. Prav zaradi tega bodo številni novi posegi in ukrepi, ki jih bo zahtevala praksa, tako pomembni, da jih moramo sprejeti kot revolucionarne, saj bodo temeljito obračunali s sedanjimi pogledi, stanjem in celo razumevanjem nekaterih stvari. Zato bodo kot taki vedno v toku tistih dogajanj, ki jih lahko na kratko poimenujemo z »revolucija teče«. In tekla bo, dokler se bomo približevali stanju, ki ga opredeljujejo pred toliko desetletji sprejete temeljne točke Osvobodilne fronte in naše sedanje ustave. Trajala bo, ker bodo nova spoznanja odpirala še vse širše probleme, kot jih na svoji poti zaznavamo danes in jih opredeljujemo z raznimi programi, resolucijami, sklepi in dogovori.

Pomembno je, da naša revolucija teče, pa če to želijo ali ne vsi tisti pisci in pisatelji, ki posegajo predvsem v njeno preteklost in skušajo odkrivati njene slabosti, da bi ji odvzeli moč in izničili njene uspehe. Ona teče, ker tako ustreza večini tistih generacij, ki so sledile nosilcem narodnoosvobodilnega boja in začetka revolucionarnih sprememb (odprava starih organov oblasti, ljudski odbori, razlastitve veleposestnikov in izdajalcev, nacionalizacija itd.), saj jim odpira povsem drugačno perspektivo, kot jo imajo danes zaradi še vedno številnih omejitev v gospodarskem in kulturnem življenju, pa tudi drugod, kar je posledica administrativnega urejanja teh področij. **Spopad z birokracijo, z nesamoupravnimi akti bo odločilno revolucionarno dejanje, ki mora dati delovnim ljudem nove možnosti in jih ponovno spodbuditi**

k novim iskanjem in novim oblikam političnega življenja.

Ne smemo pozabiti, da s tem, ko še nisimo uresničili vseh možnosti, večkrat tudi zaradi lastne nesposobnosti, da bi našli najboljše rešitve, pa tudi zaradi namernega oviranja nekaterih, ki jim godi oblast, dajemo bogato hrano birokraciji, ki se le še utrjuje in ovira vse, kar bi uveljavilo drugačne, to je resnične samoupravne odnose. Zoper birokracijo se vse preveč borimo le z besedami, z vse številnejšimi predpisi, ki jih žal sprejemajo delegatske skupščine in njihova izvršna telesa in ki omejujejo predvsem dejavnost neposrednih proizvajalcev in njihovih delegatskih predstavnikov, ne pa uradnikov. Tako ji dajemo vse več novih moči in možnosti, da ovira svobodno in odgovorno delo pri odločnejšem uveljavljanju samoupravnih pravic. Birokraciji pomaga tudi tisti pisci, ki se ji sicer zoperstavljajo, v isti sapi pa govore, da sta pri nas ves čas navzoči dve skrajnosti, ali liberalizacija, ki je nastopila nekako po letu 1980, ali pa represija, ki je bila do tega leta, nikakor pa se ne uveljavljata ne demokracija in ne samoupravljanje. O tem, da ne liberalizacija ne represija nista dolgoročni cilj, marveč da sta to edinole samoupravljanje in demokracija, pa je kaj malo glasov. Nasprotno, samozvani sociologi ugotavljajo in javno pišejo, da je nestrankarstvo oziroma ideja o pluralizmu samoupravnih interesov brez dolgoročne perspektive in da si jo je izmislil Kardelj, da bi upravičil oziroma utrdil oblast komunistov. Za te svoje trditve in ne podajajo nobenih sprejemljivih argumentov. Poudarjajo le prednosti zahodnega strankarskega življenja, četudi jim mora biti znano, kaj je takšno življenje dalo narodom Jugoslavije pred vojno. Pa bi se morali tudi zavedati, da novo ne more takoj pokazati vseh svojih vrednosti, saj se nenehno spopada z ostanki starih gledanj in razmišljanj. Zato stvari ne bi smeli poenostavljati in ponujati starih vzorcev in znanih receptov, četudi jim to osebno bolj ustreza.

To novo se je ves čas prebijalo z velikimi težavami, enkrat hitreje in uspešneje (med narodnoosvobodilnim bojem), drugič počasi in z majhnimi uspehi, zlasti po letu 1948, ko so bili pritiski od vsepovsod in je prežala nevarnost, da bo izničeno tudi že doseženo. Bile so tudi številne napake in želje kroititi družbene odnose po svoje, brez spoštovanja določenih zakonitosti, ki pa veljajo v

vsaki družbi. Zato ni sprejemljivo, da ti pisci dopuščajo v sedanjem političnem življenju in delovanju le delitev na režimsko in protirežimsko snovanje. Posledice tega so lahko negativne, saj se bo novi lik slovenskega človeka lahko kazal samo v teh dveh kategorijah oziroma skrajnostih. Delitev na režimsko in protirežimsko je v osnovi nesprejemljiva in za naše razmere v bistvu celo žaljiva, saj ima en sam cilj – oblast. V boju zanjo pa bodo seveda borci in glasniki protirežimskega dobili predznak naprednejših in zato za javnost sprejemljivejših. Pri taki delitvi gre za popolno nerazumevanje stvarnega cilja in s tem tudi stvarne vloge svobodnega človeka (ki ga v njegovi osebni svobodi omejuje le življenje v skupnosti in potreba, da to skupnost razvija).

Zavračati Kardeljevo idejo o pluralizmu samo zato, ker sta jo sprejela zveza komunistov in socialistična zveza kot množični predstavnik delovnih ljudi, četudi je blizu razpoloženju tistih, ki se še spominjajo vloge Osvobodilne fronte, njenega načina dela in priznavajo njene uspehe, pomeni, in to je poglobitveno, da je ne razumejo ali pa da vanjo ne verjamejo, odkar ali ker so zapustili pot, ki jo je začrtala Osvobodilna fronta, in ker so zapustili zvezo komunistov, namesto da bi delovali v njej pri njenem usposabljanju za hitrejše iskanje novih idejnih rešitev. Zato vidijo rešitev edinole v zahodnem strankarstvu in ravnanju, kot bi ne vedeli, da ga še preddobro poznamo, saj je bilo uveljavljeno v stari Jugoslaviji in, kot vemo, eden od pomembnih vzrokov za vojaško razsulo leta 1941.

Tudi to dejstvo je eden od razlogov, ki onemogoča spravo z ljudmi in idejami, ki so bili na drugi strani revolucije. Seveda to ne pomeni, da ne želimo sprejeti tistih, ki se ji še priklicujejo in ji pomagajo s svojim delom in idejami pri hitrejšem uresničevanju zastavljenih ciljev. Sprava v zahtevanem smislu ne bi le povzročila zastaja pri uresničevanju revolucionarnih teženj, temveč bi vnesla tudi dvome o iskrenosti namenov in omajala vero v zastavljene cilje. **Zato sprave s starim ni. Poglavitna naloga pa je odpravljanje ostankov tega starega v nas samih, kajti v spopadu s tem se rojevajo tudi nove spodbude za doslednejšo revolucionarno pot k polni svobodi in sreči delovnega človeka.**

Vsi potomci generacije, ki je začela revolucionarno pot, pa tudi tistih iz nasprot-

nega tabora dandanes lahko sodelujejo in se celo morajo vključiti kot graditelji novega, soustvarjalci ciljev revolucije, ne pa kot nadaljevalci belega odpora. **Značilnost naše revolucije je tudi ta, da ne obremenjuje otrok nasprotnikov iz prvih let svojega rojevanja, marveč jih vključuje v vrste sedanjih borcev. Ne zaradi odpuščanja in sprave. Pri tem jo vodi zavest, da pri ustvarjanju splošne sreče za delovne ljudi lahko in mora sodelovati vsak, ki je neobremenjen z dejanji zoper njo in pripravljen prispevati za to splošno srečo po svojih sposobnostih in močeh.**

Revolucija, ki teče, sprejema nove in nove privrženke in borce, ki hočejo uresničevati njene cilje, sprejema pa tudičasne kompromise, ki naj olajšajo odpravljanje težav na poti njenega uresničevanja. Nikakor pa ne more sprejeti pomiritve z idejami in ljudmi, ki so ji že takoj po rojstvu stregli po življenju in jo želeli onemogočiti. Zato tudi ne sprejema vračanja v preživelost in premagano. Vendar to ne izključuje, temveč celo zahteva poglobljeno izmenjavo idej, dialog v iskanju tistih najboljših rešitev, ki plemenitijo metode in načine uspešnega približevanja cilju. Zato so njeni nasprotniki tudi vsi tisti, ki govorijo zoper nova revolucionarna prizadevanja in spremembe, se navdušujejo za mirno življenje v okviru doseženega in nenehno poudarjajo le sožitje ter zavračajo nadaljnji in odločen spopad idej, ki naj vodi k napredku. V tem iskanju so danes in bodo še dolgo vrsto let združeni vsi naprednejši posamezniki, ki svoje zamisli posredujejo z raznimi oblikami združevanja, povezanimi v enotno gibanje, predstavnik katerega je Socialistična zveza delovnega ljudstva, v kateri ima zveza komunistov še vedno pomembno idejno, usmerjevalno vlogo. To seveda ne izključuje, nasprotno, celo zahteva vse širšo prisotnost javnosti, ki naj kot nekdanj med narodnoosvobodilnim bojem presoja o upravičenosti oziroma sprejemljivosti ukrepov, ki naj na tej poti uravnavajo politično, gospodarsko in družbeno življenje nasploh.

Toda sodba javnosti ne sme biti izkoriščana, če ta javnost ni pripravljena povedati svojega mnenja. Zato ne velja za vsako obdobje in za vsako dejanje preprosta parola: Resnica je le tisto, kar javnost prizna kot tako. Ali naj to velja tudi, kadar argumenti govorijo drugače? In kaj sploh pomeni javnost, ki naj namesto argumentov odloča o

kaki zadevi. Vemo, kako lažni so »demo-kрати« s svojim sklicevanjem na javnost, pri tem pa običajno mislijo le na sebe in na svojo resnico, ki jo skušajo prav tej »javnosti« povsem nekritično vsiliti v svojih člankih, knjigah, pa tudi zlobnih šalah na račun posameznikov, predpisov ali dogajanj nasploh. Seveda je tako veliko lažje doseči popularnost kot s trdim in večkrat nehvaležnim delom pri reševanju gospodarskih, političnih in drugih družbenih problemov, ki zahteva znanje, potrpežljivost in celo nasprotovanje željam »javnosti«. **Zato se večkrat upravičeno postavlja vprašanje, kakšni bi bili naši uspehi, če bi se moči, ki jih nekateri porabijo za razvrednotenje skupnih prizadevanj državnih in samoupravnih organov, pa tudi najtežjega dela naše revolucije, to je njenega pričetka, angažirale pri odpravljanju vseh tistih ovir, ki se nenehno postavljajo na pot.** Vprašanje pa je seveda tudi, kaj bi pomenila neiskrena pomoč, ki ne bi iskala najboljših poti do zastavljenih ciljev, marveč bi zadovoljevala predvsem interese posameznikov in skupin, ki skupnih potreb sploh ne razumejo in zunaj sebe ne vidijo možnosti za vodenje politike, ki naj zadovoljuje potrebe najširših množic delovnih ljudi. Zato bi morali imeti čim manj predpisov, ki naj usmerjajo utrjevanje socialističnih družbenih odnosov, pa jasne splošne usmeritve in sposobnost ter pripravljenost delovnih ljudi, da nadaljujejo revolucionarna prizadevanja za dosledno uresničevanje ciljev, ki jih je zastavil program Osvobodilne fronte, program zveze komunistov in ustava SFRJ.

Skrb zbujajo dejstva, da politična (pod njo razumem vsakršno družbeno dejavnost, tudi literarno) in vzgojna dejavnost nista vedno usmerjeni v to, da bi s svojimi posegi razvijali pri mladini vse tiste lastnosti, ki so pripeljale osvobodilni boj do zmagovitega konca, in jih nenehno utrjevali med starimi borci in aktivisti. Čedalje več je mlačnosti pri spremljanju političnih dogajanj, nepri-zadetosti med strokovnjaki pri iskanju najboljših razvojnih rešitev, hlastanja za osebnim ugodjem, okoriščanja z delom drugih, bega pred odgovornostjo, podtikanja in omalovaževanja prizadevnosti tistih, ki hočejo hitreje doseči večje uspehe in ohraniti razvoj na poti v socializem. Dandanes je težišče vseh naših problemov na nerešenih materialnih vprašanjih. Samoupravljalcem

še vedno nismo omogočili, da bi v celoti odločali o dohodku, ki ga ustvarjajo s svojim delom (in tudi s svojim odločanjem). Zato bi morali povsem drugače in določeneje usmeriti svojo aktivnost. Vse moči moramo usmeriti v to, da dobi samoupravljanje z utrjevanjem in širjenjem materialnih možnosti nov polet. Odločno je treba zaostri vprašanje osebne odgovornosti vseh delovnih ljudi, s funkcijami vred, in vse družbene dejavnosti usmeriti v usposabljanje za bolj kakovostno delo na vseh področjih.

V tem svojem razmišljanju moram poudariti še neko pomembno dejstvo, predvsem zato, da ne bi kdo menil, da poskušam vsiliti le svoj pogled na dogajanje pri nas, ne pa, da gre za prezrte resnice, ki jih stvarnost vse bolj odkriva in tudi uveljavlja, pa četudi pri tem dovoljuje, da ima vsakdo svoj pogled na stvar in se po svoje loteva iskanja nujnih rešitev. Nikoli nisem menil, da je edino pomembno to, kar kdo misli o sebi ali kar neko gibanje uči, da je najpomembnejše v njegovih idejah oziroma da je najpomembnejši njegov deklarirani cilj, marveč mi je bilo važno ravnanje posameznika, njegova privrženost stvari in njegov prispevek v doseganju zastavljenih ciljev, prav kakor mi je za gibanje bilo najpomembnejše, ali je njegova dejavnost v celoti zastavljena akcije stvarno v skladu s proglašenimi cilji. Zato sem tako tudi razumel posameznike, ki so skušali ustvarjalno pospešiti kak proces ali spremeniti tokove, ki niso uspešno vodili k zastavljenim ciljem, kakor tudi prizadevanja zveze komunistov, da z občasnimi dopolnitvami svojega programa da jasnejše usmeritve svojemu članstvu.

Vendar nikakor ne razumem tistih, ki poskušajo kljub dokazanemu dosežku izničiti, kar je bilo v preteklosti že ustvarjeno, še posebej, če je uspeh povezan s prizadevanji zveze komunistov. In še manj razumem tiste, ki so vsaj na videz in z »rdečo knjižico« sodelovali pri teh prizadevanjih, pa so se sedaj obrnili proti. Prav tako večkrat ne razumem povsem oportunističnih prizadevanj posameznikov in določenih partijskih teles, ki skušajo ščititi lokalne interese z lažnimi kompromisi in s tem zaustaviti hitrejši tok sprememb, ki jih »revolucija, ki teče«, nujno zahteva (tržne zakonitosti, realna solidarnost, prednost sposobnim, odgovornost, samoupravljanje). Najbrž je vzrok za vse to predvsem dejstvo, da si ta oportunisti še vedno ni na jasnem

med dilemo, ali naj še naprej stori vse za utrjevanje že dosežene oblasti ali pa se naj podredi programskim ciljem. Priznati je treba, da smo se v našem povojnem razvoju ves čas srečevali s to dilemo oziroma s problemom oblasti. Še vedno je za nekatere poglavitno vprašanje, ali naj bi narodnoosvobodilni boj pripeljal samo do zamenjave oblasti, da naj bi predvojne politikante in zatiralce delavskega razreda zamenjala delavski razred ali celo partija v njegovem imenu. Če bi bilo pomembno samo to vprašanje, namreč zamenjava oblasti, bi komunistična partija ob koncu narodnoosvobodilnega boja lahko mirno ugotovila, da je svoj cilj dosegla in da niso potrebna nobena druga prizadevanja več, da ji je treba le utrditi oblast in jo obdržati. In vendar ni bilo tako! Komunistična partija je iskala dalje, sprejela daljnosežni program sprememb v družbi in v svoji organizaciji in se tudi bojevala za njegovo uresničevanje. V svoj program, sprejet leta 1958 na VII. kongresu in ki so ga potrdili tudi naslednji kongresi, je med drugim zapisala, da so »komunisti in vse zavestne socialistične sile, ki so spodbujevalci in nosilci progresivnega razvoja, dolžni, da okrepijo svojo politično aktivnost, da bi gradili in razvijali take oblike demokracije, ki omogočajo delavskemu razredu in vsem delovnim ljudem, da prevzamejo neposredno v svoje roke upravljanje vse širše področje družbenih zadev v gospodarstvu in drugih dejavnostih«.

Za nalogo je torej bilo vsem komunistom postavljeno postopno odpravljanje funkcije lastne oblasti. Poudarek pa je na tem, da se ta oblast vse bolj spreminja v dejavnost vseh delovnih ljudi, da se v tisti bodočnosti, ki jo opredeljuje v začetku revolucionarne dejavnosti zastavljeni cilj, končno tudi zamenja z onim pravim dogovorom, ki ne pomeni uveljavljanje zasebnih interesov, marveč spoštovanje širših potreb skupnosti. Zato je seveda eno najpomembnejših političnih vprašanj, ali se komunisti dovolj jasno zavedajo, da nimajo nikakršnih posebnih pravic in ne prednosti v že doseženih boljših življenjskih razmerah, temveč še celo večjo odgovornost za uspešno idejno usmerjanje in praktično vodenje političnega življenja v nove, z ustavo in lastnim programom začrtane razmere. In ali so pripravljeni ne le z besedami, temveč tudi v praksi in predvsem z lastnim zgledom odgovorno

pomagati pri odpravljanju ovir na poti v to novo. Prav tako se upravičeno postavlja vprašanje, ali so lanski kongresi zadosti opozorili na naloge komunistične partije kot vodilne idejne sile pri uresničevanju revolucionarnih nalog v družbenem razvoju. In ali so dovolj jasno pokazali, kaj mora storiti zveza komunistov v svoji organizaciji ali sama s seboj, da bo kos tem nalogam?

Vsaka generacija najbrž drugače razume in po svoje sprejema doseženo in naloge, ki jih je treba še opraviti, da bi bili zastavljeni cilji uresničeni. **Vendar poznejše generacije ne morejo in v prid svoje bodočnosti tudi ne smejo zanikati in ne odpravljati, kar so prejšnje po splošno priznanih družbenih kriterijih uspešno postavile.** Generacija, ki je med narodnoosvobodilnim bojem začela revolucijo, ji je postavila trdne temelje (točke Osvobodilne fronte, ljudski odbori, delegatski sistem), zato je ni mogoče povsem zaustaviti. Možni so le občasni zastoji, še posebej, če so med nosilci revolucionarnih idej posamezniki, ki si želijo predvsem oblasti in zato zavirajo nadaljnji razvoj revolucionarnih idej. Toda mlade generacije morajo take odklone prepoznati, nadaljevati morajo s spremembami, ki utrjujejo uveljavljanje novih družbenih odnosov, pa če treba tudi s predpisi. Morajo pa računati, da bodo večkrat prisiljeni poglobljeno analizirati že doseženo in se po potrebi zoperstaviti zastojem in mrtvili, ki ga nekateri dosedanjí nosilci revolucionarnih teženj zavestno dovoljujejo, kot da revolucija ne teče več oziroma da nima več pravega cilja. Nekateri na to pozabljajo, drugi so utrujeni, ker ne zaznavajo uresničevanja ciljev, ki jih predvideva program revolucionarnih sprememb, tretji spet nameroma in zavestno otežujejo pot revolucije, mnogim je dovolj doseženo, saj so si povsem nepričakovano izboljšali življenjske razmere, in ker je zanje cilj ustvarjen, bi vse novo lahko le še poslabšalo njihove osebne možnosti. **Seveda pri tem pozabljajo, da cilj ni namenjen le manjšini privilegiranih, temveč vsem, ki s svojim delom sodelujejo pri ustvarjanju novih vrednosti in novih življenjskih razmer.**

O vsem tem bi si morala biti na jasnem predvsem inteligenca kot tisti najnaprednejši del množice delovnih ljudi, ki najlažje presoja že doseženo in tudi najlažje prikaže množicam realnost vizije, do katere vodi pot revolucije, ki jo je pred desetletji začrta-

la generacija, ki je začela in izbojevala narodnoosvobodilni boj. Pri tem inteligenca, najsi gre za najširše kulturne kroge ali pa za znanstvenike, ne sme imeti pred seboj cilja, da kot edini del javnosti sama prevzame oblast. Elitizem torej ne sme biti tisti njen cilj, ki ga zasleduje v svojem javnem udejstvovanju. To bi bila prav tako napačna pot, kot je vsaka, ki želi oblast delovnih ljudi zamenjati s kakršnokoli ožjo, najsi bo politično ali strokovno stranko ali skupino. **Zato ni sprejemljiva ne kulturna elita na oblasti in ne komunistična partija na oblasti, marveč le načelo najširše svobode delovnih ljudi, v kateri eni in drugi, intelektualci in komunisti, kažejo in teoretično in praktično odpirajo poti k takim oblikam družbenih odnosov, ustvarjenih v okviru socialistične zveze, ki tako svobodo tudi zagotavljajo.**

Kulturniki so med narodnoosvobodilnim bojem s svojo aktivnostjo podžigali revolucionarne težnje in pomagali političnim aktivistom, da so s svojim prepričanjem ohranjali razpoloženje delovnih množic, ki so uresničevale revolucionarne cilje, zastavljene v programu Osvobodilne fronte, in tudi zdaj bi morali odločno pomagati pri odpravljanju številnih ovir, ki jih postavlja današnji čas stvarnim hotenjem delovnih ljudi. **Če priznamo, da revolucija teče, moramo tudi priznati, da zamujamo čas, da večkrat pozabljamo naloge, delamo napačne, vse to pa onemogoča hitrejšo uresničevanje njenih ciljev. Toda četudi bi nekateri želeli, da se konča, ker jim je dobro tako, kot je, ker živijo bolje od drugih, ker vidijo le sebe, ne pa potreb skupnosti, nove generacije ne bodo mogle privoliti v to in bodo nadaljevale delo, ki ga je začel narodnoosvobodilni boj.** Ali imajo to vedno pred očmi tisti, ki pripravljajo spremembe na primer v vzgoji in izobraževanju, v gospodarstvu, v političnem sistemu? Prav gotovo ne zadosti, drugače ne bi bilo na prvi pogled hudih napak, ki nas oddaljujejo od začrtane smeri, namesto da bi jo utrjevale.

Zato bi morali, še zlasti v socialistični zvezi, večkrat razpravljati ne le o raznih drobnih problemih, pogosto celo birokratsko vsiljenih, da bi pozornost bila odvrnjena od tistih vprašanj, ki so odločilnega pomena za uspeh revolucionarnih teženj, temveč tudi o uresničevanju zgodovinsko pomembnih nalog, kot so bile zastavljene na začetku narodnoosvobodilnega boja.

Nismo še izpolnili obveznosti iz temeljnih točk Osvobodilne fronte. V boju se je sicer spremenil značaj slovenskega človeka, ni pa še dosegel vseh tistih vrlin, ki bi omogočale povsem drugačne medsebojne odnose, kot so bili pred vojno. Točneje, karakternih potez slovenskega človeka, kakršne so ustvarili odnosi med borci partizani in aktivisti med vojno, nismo uspeli ali vsaj ne v celoti prenesti tudi v povojni čas. To pa pomeni, da je ta naloga še vedno odprta in ostaja obveznost tudi novih generacij. Spremenili smo politične razmere. Toda dela, kakršno se je pričelo z ustanavljanjem odborov Osvobodilne fronte in kasneje ljudskih odborov, nismo dosledno nadaljevali po vojni. **Zato si množična politična dejavnost, dosledno delegatski sistem, odgovornost za lastno dejavnost in njene posledice, dialog z argumenti in tolerantnost v razpravljanju le počasi utirajo pot v našem ustavnem mehanizmu. Še počasneje pa uresničujemo že pred leti sprejeti stabilizacijski program in pa najnovejše ideje o spremembah in dopolnitvah političnega sistema.**

Ali so nosilci revolucije res sami odpravili ali zapravili vrline, ki jih je uveljavil narodnoosvobodilni boj, kot hočejo to nekateri vsiliti, ko pojasnjujejo današnje odnose v družbi, ki so netovariški, v katerih ni dovolj odgovornosti, požrtvovalnosti in predanosti delu. Prav gotovo so bili med njimi tudi taki. To so bili predvsem tisti, ki so menili, da se je s prevzemom oblasti boj končal in da si je treba le zagotoviti čim boljše osebne življenjske razmere. Toda tisti, ki so revolucijo sprejeli kot nujni pogoj za postavljanje demokratičnih odnosov za vse in ne le za sebe, niso pozabili obveznosti, ki so izhajale iz temeljnih točk Osvobodilne fronte. Res pa je, da sta hiter razvoj gospodarstva in predolgo neposredno vmešavanje politikov v čisto podjetniške probleme oteževala hitrejša prilagajanje družbenih razmerij potrebam revolucionarnega razvoja. Svoje pa so k temu prispevali tudi pomanjkanje strokovnosti, nezadostna usposobljenost in večkrat tudi pomanjkanje poguma, da bi se hitreje odpravljale napake v gospodarstvu in političnem sistemu, napake, ki ovirajo hitrejša spremembe v družbi.

Ker je zveza komunistov že med narodnoosvobodilnim bojem zavestno prevzela nase obveznost, da bo vodilna idejna sila delavskega razreda in vseh delovnih ljudi

ne le med bojem, temveč tudi v povojnem iskanju najkrajših in najučinkovitejših poti, ki naj pripeljejo do zmage zavestno zastavljene socialistične revolucije, se danes vse pogosteje postavlja vprašanje, zakaj, kje in kdaj se je zaustavil korak te edinstvene vodilne idejne sile, da smo naenkrat tako siromašni v idejah in predvsem pri praktičnem uresničevanju s programom utrjenih nalog. Komunistična partija je pravilno ugotovila, da je Osvobodilna fronta in v širšem jugoslovanskem prostoru socialistična zveza tiista politična oblika, okvir in metoda, prek katere se edinole lahko uresničujejo revolucionarni cilji tako slovenskih množic kakor tudi skupnosti jugoslovanskih narodov, ki si jih je zastavila tudi sama. Zavedala se je in v svojem programu to tudi izpovedala, zlasti pa je to razčlenil v svojem delu Smeri političnega razvoja samoupravljanja Edvard Kardelj, da ne more privoliti ne v politični pluralizem in ne v oblast ene stranke, pa četudi bi bila to komunistična partija, saj bi to tudi v novih razmerah bilo le nadaljevanje boja za oblast, ne pa iskanje oblik političnega življenja, ki bi zagotovile svobodno uveljavljanje vseh delovnih ljudi v demokratičnih oblikah pravega pluralizma, nazorsko morda različnih, toda z dobro voljo in argumenti vedno zadovoljivo rešljivih interesov posameznikov, širših skupnosti in v skupnosti živečih narodov in narodnosti.

Dejstvo je, da Socialistična zveza delovnega ljudstva kot celota še vedno ni dejavnik političnega in družbenega življenja naše skupnosti nasploh, kakor je to bilo zastavljeno z ustanovitvijo Osvobodilne fronte v Sloveniji. Toda počasi se le uveljavlja. Še vedno pa prepušča tako svoj program kakor tudi ustavno opredeljene naloge naključni izbiri tem (razprav), ne da bi jih opredelila z jasnimi dolgoročnimi obveznostmi in ne da bi jih dovolj odločno uresničevala v vsakdanji praksi v delegatskem sistemu, skupščinah, kadrovski politiki, širokih demokratičnih razpravah pri iskanju z argumenti opredeljenih predlogov za reševanje tako drobnih osebnih, krajevnih in občinskih problemov kakor tudi za skupnost pomembnih vprašanj v federaciji. Preprosto, da bi bila učinkovit, za vse sprejemljiv, organiziran okvir dialoga in usklajevanja pluralizma samoupravnih interesov, ki pospešeno in uspešno daje odgovore in predloge za vse probleme, kakor jih

odpirata vsakdanje in dolgoročno načrtano življenje naše večnacionalne skupnosti.

Seveda podoba revolucije in njenih ciljev danes ni taka, kot je bila v še precej meglenih predstavah ob sprejemanju temeljnih točk Osvobodilne fronte in na njenem začetku. Dejansko tudi ne bi bila »revolucija, ki teče«, če metod in načinov svoje prisotnosti ne bi stalno prilagajala novim okoliščinam, če ne bi ohranjala ciljev, ki pa so bili jasni že na njenem začetku. Poti naše revolucije niso bile in niso kopija že znanih dogajanj po svetu. Način, kako je nastopila, razmere, v katerih se je razvijala, so povzročili, da je morala in mora stalno iskati oblike, v katerih se uresničuje in s katerimi odpravlja ovire, ki jih prav gotovo ne manjka v skupnosti s toliko raznorodnih interesov in s tako različno zgodovino.

Govorim predvsem o dogajanjih v Sloveniji, kjer je bil cilj revolucionarnih teženj s programov Osvobodilne fronte najdoslednejše zastavljen in ga je kasneje dejansko sprejela celotna Komunistična partija Jugoslavije v svoji povojni programski usmeritvi, postopoma pa tudi socialistična zveza Jugoslavije z vse bolj izdelanim skupnim programom. Ne spuščam se v ocene, kako te cilje uresničujejo širom po Jugoslaviji. Občutek imam, da so – zgodovinsko gledano – Osvobodilna fronta in njeni cilji veliko bolj prisotni v Sloveniji, kakor so enake ali podobne ideje drugod v Jugoslaviji. To je tudi povsem razumljivo, saj je bilo politično, da rečem revolucionarno, delo v Sloveniji med vojno že dokaj razvito, medtem ko so v drugih delih Jugoslavije še vedno bili hude boje z okupatorjem in domačimi izdajalci. S tem nočem zanikati prizadevanj, ki sta jih glavni štab s Titom na čelu in pozneje Avnoj vlagala v politično delo. O tem pričajo razni dokumenti iz leta 1942 (fočanski dokumenti, Bihać, idr.). Poudarjam le, da je za nas v Sloveniji, za ideje, ki so jih sprejemale slovenske množice, bistvenega pomena, kako so se odgovorna napredna gibanja v

Sloveniji lotila borbenega povezovanja slovenskih ljudi, kakšne cilje so si zastavila in kako jih danes uresničujemo oziroma kako jih najširša javnost sprejema in uveljavlja. Samo s tem lahko argumentiramo, da ni bil poslednji cilj oblast, temveč iskanje takih oblik povojnega življenja, v katerih naj bi bilo delu, pa najsi bo intelektualnem ali fizičnem, priznано odločilno mesto v odrejanju z argumenti opredeljenih razmerij v družbenih odnosih. To pa ne bo ne oblast elite niti ne ene politične stranke, temveč bodo v samoupravni socialistični družbi delovni ljudje neposredno ali prek delegatskega mehanizma uspešno, argumentirano, odgovorno in v splošno skupno zadovoljstvo urejali medsebojna razmerja. Tega sicer še dolgo ne bomo dosegli, kajti to zahteva še doslednejše izpolnjevanje temeljnih točk Osvobodilne fronte, ki so bistveni del naših ustav, programa zveze komunistov in sestavni del nalog socialistične zveze. Zato lahko trdimo, da revolucija še vedno teče in da je za svoje uresničevanje odvisna predvsem od prizadevanj, znanja in odgovornosti mlade generacije.

Naj svoje razmišljanje o revoluciji, ki teče, končam še z eno ugotovitvijo. **Hrabrilno za naše prizadevanje je, da je danes ves svet v previranju, da mnogi narodi iščejo drugačne oblike svojih notranjih odnosov. Morda nimajo tako zastavljene-ga cilja, kot ga imamo mi v svojih dokumentih, in ne rešujejo problemov po naših metodah, niso idejno vezani na naše ugotovitve, analize in stališča. Vendar pa govore o socializmu, o sreči človeka in o svobodi njegovega odločanja. S tem pa vendarle stopajo na isto pot, po kateri skušamo mi poiskati našim ciljem ustrezne oblike bodočega življenja.** To nam je lahko le spodbuda in nas utrjuje v prepričanju, da je bila pred več kakor štiridesetimi leti zastavljena naloga, ki govori o revolucionarni preobrazbi našega življenja, upravičena in ji moramo tudi vnaprej pomagati do njene polne uresničitve.

IVAN KRIŽNAR

Povabilu na plenum kulturnih delavcev Osvobodilne fronte sem se rad odzval, da bi v času močne konfrontacije tako različnih sodb o naši bližnji preteklosti zvedel o vaših izkušnjah in spoznanjih, pa povedal tudi o svojih. V bližini Bleda, pod Jelovico, sem doma, tu sem preživel vojna leta in tudi precejšnji del svoje partizanščine. Po drugih slovenskih pokrajinah sem partizanal le toliko, da morem iz lastnih izkušenj primerjati, koliko je Osvobodilni fronti uspelo v posameznih pokrajinah ljudi aktivirati za narodnoosvobodilni boj in s tem vplivati tudi na njihov aktivni poseg v reševanje lastne in naše skupne narodne usode.

Upam, da bom zvest poročevalec ne le o svojem takratnem prepričanju, marveč tudi o takratnem delovanju velikega, marsikje večinskega dela prebivalstva. Zvest bom tudi partizanski tradiciji, torej kratek, saj ljudje tudi takrat niso marali dolgovznega besedičenja. Jedrnati so bili tudi zato, da bi mogli tudi njihovi tovariši povedati svoje mnenje in predlagati rešitve. Poudariti hočem, da sodbe in predlogi o dejavnostih med narodnoosvobodilnim bojem niso bili omejeni na vodilne ljudi, marveč so se oblikovali v širokem krogu rodoljubov.

Moja prva izkušnja je, da so bile razmere zelo različne ne samo v posameznih delih Jugoslavije, marveč tudi v posameznih slovenskih pokrajinah in krajih, in da so tako organizacije Osvobodilne fronte kot posamezne partizanske enote, borci in aktivisti Osvobodilne fronte, pa tudi drugi rodoljubi to morali še posebej upoštevati in svoj boj ter dejavnost proti okupatorjem prilagajati konkretnim okoliščinam. Prav zato so bile oblike upora in boja proti tujim oblastnikom zelo različne. Osvobodilna fronta je delovala tako, da so se mogli rodoljubi vključiti v narodnoosvobodilno gibanje kar najbolj množično – in to ne glede na spol, starost, izobrazbo in poklic – vsak pač glede na okoliščine, v katerih je deloval, in svoje sposobnosti ter stopnjo spoznanja o nujnosti narodnoosvobodilnega boja. Moja, takrat štirinosemdeset let stara babica je na primer rekla: »Partizanom šivam nogavice in molim zanje.« Tudi to je bila opredelitev in dejavnost, pa čeprav skromna. Zato se zelo motijo tisti, ki dandanes pišejo o tem, da smo člani Osvobodilne fronte in drugih protifašističnih organizacij ter partizani samo izvajali direktive svojih voditeljev. Tako ravnanje bi bilo v takratnih razmerah

RAZPRAVA

povsem neuspešno in obsojeno na hiter poraz.

Naš boj je bil učinkovit samo zato, ker je vsakdo videl poleg svojega tudi skupen narodni interes in je pokazal kar največjo lastno pobudo za njegovo uveljavitev. V takem gibanju je seveda moralo prevladovati medsebojno zaupanje in spoštovanje, organizacije pa so tako delovanje spodbujale in skrbele za njegovo usklajevanje. Narodna zavest vsakega posameznika se je kazala v njegovi dejavnosti – ne v besedah. Tudi pretirana organiziranost rodoljubov, prenesena iz Ljubljane na Gorenjsko, je ob pomanjkanju konkretne osvobodilne akcije organizacij Osvobodilne fronte imela že v začetku leta 1942 hude posledice, saj so desetine aretiranih izkrevavele v Begunjah.

Druga moja izkušnja je, da so najtežjo obliko narodnoosvobodilnega gibanja, to je partizanski boj, v začetku prevzeli na svoja ramena predvsem delavci in komunisti. Znano je, da je dala jeseniška železarna do konca leta 1941 samo dobro desetino manj partizanov kot Ljubljana in da so ti prvoborci, po večini delavci in komunisti, z lastnim zgledom – z zvestobo svojemu narodu – postopno pritegnili v boj tudi druge sloje, zlasti pa kmete, saj je bil boj na prostranem podeželju, ki ga okupator ni mogel stalno nadzorovati, neprimerno lažji kot boj v mestih, kjer so bile osredotočene najmočnejše sovražnikove sile. Začetno delavsko jedro je vplivalo na naravo naših partizanskih enot, na smisel za skupnost, na tovarištvo, na borbenost in tudi na zahtevo, da se ne sme povrniti staro, to je krivičen družbeni red, marveč da je v boju proti fašizmu poleg narodne osvoboditve treba izbojevati tudi demokracijo, v kateri bodo mogli delovni ljudje enakopravno uveljavljati svoje interese.

Upam si trditi, da je med gorenjskimi partizani in aktivisti Osvobodilne fronte taka miselnost povsem prevladovala in da tudi skojevci in člani Komunistične partije Slovenije nismo postavljali proletarskih razrednih interesov pred splošni slovenski narodni interes. Sektašili so posamezniki, »najbolj predani« ekstremisti. V težkih razmerah med nacistično okupacijo taki sektaši niso imeli pravih možnosti za svoje delovanje in za zaostrovanje razrednih nasprotij, zato posameznih primerov njihovega delovanja ne smemo posploševati in narodnoosvobodilnemu gibanju pripisati drugač-

ne narave, kot jo je v resnici imel. Marsikje se je v narodnoosvobodilno gibanje vključilo vse prebivalstvo. Kot zgled naj navedem, da smo v dobavskem šolskem okolišu, odkoder sem doma, do leta 1944 pritegnili v partizane tudi sinove sodelavcev okupatorja, katere so partizani konec leta 1941 usmrtili. Tako sta bili na tem območju kljub neposredni bližini nemških in domobranskih postojank ustvarjeni enotnost in osvobodilna akcija vsega prebivalstva. To kaže, da si je Osvobodilna fronta z družbenopolitičnim aktiviranjem množic prizadevala preoblikovati naš narodni značaj in da je pri tem tudi dosegala uspehe tam, kjer je ostajala zvesta svojim temeljnim načelom.

Širina Osvobodilne fronte med narodnoosvobodilnim bojem kaže na uspešno uveljavljanje in usklajevanje pluralističnih interesov ob jasni omejitvi, da demokracije ni za sodelavce okupatorja in razbijače enotnega narodnoosvobodilnega gibanja. Vsak resnični rodoljub je svoj in narodni interes uveljavljal, kakor je pač najbolj vedel in znal. Nekdo s puško, drugi tudi z drugačnimi sredstvi. Kulturniki v Osvobodilni fronti so izpovedovali temeljna življenjska vprašanja in hotenja ljudi po svobodi in enakopravnosti. Čim bolj globoka, humana in pristna je bila njihova izpoved, tem raje smo jo sprejemali tudi partizani. Posameznik se je vsekakor mogel uveljaviti, upoštevati pa je moral, da se mora temeljni interes slehernega slovenskega rodoljuba, to je obstoj na svoji zemlji in osvoboditev, uveljaviti samo z uresničitvijo skupnega interesa, to je z osvoboditvijo slovenskega naroda kot celote.

Prepričan sem bil – z mnogimi partizani in aktivisti Osvobodilne fronte – da se bo prav tako demokratično urejanje družbenih odnosov uveljavljalo tudi po osvoboditvi in da bo proces preoblikovanja značaja slovenskega človeka in naroda v smislu njegove neposredne emancipacije in dejavnosti po vojni tekел še hitreje. V povojnih letih je bilo marsikaj doseženo; tako v krajevnih skupnostih kot tudi v delovnih organizacijah. Največ uspehov je bilo tam, kjer je bila upoštevana lastna pobuda ljudi, da so samostojno in zavzeto urejali družbena vprašanja in tako zadovoljevali svoje življenjske potrebe. Četrta temeljni točka Osvobodilne fronte pa so bila spodrezana krila tam, kjer smo namesto učinkovitega reševanja življenjskih problemov zašli v birokratizem in

uvedli zgolj formalno organiziranost ljudi, tudi normativno podrobno urejeno, tam, kjer je oblika prevladovala nad vsebino, kjer smo s tako (pre)organiziranostjo uveljavljali predvsem parcialne in lokalne interese in s tem tudi sami prispevali k zane-marjanju skupnih interesov. Povsod tam smo opustili ljudsko širino Osvobodilne fronte, odločanje je kljub deklarirani demokraciji prešlo na ožja višja vodstva, nižjim vodstvom socialistične zveze pa je ostala predvsem naloga, da članstvu razlagajo in utemeljujejo mnenja in direktive višjih organov. Tam, kjer je lastno pobudo množic nadomestilo formalno sestankovanje sicer pasivnih članov socialistične zveze, tam socialistična zveza kot naslednica Osvobodilne fronte slovenskega naroda ni izpolnila in ne izpolnjuje četrte temeljne točke Osvobodilne fronte o preoblikovanju

slovenskega narodnega značaja, o preoblikovanju slehernega slovenskega človeka v kovača svoje lastne in skupne narodne usode. Pri ugotavljanju značaja človeka in naroda kaže poleg samosvoje narodne mentalitete upoštevati tudi konkretne razmere, v katerih človek ali narod živi, pa tudi možnosti, ki jih ima za zadovoljevanje svojih življenjskih potreb.

Naj sklenem s pozivom h konkretnosti. Presojajmo in predstavljajmo vsako obdobje naše preteklosti posebej, kajti značilnosti enega obdobja ni mogoče pripisovati vsej novejši slovenski zgodovini! Ne podtikajmo torej napak in slabosti povojnega etatističnega obdobja narodnoosvobodilnemu boju, ki je imel prav zaradi programa in značaja Osvobodilne fronte ter množične udeležbe rodoljubov izrazito ljudski, demokratični značaj.

RADKO POLIČ

Spomini brez primerjave

Prispevek Jožeta Šemeta Opis revolucionarnih dogajanj v okrožju Stična v prvem obdobju narodnoosvobodilnega gibanja v lanski 6/7. številki te revije, na straneh 321–351, je zgled za take spomine. Res je škoda, da »pomemben prispevek k temu zgodovinopisju«, kot ga ocenjuje Lado Ambrožič-Novljan v spremni besedi, močno boleha za tem. Ker je avtor svoj spomin dopolnil in razširil samo z nekaterimi prav tako odmaknjenimi, pa zato majavimi in tveganimi spomini, ne da bi ga primerjali z dokumenti in že objavljenimi pričevanji, je, žal, ta njegov sestavek poln netočnosti, nenatančnosti, ohlapnosti in drugih spodrsrljajev.

Ne bi se oglašil, saj sem o takem neumestnem načinu pisanja že večkrat pisal in govoril, a kot kaže ta prispevek, zaman, če me avtor v prispevku ne bi večkrat omenil kot takratnega sekretarja okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije Stična in na koncu celo podčrtal, da »je treba posebej poudariti njegove zasluge pri razvoju organizacije Osvobodilne fronte in ustanavljanju partijske organizacije na območju stiškega okrožja«, na strani 334 v prvem stolpcu na sredini, ko presoja razvoj narodnoosvobodilnega gibanja na tem območju, pa zapisal, da »to zelo slikovito opisuje(m) v svojih treh knjižicah (no, spreglejmo to omalovaževanje!) Čudežna pomlad, Žita zorijo in Sonce in ceste«. Zato torej nisem mogel molčati. Tem prej, ker Jože Šeme, kot bo razvidno v nadaljevanju, moje knjige Čudežna pomlad (ponatis pri založbi Borec 1979) kljub omenjeni hvali sploh ne upošteva. Preprosto jo prezre, kot da je ni.

SREČANJE S KIDRIČEM NA POLŽEVEM

Ko avtor govori o začetkih narodnoosvobodilnega gibanja v stiškem okrožju, s posebnim poudarkom v poglavju s tem naslovom omenja sestanek prvih snovalcev Osvobodilne fronte z območja današnje grosupeljske občine z Borisom Kidričem na Polževem v nedeljo, 13. julija 1941. Takole pravi: »Julija 1941 me je Vili Šval počakal na postaji v Stični. Z vlakom sem se vračal iz Ljubljane. Naročil mi je, naj v nedeljo popoldne pridem na Sv. Duh, zdaj Polzevo, da bomo v domu malo poklepetali. Rekel je, da bodo morda prišli tudi njegovi prijatelji iz Ljubljane in da naj prideva oba z Jožetom Kovačičem. V nedeljo, 13. julija, smo se res sestali s tovariši Borisom Kidričem, Zdenko Kidrič, Borisom Ziherlom in Jožetom Rusom. Na Polzevo so prišli kot izletniki s kolesi dan pred sestankom in so prenočili pri nekem kmetu v vasi Zavrtače. Zbralo se je več aktivistov z območja današnje grosupeljske občine. Kolikor se s Francetom Zupančičem spominjava, smo bili na Polževem navzoči Ludvik Fedran, Venceslav Winkler, Jože Kovačič, Franc Poljanec, Ludvik Starič, Mirko Pušlar, Jože Piškur, Jože Šeme, Franc Zupančič, Vili Šval in Edi Turnher. Najbrž jih je bilo več, a za trdno nama je ostalo v spominu le teh enajst.« Doslej je veljalo – podatek navajam v Čudežni pomladi na strani 16 v opombi pod črto – da »so se eno prvih junjskih nedelj 1941 na Polževem na pobudo Josipa Rusa in inž. Ludvika Fedrana iz Ljubljane zbrali nekateri bodoči organizatorji Osvobodilne fronte v teh krajih: Mirko Pušlar in Vili Šval iz Ivančne gorice, Edo Turnher iz Višnje gore, Franc Zupančič iz Pristavlje vasi pri Št. Vidu pri Stični in morda še kdo. Na tem sestanku je bil tudi Boris Ziherl iz Ljubljane«. Zdaj pa Šeme in Zupančič, ne vem zakaj, ta sestanek povezujeta z naključno navzočnostjo Borisa Kidriča in drugih na Polževem, dne 14. julija 1941, in »organizirata« tako rekoč množičen zbor aktivistov Osvobodilne fronte z vsega območja današnje grosupeljske občine oziroma s »širšega območja Dolenjske«, kot pravi Šeme v prvi objavi povzetka tega svojega izdelka v TV 15, z dne 26. junija 1980. Tam namreč zapiše: »Petnajstega julija 1941 je Boris Kidrič imel na Polževem sestanek z aktivisti širšega območja Dolenjske. Tu so bili tudi tovariši Boris Ziherl, Zdenka Kidrič in Jože Rus.«

Ker smo imeli 3. julija 1980, to je kmalu po objavi tega Šemetovega zapisa v TV 15, v hotelu na Polževem občni zbor nekdanjih aktivistov Osvobodilne fronte iz grosupeljsko-stiškega okrožja in ker smo tako in tako razpravljali predvsem o tem, kako daleč smo z osnutkom besedila o razvoju in delovanju Osvobodilne fronte v obeh okrožjih, sem izkoristil priložnost za »obračun« s temi Šemetovimi trditvami in za poudarek, da tako pač ne kaže pisati zgodovine. Šeme je zdaj na podlagi teh mojih pripomb »popravlil« samo dvoje: sestanek s Kidričem na Polževem ni bil 15. julija 1941, to je v torek, marveč v nedeljo, 13. julija, in sestanka se niso udeležili aktivisti Osvobodilne fronte s »širšega območja Dolenjske«, temveč samo z »območja današnje grosupeljske občine«.

Potemtakem moram pač ponoviti, kar sem v bistvu povedal že pred šestimi leti.

Sicer pa Šeme z nekaterimi navedbami sam potrjuje, da je bil ta sestanek neke nedelje junija 1941 in ne julija. Pravi namreč: »V razpravi smo načeli različna vprašanja in probleme. Boris Ziherl je v svojem izvajanju uporabil izraz **protiimperialistična fronta**. Nekdo je **poznejšo** Osvobodilno fronto imenoval nacionalna fronta.« (Stran 331, 2. stolpec, zadnji odstavek. Oboje podčrtal R. P.) Nekaj stavkov naprej, na začetku 332. strani, Šeme to dejstvo v oklepaju še posebej podčrta: »Naziv Osvobodilna fronta takrat še ni bil dokončno opredeljen.«

Ne, če bi bil ta sestanek 13. julija, kot zatrjuje Jože Šeme, ne bi zagotovo nihče več omenjal protiimperialistične fronte, tudi Boris Ziherl ne, prav tako ne bi bilo več nikakršnega ugibanja o imenu fronte. To tudi ne bi bila »poznejša«, marveč kar delujoča in med ljudstvom že močno uveljavljena in opredeljena Osvobodilna fronta slovenskega naroda!

Kot da s tem Šeme še ni izkopal dovolj globoke jame, v katero nobengljeno pade umišljeni sestanek z dne 13. julija, v poglavju Živahna dejavnost po sestanku na Polževem takoj v prvem odstavku (stran 332, drugi stolpec) poudari, da »nam je bilo srečanje na Polževem izredna spodbuda za politično delo, in to je odsevalo tudi v naši dejavnosti po vaseh . . . od ustanavljanja trojk, zbiranja aktivistov do ustanavljanja terenskih odborov itd.«, in v oklepaju ugotovi: »Na hiši Mirka Pušlarja je vzidana spominska plošča o ustanovitvi terenskega odbora Osvobodilne fronte v vasi Hudo. Ustanovljen je bil **18. junija 1941**. Plošča pa ni edini spomenik, ki priča o naši dejavnosti.« (Datum podčrtal R. P.) Tu se ne bi spuščal v to, da takrat še niso ustanovili terenskega odbora Osvobodilne fronte, ker le-teh preprosto tistikrat še nismo ustanavljali, marveč da so se bržčas tega dne pri Pušlarju na Hudem sestali nekateri udeleženci sestanka na Polževem z zaupniki iz Stične in najbližje okolice, da bi se dogovorili o snovanju in širjenju uporniške fronte na tem območju. V vsakem primeru pa je bil ta zmenek, kot pričajo črke in številke v kamnu spominske plošče, 18. junija 1941! Ker je bilo to, kot zatrjuje Šeme sam, po sestanku na Polževem, je sklep jasen: sestanek na Polževem je bil v nedeljo pred 18. junijem 1941, potemtakem 1., 8. ali 15. junija, na dneve, ko so bile tisto leto tega meseca nedelje. In tako smo prišli do tistega, kar sem navedel v omenjeni opombi v knjigi Čudežna pomlad.

Je bil na tem sestanku tudi Boris Kidrič?

Pobudnika sestanka, kot vemo, sta bila Josip Rus in inž. Ludvik Fedran iz Ljubljane. Na ta prvi širši sestanek o snovanju protiimperialistične, se pravi Osvobodilne fronte sta očitno povabila predvsem svoje somišljenike iz teh krajev, Vilija Švala iz Ivančne gorice, Mirka Pušlarja s Hudega, Eda Turnherja iz Višje gore in še koga, s tem, da naj bi ti pripeljali še nekatere najzaupnejše privrženca. Tako so se udeležili tega sestanka na Polževem tudi Jože Kovačič in Jože Šeme iz Stične, Franc Zupančič iz Št. Vida pri Stični in bržčas še kdo od tistih, ki jih našteva Šeme med udeleženci. V vsakem primeru ni bilo nikogar z grosupeljskega območja, tudi Ludvika Stariča ne, čeprav ga Šeme omenja. Ker je šlo potemtakem za sestanek bodočih snovalcev Osvobodilne fronte v Stični in širši okolici, ne pa za širši posvet, o kakršnem govori Šeme, je povsem zadostovala prisotnost Borisa Ziherla kot predstavnika komunistične partije.

Boris Kidrič se je zares mudil na Polževem 14. julija 1941 in bi bilo povsem mogoče, da bi se 13. oziroma 15. julija – oba datuma je v svoji negotovosti navedel Šeme – udeležil posveta aktivistov Osvobodilne fronte s tega območja. Seveda, če bi takšen posvet sploh bil.

V Čudežni pomladi omenjam na straneh 80–82, v poglavju Srečanja, tri srečanja z Borisom Kidričem-Petrom v prvem letu osvobodilnega boja. Prvo je bilo prav na Polževem

omenjenega dne, ko sva se z Dolfom Jakhljem z njim sestala v zgornji gostilni pri Sv. Du-hu. Tam so bili tudi njegova žena Zdenka, Edvard Kardelj, Jože Rus, Boris Zihlerl, založnik Ciril Vidmar, iz Višnje gore je prišel Edo Turnher. Iz previdnosti so se umaknili iz Ljub-ljane, ker so Italijani ob 14. juliju, obletnici francoske revolucije, poostriili varnostne uk-repe. Opisal sem, kako sva z Dolfom Jakhljem na sončni polževski senožeti Kidriču in dru-gim poročala o stanju v mladem grosupeljskem okrožju. Po skupnem kosilu v gostilni – Italijani so jo med poletno ofenzivo 1942 zažgali – sva se poslovila od polževskih izletnikov in se s kolesoma prek Prestrane vrnila v Grosuplje. Nihče ni med tem srečanjem omenjal kakega sestanka z aktivisti s tega območja prejšnjega oziroma naslednjega dne.

USTANOVITEV STIŠKEGA OKROŽNEGA ODBORA

Ko Šeme v poglavju s tem naslovom na strani 349 podrobneje opisuje ustanovitev ok-rožnega odbora Osvobodilne fronte Stična, dne 14. septembra 1941 na Kravjeku pri Mu-ljavi, poudari, da »so imeli odločilno vlogo pri organiziranju okrožnega odbora Osvobodil-ne fronte Jože Rus, Vili Šval in Mirko Pušlar«. To je res. Toda če že obstaja moje pričevanje o tem, kako sta Vili Šval in Mirko Pušlar iz nekoliko oportunističnih pobud izpeljala to »osamosvojitve« stiškega okoliša od grosupeljskega okrožja, bi ga pač moral Šeme upo-števati. Ker pa mu ta podatek očitno še vedno ni všeč, ga preprosto prezre. To kajpak ni naključno.

Leta 1971 sem na prošnjo urednika Grosupeljskega zbornika prof. dr. Franceta Adami-ča napisal prispevek Ob tridesetletnici. Ob tej obletnici začetka vstaje 1941 se mi je zdelo prav poudariti in razdelati misel, da moramo biti v zgodovino pisju narodnoosvobodilnega boja kar najbolj tenkovestni in do skrajnosti občutljivi in pošteni kronisti tistega velikega časa. Kdor se tega loti, sem zapisal, si po tridesetih letih – danes že po petinštiridesetih! – ne more privoščiti, da bi bil pri tem delu površen, nenatančen, netočen, da ne rečemo, da bi ponarejal tok dogodkov, prevračal po svoji zamisli kraje in datume ali zamenjaval osebe s tem, da bi enim pripisoval, kar jim ne gre, drugim pa odvezal ali zmanjševal storjeno. To misel sem nato utemeljil z nekaterimi primeri. Najdlje sem se zadržal pri prispevku Rez-ke Travnove Temeniška–stiška četa. Objavljen je bil v treh nadaljevanjih v TV 15 od 29. aprila do 20. maja 1970. Obširneje sem polemiziral z nekaterimi netočnimi oziroma nena-tančnimi trditvami, temelječimi na raznih virih, prav pri opisu začetkov snovanja Osvo-bodilne fronte na stiškem območju, vloge Vilija Švala pri tem kot tudi pri oblikovanju ok-rožnega odbora Osvobodilne fronte Stična.

Tega sestavka pa v Grosupeljskem zborniku letnika 1971 niso objavili, čeprav ga je uredniški odbor sprejel in je v tiskarni že prispel do krtačnega odtisa, zaradi »veta« občin-skega odbora ZZB NOV Grosuplje. Nekoliko prirejen sestavek sem namreč prebral v ne-deljo, 6. junija 1971, na Polževem na proslavi tridesetletnice vstaje s hkratno razglasitvijo domicilne listine skupščine občine Grosuplje nekdanjim aktivistom Osvobodilne fronte grosupeljsko-stiškega okrožja. Ker je, kot rečeno, občinski odbor ZZB NOV Grosuplje po tem mojem nastopu na Polževem onemogočil natis v Grosupeljskem zborniku, sem ga ob-javil v reviji Borec (1. številka letnika 1972, stran 45) pod naslovom Ob tridesetletnici velike odločitve. Ta je dosegljiv vsem zainteresiranim, tudi Šemetu.

Glede ustanovnega sestanka na Kravjeku pri Muljavi se Šeme sklicuje na Franca Zu-pančiča, na »enega redkih še preživelih udeležencev« tega sestanka. Mimogrede, mislim, da je edino Zupančič še živ! Zupančič se spominja, da se je na Kravjeku »zbralo okrog 20 aktivistov« in da je »bilo navzočih tudi 5 tovarišic, vendar se njihovih imen ne spominja«. Nato je na koncu tega odstavka še ugotovitev: »Takrat smo tudi že imeli partijsko organi-zacijo. Ustanovila sta jo Dolfe Jakhel in Radko Polič, zato je bilo na srečanju navzočih tudi 5 članov partije.«

Zupančičev spomin na ta dogodek pred petinštiridesetimi leti je, žal, že močno majav. Število udeležencev sestanka, okrog 20, se mi zdi glede na takratne okoliščine močno pre-tirano. Poznavajoč takratna aktivistična jedra Osvobodilne fronte v šestih okoliših oziroma rajonih snujočega se okrožja Stična: Višnja gora, Stična, Št. Vid pri Stični, Temenica, Krka in Zagradec, bi se upal dokaj točno navesti možne udeležence tega srečanja. Zato sodim, da je število največ deset udeležencev ustrežnejše in resničnejše. Navsezadnje je takratno

temeljno pravilo varnostne previdnosti zahtevalo čim manjše, najnujnejše število udeležencev, v bistvu le udeležbo predvidenih kandidatov za okrožni odbor. To je bilo tudi načelo pri organiziranju sestanka za ustanovitev okrožnega odbora Osvobodilne fronte Grosuplje čez štirinajst dni v Račni.

Še bolj pa je sporen, da ne rečemo izmišljen, podatek o navzočnosti petih tovarišic. Po moji vednosti bi utegnili biti takrat prisotna le Pepca Zajčeva iz Ivančne gorice. Vendar Pepca, ki je pri Šemetovem sestavku močno sodelovala, tega sama nikjer ne potrjuje.

Pet partijcev med udeleženci? Kakor koli obrnem, naštejem samo dva, če pa je bil prisoten tudi Ludvik Smolej iz Griž pri Št. Vidu pri Stični – glej navedek na strani 339, drugi stolpec, 3. odstavek – bi bili trije, in to Jože Kovačič, Ludvik Smolej in Franc Zupančič. Preostala dva bi pač morala odkriti med še neugotovljivimi udeleženci.

Trditev, da je bil Franc Zupančič decembra 1941 izbran za predsednika okrožnega odbora Osvobodilne fronte Stična, ne drži (stran 339, 2. stolpec na sredini). Od 8. decembra 1941, ko sem prispel iz Ljubljane v stiško okrožje kot instruktor centralnega komiteja oziroma izvršnega odbora Osvobodilne fronte, sem neposredno spremljal delo okrožnega odbora oziroma od druge polovice januarja, ko so me na seji odbora pri Pušlarju na Hudem izvolili v odbor, v njem sodeloval. Sicer pa se odbor v takratni sestavi po seji, na kateri so me kooptirali v odbor, sploh ni več sestel. Mirko Pušlar je ostal predsednik odbora do svoje nepričakovane smrti marca 1942. V začetku aprila 1942 sva od celotnega odbora ostala na terenu samo midva z Edom Turnherjem iz Višnje gore. O tem sem podrobneje pisal v Čudežni pomladi na straneh 85 do 86.

Prav tako je pretirana in nenatančna trditev na koncu 332. oziroma na začetku 333. strani, da je bilo »največ sestankov okrožnega odbora od ustanovitve pa do sredine leta 1942 pri Zajčevih v Ivančni gorici«. Števila sej pri Zajčevih od ustanovitve odbora 14. septembra do 8. decembra 1941 ne poznam, od tega datuma do konca januarja 1942 pa ni bilo pri njih nobene, tri, največ štiri v tem obdobju so bile pri Beršniku in Pušlarju na Hudem. Iz prej povedanega pa je jasno, da še celo ni moglo biti nobene od januarja do srede leta 1942. S to pripombo kajpak nočem zmanjševati pomena in vloge družine Zajčevih, zlasti Pepce Zajc-Udovčeve, v narodnoosvobodilnem boju na stiškem območju. To vlogo je Šeme podrobno opisal.

Odkod Šemetu podatek, da je bil na seji okrožnega odbora v začetku januarja 1942 pri Beršniku navzoč tudi Stane Semič-Daki (stran 341, 2. stolpec, 1. odstavek na koncu)? S kakšno nalogo naj bi se takrat Daki kot notranjski partizan mudil na Dolenjskem? Kolikor vem, je Daki v partizanih prvič prispel na Dolenjsko junija 1942 kot komandant na novo ustanovljenega proletarskega bataljona Tone Tomšič.

STIŠKA ČETA

Življenjsko pot Stiške čete od avgustovske nedelje 1941, ko so prispeli iz Ljubljane v Stično prvi štirje partizani, pa do 15. decembra tega leta, ko so jo na Kremenjku vključili v 2. Stajerski bataljon, sem dokaj podrobno, Šeme bi rekel slikovito, opisal v knjigi Čudežna pomlad (ponatis 1979, na straneh 28–32). Ne trdim, seveda, da je to edina in dokončna resnica v vseh podrobnostih o tej četi. Vendar pa je v nekaterih podrobnostih le prvi in edini vir, zato ga je pač treba upoštevati.

V Čudežni pomladi sem napisal: »Že nekaj časa pred ustanovitvijo čete, nekje proti koncu julija 1941, nas je Tone Tomšič obvestil o nameri glavnega poveljstva, da pošlje iz Ljubljane skupino partizanov, ki naj postane jedro partizanske enote v zahodnem delu Dolenjske . . . Na prihodnji sestanek v Šiški – tistikrat sva se sešla na vrtu gostilne Split pri bežigraskem železniškem prehodu – je Tomšič pripeljal Mira Perca, ki so ga določili za komandirja čete, in skupaj smo prereševali, kje v stiškem okolišju naj bi se prvi partizani nastanili glede na postavljene naloge. Perc se je potem v kratkem sam odpeljal v Stično, se s tamkajšnjimi aktivisti podrobno pogovorili in vse pripravil za prihod svoje skupine.«

Rezka Travnova je v že omenjenem sestavku Temeniška-stiška četa iz tega natančno opisanega srečanja s Tonetom Tomšičem in Mirom Percem naredila širši sestanek oziroma posvet, na katerem »so razpravljali o možnosti nastanitve partizanske enote na območju Temeniške doline in ki se ga je udeležil tudi Radko Polič, član okrožnega komiteja Komu-

nistične partije Slovenije za Grosuplje. Tone Tomšič, ki je vodil sestanek, je Radka Poliča seznanil z Mirom Percem.« (TV 15, 29. aprila 1970, stran. 21, 1. stolpec, 2. odstavek).

Jože Šeme, najbrž zato, da bi bilo videti še bolj imenitno, gre še dlje kot Travnova in v poglavju o Stiški četi, na strani 349, v 2. stolpcu na dnu, in v začetku naslednje strani zapiše: »Centralni komite Komunistične partije Slovenije in glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet sta v začetku avgusta 1941 sklenila, da na območju takrat še neustanovljenega stiškega okrožja ustanovita partizansko enoto. Na enem od teh sestankov je bil poleg Toneta Tomšiča navzoč tudi Radko Polič, pozneje organizator narodnoosvobodilnega gibanja na območju stiškega okrožja. Polič se je na sestanku seznanil z Mirom Percem, ki je bil določen za komandirja bodoče vojne enote za širši rajon Stične in stiškega okrožja.«

Navsezadnje za zgodovino našega narodnoosvobodilnega boja res ni ne vem kako pomembno, ali so prispeli prvi štirje partizani iz Ljubljane v Stično teden prej ali pozneje. V Čudežni pomladi sodim na podlagi svojega spomina, potrjenega z izjavo Mira Perca v njegovi partijski biografiji iz leta 1944, v kateri trdi, da je vstopil v partizane 15. avgusta 1941 – da je bilo to v nedeljo, 17. avgusta 1941. Mimogrede, ko sem pisal Čudežno pomlad oziroma jo pozneje pripravljajal za ponatis, sem prezrl, da je 15. avgusta cerkveni praznik velike maše oziroma velikega šmarna ali kakor ga že imenujejo, pa je kajpak povsem mogoče, da so Miro Perc in drugi trije izkoristili prav ta praznik za varnejši prihod z vlakom iz Ljubljane v Stično, kot smo ga utegnili izrabiti tudi aktivisti Osvobodilne fronte za politično delo. Res ne vem, zakaj bi moral bolj verjeti zdajšnjemu Šemetovemu oziroma spominu Janca Učakarja iz okrog leta 1970, ko ga je Travnova zaslislala, češ da so prispeli v Stično v nedeljo, 10. avgusta 1941, kot pa povsem svežemu spominu Mira Perca leta 1944, to je komaj tri leta po dogodku, in navsezadnje tudi svojemu spominu.

Pustimo nepojasnjeno razliko v trditvah, da so se prvi partizani po prihodu v Stično nekaj dni ali celo dlje zadrževali v njeni okolici in se šele nato premaknili na Debeli hrib nad Temeniško dolino, odkoder so v noči od 1. na 2. september izpeljali prvo, pa nadvse uspešno in odmevno akcijo, oziroma da jih je Franc Berdajs-Frenk še isti dan oziroma kmalu po prihodu v Stično odpeljal najprej na svoj dom v Zaborštu pri Temenici, kjer so se zadrževali nekaj dni na njihovem skednju, na to pa so se preselili v Mahnetovo zidanico na Mihelci pod Primskovim in se tam ustalili, kot sem povzel v Čudežni pomladi. Vsekakor pa v tej luči ni mogoče sprejeti Šemetove trditve, da »sta Franc Zupančič in Jože Kovačič tej partizanski skupini preskrbela drugi prostor v neki zidanici na Debelem hribu blizu Temenice« (stran. 350, 2. stolpec, 4. odstavek na začetku).

Prav tako tudi ne moremo reči, da je med prvo akcijo čete na železniški progi med Radohovo vasjo in Šentlovrencem »prišlo do boja« (stran 351, 1. stolpec, na sredini), marveč so partizani iz tipične zasede napadli italijansko patroljo pri nočnem pregledovanju železniške proge in pod njihovimi streli sta padla vodja patrolje podporočnik Livio Zanini in vojak Giuseppe Mattioli, oba iz 14. minometnega bataljona s sedežem v Št. Vidu pri Stični.

To je bila, kot za trdno vemo, prva akcija Stiške čete. Zategadelj je Šemetov navedek v 1. odstavku na str. 351, da »je bil avgusta 1941 v stanovanju Zajčevih pogovor o pripravi prve akcije. To naj bi bilo miniranje in iztirjanje vlaka med postajama Stična in Št. Vid pri Stični«, zmoten. To je bilo novembra 1941. Akcijo, ki jo Šeme podrobno opisuje, je četa dejansko izvedla 30. novembra; eksplozija je po italijanskih virih odtrgala 30 cm tirnice.

In končno kaže o Stiški četi razčistiti tudi zmoto, ki jo nekateri kljub pojasnilom vztrajno ohranjajo kot legendo, tako tudi Jože Šeme v svojem sestavku s trditvijo, da »je Jože Kovačič leta 1942 postal komandir Stiške čete, potem ko so Perca aretirali na poti v Ljubljano, kamor je šel poročat« in da »so stiško četo potem, ko je Kovačič postal komandir, imenovali Jožetova četa« (stran. 351, 2. stolpec, 2. odstavek).

Resnica pa je, kot že omenjeno, da je Stiška četa prenehala obstajati 15. decembra 1941 z vključitvijo v 2. Štajerski bataljon. Jože Kovačič je postal komandir ene od čet tega bataljona ob njegovem preoblikovanju marca 1942. Ker so čete in pozneje bataljone po takratni navadi poleg uradnega naziva poimenovali po njihovih komandirjih in komandantih, je ta postala Jožetova četa. Mimogrede, kolikor vem, so komandirja Mira Perca Italijani aretirali na postajališču Št. Vid pri Stični, ko je nameraval v Ljubljano, jeseni 1941. Vendar so ga izpustili, ne da bi vedeli, seveda, koga imajo v rokah, saj se je na pobudo Milene Rojčeve zanj zavzel italijanski oficir, ki je stanoval pri Rojčevih v Št. Vidu.

Ob teh pglavitnih napakah naj se ustavim še pri dveh, treh manjših, čeprav je manjših ali večjih napakah še več. Nastanek prvih celic Komunistične partije Slovenije na območju stiškega okrožja hkrati z rastjo narodnoosvobodilnega gibanja opredeli Šeme ponekod prezgodaj. Šeme in Franc Zupančič menita – tako je rečeno na strani 338 v 1. odstavku 2. stolpca – da sem oblikoval celico Št. Vid pri Stični že »nekako sredi junija 1941«. Junija 1941 z Dolfetom Jakhljem zagotovo nisva sprejela v partijo na stiškem območju nobenega novega člana. Zatorej Franc Zupančič, Tone Zadelj, Lojze Kralj, Ludvik Smolej in še kdo iz prvega političnega aktiva Osvobodilne fronte Št. Vid pri Stični niso bili sprejeti v partijo pred julijem 1941, ko so bili po Šemetovem mnenju sprejeti tudi trije aktivisti Osvobodilne fronte iz Stične Jože Kovačič, Franc Mak in Jože Šeme (stran 347, 2. stolpec, 2. odstavek). To sta bili tudi edini celici Komunistične partije Slovenije, ki sta obstajali in delovali na območju stiškega okrožja v letu 1941. To poudarjam tudi v Čudežni pomladi pri opisu začetkov partijske organizacije v tem obdobju (stran 86, 2. odstavek).

Šeme navaja, da »sem za Krko in okoliške vasi ustanovil partijsko organizacijo marca 1942 in da so bili takrat sprejeti v partijo Jože Bregar, Janez Grm, Janez Hrovat-Zan, Jože Mestnik in Franc Zaviršek (stran 345, 2. stolpec, 2. odstavek). Če je bila potemtakem prva partijska celica na Krki osnovana 1942, potem ni bila pred majem, zakaj šele 1. maja sem v tem letu prvič prispel kot okrožni sekretar v te kraje. Prihod v Znojile tega dne z bližnje Oslice pri Muljavi sem podrobno opisal v zgodbi Znojile v knjigi Partizanovi obiski na straneh 34 do 41.

Ludvika Smoleja-Veselovega Ludvika, kmeta iz Griž pri Št. Vidu pri Stični, predanega aktivista Osvobodilne fronte v teh krajih, Italijani niso ustrelili »v začetku maja 1942« (stran 338, 2. stolpec, 2. odstavek), marveč v začetku septembra tega leta. Če že ni mogel drugače, naj bi Šeme stopil do spominskega kamna na robu Štepčevega gozda na Studencu pri Ivančni gorici, in si prebral, da »so tu 2. septembra 1942 padli za svobodo Smolej Ludvik, Rus Vide starejši, Rus Vide mlajši in Sever Franc«.

Na koncu še o dveh jezikovnih spačenkah, ki jih pisci o partizanstvu v teh krajih kdo ve zakaj vztrajno ponavljajo. Tudi Šeme večkrat omenja Kremenjek, gozdno gričevje z vrhom kota 460 jugovzhodno od Sel pri Šumberku, ki je prišel v partizansko zgodovino kot varno domovališče Stiške čete v zadnjih mesecih 1941, predvsem pa enot 2. ali Štajerske grupe odredov spomladi 1942. Torej to je Kremenjek, ne Kremenjak kot ga Šeme dosledno imenuje. Potemtakem se je Jože Kovačič pridružil partizanom na Kremenjku, ne »v Kremenjaku«! (stran 348 takoj na začetku).

Prav tako je zaselek takoj nad Višnjo goro ob stari cesti proti Grosupljemu Peščeniku, ne Peščenjak (stran 340, 2. stolpec, 1. odstavek). Tako se imenuje tudi železniški predor pod njim.

Popravek

Spoštovani!

V članku Vere Hutař: Delovanje odvetnikov v okupirani Ljubljani 1941–1945, Borec XXXVIII, številka 10, je na strani 513 napačno napisan priimek mojega očeta Vladimirja, in sicer piše Ravnikar namesto Ravnihar. Poleg tega so podatki pomanjkljivi. Oče je bil aretiran 20. oktobra 1944 in je ostal v ljubljanskih zaporih do osvoboditve. Ob aretaciji so mu zaplenili imetje. Mamo pa so izgnali iz stanovanja na Miklošičevi 18 in vanjo se je vselil neki nemški oficir. Očeta so nameravali odpeljati v koncentracijsko taborišče, vendar ga je pred tem rešila nujna operacija žolčnika. Pozneje je bil določen v skupino zapornikov, ki so jih ubili na Urhu. Po posredovanju sorodnikov pri Hacinu pa ga ta usoda ni doletela.

Naj še povem, da je oče od julija 1943 do julija 1944 pisal svoj »politični dnevnik« (rokopis hranim jaz), v katerem je opisoval in komentiral tedanje dogodke v zvezi z narodnoosvobodilnim bojem. Ob aretaciji so policijski organi našli koncept uvoda dnevnika in njegova vsebina je bila potem ena glavnih obtožnih točk proti njemu.

Menim, da bi bilo prav, da v vaši reviji objavite popravek oziroma dopolnitve k podatkom o mojem očetu.

S tovariškimi pozdravi

prof. dr. Božena Ravnihar
Ulica 29. hercegovske divizije 2
61000 Ljubljana